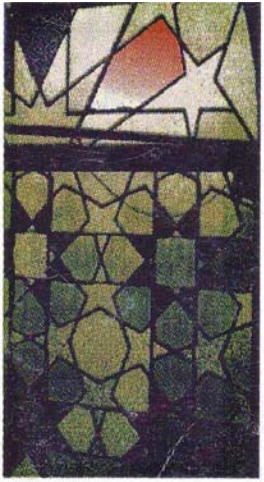

Kadić

bašeskijin posljednji zapis

rešad

EL-KALEM

Izdavač: Rijaset Islamske zajednice
u Bosni i Hercegovini,
Izdavačka djelatnost El-Kalem

Za izdavača: Selim Jarkoč

Lektor i korektor: Fatima Alihodžić

Tehničko uređenje: Aida Mujezin

Dizajn korice: Tarik Jesenković

dtp: El-Kalem

Tiraž : 2000

Štampa: Al-Shams Printing Press, Tel.:5531932
Amman, H.K. Jordan

Za štampariju: Rezk A. Sammhan

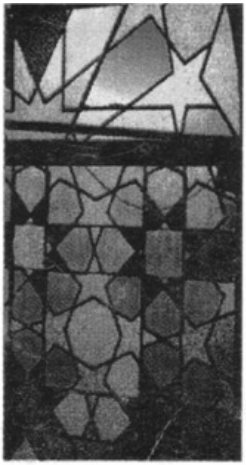

bašeskijin posljednji zapis

rešad Kadić

EL-KALEM
1997. god.

VAKF UZVIŠENOM ALLAHU

Knjiga je štampana uz pomoć

donacije rahmetli

Hamuda sina Sulejmana At-Turejkija

Az-Zulfija

Kraljevina Saudi Arabija

UZ OVO IZDANJE

Djelo Rešada Kadića je bogato i tematski vrlo razuđeno. Uslovno bismo ga mogli podijeliti na književno - zagledano u prošlost, i novinarsko-publicističko - bilježenje aktualnoga.

Kadić počinje svoju karijeru kao novinar prije Drugog svjetskog rata, a u režimu nakon toga perioda, iz političkih razloga, mora svoj javni glas da skriva iza pseudonima. Koliko iz profesionalne ljubavi toliko i zbog egzistencijalnih razloga Kadić nastavlja da piše za razne novine, a objavljuje i nekoliko akcionih i futurističkih romana. I kad je novinar, Kadić je najčešće pripovjedač, i ono što piše je priča o vremenu i ljudskim sudbinama.

Izbor što je pred nama sadrži ono najvrijednije što je Rešad Kadić ostavio u literaturi. To su njegovi romani *Hadži Lojo*, *Bašeskijin posljednji zapis i Izbor pripovjedaka.* To je djelo vezano za osmanski i austrougarski period, inspirirano značajnim historijskim događajima i ličnostima.

Rešad Kadić nije jedini koga je inspirirao naš klasik, neumorni hroničar zbivanja u Sarajevu, i šire, u XVIII stoljeću Mula Mustafa Bašeskija.[1] Više od pola stoljeća Bašeskija sjedi u svome dućanu i ispisuje sve ono što vidi i čuje a smatra da je vrijedno zapisivanje, jer „sve što je napisano ostaje, što se pamti iščezne".

Ovim romanom Kadić nam je htio približiti i oslikati toga hroničara onako kako ga je, iz njegovih zapisa, vidio. Preciznim rukopisom oživljuje Bašeskijin lik i tragom njegovog *Ljetopisa* donosi njegov ambijent i vrijeme. Tako vidimo skromnog i prilježnog zapisivača kako provodi svakodnevnicu, kako teško vezuje kraj s krajem, ali se ne tuži, vidimo ga kao brižnog supruga i oca, pobožnog derviša, istinoljubivog i zabrinutog zbog loših pojava u društvu u kome živi i na koje počesto reagira. Njegov moralni lik Kadić u cjelini ocrtava na samom kraju romana, kad Bašeskija, pred svoj posljednji zapis, a osjeća da je kraj blizu, svodi sam sa sobom račune, polaže ih pred sobom iskreno, smjernošću derviša koji cio

[1] Darko Lukić,
Abdulah Sidran: Bašeskija, pjesma u knjizi *Sarajevska zbirka*.

život posmatra kao proputovanje do konačnog staništa u koje treba ponijeti čistu dušu.

Bašeskijin posljednji zapis, pisan tragom *Ljetopisa*, i sam se doima kao hronika koja iznosi pred nas jednu sliku Sarajeva i u njemu niz različitih likova i sudbina, pisana jezikom karakterističnim za sarajevsku čaršiju u kojoj se sve uglavnom i zbiva. Upravo su to najvrijednije stranice ovoga romana, stranice sa kojih pulsira život Sarajeva. Tipičan život čaršije u kojoj vladaju nepisani zakoni i običaji, likovi po kojima se prepoznaju ambijent i vrijeme, običaji i društveni život koji se odvija u privatnim i javnim prostorima, a sve to na osnovi historijskih fakata. Nekoliko likova izvlači Kadić da bi što vjernije oslikao vrijeme. Tu je kasap Junus, mladić koji ne zna šta bi sa silnom snagom a tanahane, nježne duše, siromah bez zaleđa koji postaje žrtvom da bi se formalno udovoljilo pravdi, a njegovim dželatima nije ni do pravde ni do istine, nego do toga da namire neke svoje račune. Pogođen tragičnom sudbinom nedužnog mladića Bašeskija razmišlja o pravdi i nepravdi pa, posmatrajući jednu potjeru, sjetno veli da se moli za onoga koga gone, ali i za one koji gone, jer se ne zna ko je kriv. Tu je i tragična sudbina jednoga Ermenina, njegove kćerke i njenoga momka, pa fini, suptilni razgovori među dervišima u tekiji, iz kojih se kristaliziraju likovi. I tako, kroz priču o priči, Rešad Kadić zaokružuje svoje kazivanje o Sarajevu XVIII stoljeća, a sve to kroz Bašeskijin *Ljetopis*, život ovoga hroničara i pisane historijske tragove.

Drugi Kadićev roman, njegovo najobimnije djelo, *Hadži Lojo* govori o predaustrijskom vremenu Bosne, jednom prijelomnom historijskom trenutku. Sudbina cijele zemlje i njenih naroda odlučena je za zelenim stolom Berlinskog kongresa, kada je dogovoreno da Bosna i Hercegovina potpadne pod upravu Austro-Ugarske. Za Bošnjake posebno ta odluka je dubok rez kojim je prekinuta višestoljetna osmanska uprava a dolazi nova, sa drugačijom kulturom i civilizacijom. Taj čin izazvao je osjećanje prevarenosti od strane Stambola i svjetskih sila podjednako, osjećanje izgubljenosti ali istovremeno i bunta. Sarajevo, jezgro pobune, okuplja nekolicinu uglednika koji odlučuju da ustanu protiv presude Berlinskog

kongresa. Na čelo pobune stavlja se Hadži Lojo, čovjek koga karakterizira jedino fizička snaga i neustrašivost, i naravno, domoljublje. Ta pobuna iskristalizirala je ideju o autonomiji Bosne. Nesazreli historijski uslovi i strategijski neosmišljen otpor nisu mogli rezultirati ničim drugim do nizom pojedinačnih tragedija i slomom ustanka. I, kako je skoro pola vijeka ranije pobuna Husein-kapetana Gradaščevića i ideja o nezavisnoj Bosni propala, a njen kolovođa završio u tuđini, tako je i Hadži Lojo, fizički i duhovno skršen, završio u zatvoru, pa u progonstvu. Ima tu neke sličnosti u zlehudoj sudbini ove zemlje vječno razapete između tuđih interesa. U ovom romanu vidi se to kroz put glavnog junaka, sudionika takve sudbine. On svoju Bosnu najprije vidi slobodnu i samostalnu, a kad se taj san sruši surovo i brzo, on je nosi u duši i umire sa neostvarenom željom o povratku.

I ovdje Kadić obilato koristi historijska fakta i donosi sve relevantne javne ličnosti toga perioda, pa kroz ovaj roman defiliraju uglednici Sarajeva i Bosne, konzuli, fratri i drugi.

Roman *Hadži Lojo* značajan nam je prije svega kao rijedak pisani trag o ljetu 1878. godine, o jednom specifičnom historijskom trenutku za Bosnu i Hercegovinu.

Izbor pripovijedaka obuhvata bogat Kadićev opus tematski vezan za osmansko i austrougarsko razdoblje. I obimom i kvalitetom izdvaja se *Ilhamijin put u smrt*, inspiriran tragičnom sudbinom Abdulvehaba Ilhamije (1773-1821), pjesnika na bosanskom, turskom i arapskom jeziku, šejha i narodnog učitelja i tribuna. Ovaj pjesnik bogatoga i raznovrsnog djela neobičan je i po svome životnom putu. Predani sufija u svojoj poeziji, i u životu je smjeran i ljudski čestit kako to zahtijeva Božiji zakon. Njegov pjesnički zanos i duša bogougodnika sudaraju se sa surovom stvarnošću punom svakojakoga zla. Ilhamija se buni na njemu jedini mogući način - svojom pjesmom. Ta pjesma razgaljuje dušu običnog čovjeka, on je prihvata, a to već postaje opasno po vlast. Stoga tadašnji namjesnik na Bosni Dželaludin-paša poziva pjesnika u Travnik na odgovornost. Upravo tu Rešad Kadić započinje svoju priču kroz koju vodi Ilhamiju na putu od rodnog Žepča do Travnika. Pjesnik taj put

prevaljuje pješke, svjestan od samog početka da mu je to posljednje putovanje. Ide polahko, sabirući se sam sa sobom. Cio put je smjenjivanje snoviđenja i stvarnosti. Ilhamiji i na san dolazi Paša, okrutan i već pripravan da ga kazni i tu, samo na trenutak, vidimo pjesnika slabog i uplašenog, da bi se, odmah nakon buđenja, odbranio od te slabosti prizivanjem Boga i pouzdanjem da de mu Božija milost podariti snage da istraje uspravan. I taj se kraj bliži pjesnikovim dolaskom u Travnik, tu se razrješava drama koja lebdi nad junakom cijelog njegovog puta. Razgovor moćnika i pjesnika je kratak i konačan, jer su im pogledi na svijet sasvim oprečni. Ilhamiju vode u tvrđavu da ga zadave, a on, s uzdanjem u Boga, korača te posljednje korake zadovoljan što je ostao čvrst i ustrajan.

Ilhamijin tragični kraj zbog pjesničkog bunta je bez primjera u našoj historiji književnosti. Međutim, pisac je ovog pjesnika idealizirao do te mjere da on, u jednom snu, na ispitu pred melekima koji traže da se prisjeti svojih loših postupaka, ne može da se sjeti nijednog grijeha koji bi zavrijedio pokajanje. I inače, kroz cijelu priču osjeća se romantičarska zanesenost pisca svojim glavnim likom i njegovom sudbinom.

Kadić sasvim drugačije pristupa *Omer-paši Latasu*, osmanskom velikodostojniku, poslatom u Bosnu sredinom prošloga vijeka da skrši otpor bosanskoga plemstva reformama Mahmuda Drugog. I ovdje autor ide tragom historijskih fakata i kroz njih donosi priču o ovome paši koga je Bosna zapamtila po krvavim posljedicama. Opet koristi postupak sjećanja kako bi nam predstavio životni put svoga junaka. Paša Latas, prebjego iz austrijske vojske još prije dvadeset i pet godina, je prihvatio islam. Bistar i ambiciozan ostvario je brzu i sjajnu karijeru. Kao sposobnog vojnog stratega i krišćanina porijeklom, sultan ga šalje kao najpodesniju ličnost da konačno smiri Bosnu. I ovaj to čini ne birajući sredstva, surovo kako to može samo čovjek okrenut isključivo karijeri i vlasti. Takozvana pacifikacija Bosne bila je bolna za zemlju u cjelini, a posebno za niz značajnih ličnosti. I kad je završio progon nad bošnjačkim uglednicima, počeo je progoniti viđene ljude među kršćanima. Tako je pod udar njegove „pacifističke" palice došao i veoma ugledni

fratar Ivan Franjo Jukić.[2] Povodom ovog zajedničkog stradanja pisac zaključuje: „Postade jasno da je sudbina Bosne i Hercegovine, kao i sudbina svih njenih ljudi bez obzira na vjeru i naciju nedjeljiva i zajednička i da je okupator jednih ujedno i okupator svih ostalih."[3]

Progon kršćana uslovio je ozbiljnu zategnutost Carevine i Austrije, pa je posljedica toga bilo povlačenje Latasa iz Bosne. Čin odlaska propraćen je velikim veseljem i među plemstvom, koje je njegov dolazak primilo sa zebnjom, i među sirotinjom koja je polagala nade u njega, a sada, nakon dvüe godine, ispratile su ga mržnja i kletve.

Pisac prati Latasa do kraja njegovog života, do smrti u Istanbulu gdje mu niko nije spomenik podigao. Kadić njegovu životnu misiju zaključuje ovako: „Njegov su spomenik već davno sa zemljom sravnjeni grobovi po Bosni, Siriji, Kurdistanu, Albaniji, Kreti. Vode Save i Bosne, koje je hranio bosanskim mesom, davno su protekle."[4]

U nizu priča iz ovoga izbora Kadić je hroničar zanimljivosti Sarajeva, gdje susrećemo skromne, obične ljude i njihove intimne drame, nesretne ljubavi, život mahale, nesviklost na novo došlo s austrougarskim periodom. Ovom posljednjom temom pisac se bavi u priči *Posljednji Lubo*. U uglednoj porodici Luba život teče po mjeri koju je uspostavio otac, strog prema sebi i prema ukućanima, koji tiho, u nekom tajnom savezu, to podnose. Njihov život je jednoobrazan, dani liče jedan na drugi sve dok otac ne umre, a sin pokušava da nastavi njegov posao živeći s majkom u slozi i opuštenoj atmosferi. Oni su upućeni jedno na drugo, zadovoljni svakodnevnicom do onog kobnog dana kada mladić upoznaje razuzdani život kafane i u njemu mladu Mađaricu. Odgojen na sasvim drugačijim moralnim normama mladić se ne snalazi, porok ga potpuno obuzeo pa iz dana u dan propada, imetak mu se osipa a

[2] Jukića je Latas ubijedio da je pronevjerio novac namijenjen pomoći kršćanskoj sirotinji, uhapsio ga i protjerao u Istanbul u zatvor, a s najvećom mogućom kaznom - da se nikad ne može vratiti u Bosnu.
[3] Paša Latas, str. 269.
[4] Isto, str. 277-278.

posao stoji. Kad gubi i posljednje uporište, majku koja ga i takvoga nježno voli, i sam umire a s njim izumire i porodica Luba.

Tema propadanja mladih ljudi nespremnih da se bez lomova i tragičnih posljedica uključe u novo vrijeme dosta je korišćena u našoj literaturi s početka ovoga vijeka. Kadić joj pristupa s dosta nostalgije za starim, patrijarhalnim odnosima i saosjećanja sa zabludjelim svojim junakom.

U nizu priča o običnim a velikim ljudima je i *Carev imam*. Kazuje nam priču o hafizu Ibrahimu, koji godine provodi prepisujući Kur'an. Čini to u ime Boga, smjerno i predano, jedan po jedan, ispisao ih je šezdeset i šest i kad se sprema da započne novi prijepis dolazi mu sarajevski uglednik a silnik i poručuje kod njega prijepis za koji je bitno da bude lijepo ispisan i ukrašen, a cijena nije bitna. Hafiz nikada nije prepisivao za novac, pa to i ovdje odbija. U međuvremenu, po odluci isto ga toga uglednika usmrćena su dvojica staraca bez krivice. Taj čin bolježljivog i već povučenog u kuću hafiza nagoni da sa posljednjom snagom ode do džamije i iskaže javni bunt. Bajram je, puna džamija očekuje praznični govor, a starac staloženo i razložno iznosi na vidjelo nedjelo toga uglednika i prijeti mu Božijom kaznom. I po dolasku kući ovaj imam Careve džamije po čemu je i dobio naziv carev imam, prepisani Kur'an poklanja jednome dervišu, jer je on dostojan da ga posjeduje i moli iz njega. A sutradan, smrt mu sklapa oči prije nego što su dželati došli da se namire.

Poema *Gazi Husrevbeg*, sačinjena od osam zasebnih cjelina, zapravo je ciklus priča u stihu. To su storije o dolasku Gazije u Sarajevo i njegovim zadužbinama, njegovom dugogodišnjem životu u Sarajevu. Sve pjesme ove poeme pisane su u duhu i formi narodne poezije.

Minka Memija

BRATU REUFU

1.

- Lijepo, baš lijepo - šaptao je Mula Mustafa, zadovoljno se osvrćući po svom dućančiću-pisarni, smještenu nasuprot donjeg ulaza u harem Begove džamije.

Bog zna otkad se skanjivao da to uradi. Velike vlažne mrlje, valjda od vode iz susjednih Begovih hala, bile su procvjetale po zidovima, da ih je bilo baš ružno vidjeti. Zato je odjutros poranio u susjedne Mudželite, nabavio zeleno obojena papira i počeo izrezivati zvijezde, mjesec i kojekakve ornamente i ptice pa ih pribijati po zidovima. Donio je i nekoliko levhi, a Avdaga berber poodavna mu je poklonio šareno naslikana zmaja, pa je i njega pribio kraj samih dućanskih vrata.

Kad smjesti sećiju, ćitabe i peštahtu, još jednom se obazrije oko sebe pa umorno othuknu i zadovoljno se osmjehnu. Zaturi ahmediju, pogladi kratku kao vuna bijelu bradicu, pa sam sebe glasno pohvali: - Baš lijepo! Aferim, Mula Mustafa!

Sjeti se u taj čas konja načinjena od konjske dlake koji je odskora stajao u Čantalovu dućanu i okolo kojeg se svijet kao na čudo kupio, pa odmahnu rukom: - Ama, nije ono za mene! Baška ovo, baška ono!

Ne može otrpjeti, a da ne otvori tefter u koji je zapisivao sve važnije događaje koji su se zbivali u Šeheru. Položi ga preko koljena dohvati trstiku i umoči je u murećef pa sa zadovoljstvom zapisa

- Ja, skromni Mula Mustafa, imao sam svoj dućan smješten uz hale ispod same Sahat-kule, uz mjesečnu kiriju od deset groša, koji je bio svakome pristupačan za pisanje...

Okitio sam ga raznim papirima, pa je tako okićen stajao...

Sklopi tefter i ustade. Otvori dućanska vrata, izađe na sokak i zavrati glavu prema Sahat-kuli. Ljetno sunce ga pomilova po licu i zapljusnu svjetlošću i vedrinom. Mula Mustafa iznese ibrik, čučnu i

opra ruke.

Do podne je bilo ostalo još puna dva sahata. A vezir će, kako je bilo javljeno, stići oko podne. Mula-Mustafa po običaju zažmiri na desno oko, misleći pri tome na novoga vezira. - Ih, po Bogu si brat, šta li će nam ovaj donijeti...

Onda se sjeti šta mu je nevjesta rekla kad je jutros polazio od kuće i vidio da nema kud: nijedna se mušterija nije odjutros pojavila na vratima, a nije bilo u izgledu da će do podne bilo ko izbiti pa da se što zapiše i zaradi. Misleći o tome, zbunjeno se nakašlja i priđe zidu gdje je u maloj udubini stajao plitak bakreni tas, s hrpicom nabacanih akči. U njega bi Mula Mustafa, kad god je mogao, ubacivao po koju akču, da na kraju svakog mjeseca sabere onih deset groša i odnese ih muteveliji na ime kirije. I prije bi, kad god bi mu pripustilo, prilazio tasu i uzamljivao koliko mu je trebalo i koliko je moglo izaći, da prvom prilikom pošteno vrati i zahvali se mrtvom Gaziji.

Činio je to kao da je Gazija živ i kao da stoji pred njim i sluša ga.

Kad priđe tasu, savi ruke preko prsa i smjerno pozdravi:

- Selamun alejkum, Gazi Husrevbeže!

Pošutje malo, pa onda nešto krupnijim glasom sam sebi odgovori:

- Alejkumu-s-selam, Mula Mustafa. Merhaba. Merhaba, koje dobro?

- Ama, kako ću ti rijet... - poče Mula Mustafa da se uvija. - Otanjilo se, moj dobri Gazi Husrevbeže, pa, ko velim, smijem li te nešto zamoliti...

- Da uzajmiš koji groš, ha?

- Eh, eh!...

- Uzmi, br'te Mula Mustafa, uzmi! Vidi kol'ko ima u tasu, pa uzmi.

- A ja ću vratit' posigurno ću vratit'!

- Ama, zar te pitam!

Mula Mustafa iskrenu tas na dlan, izbroji tri groša i deset akči i kaza koliko je našao, pa vraćajući tas na njegovo mjesto glasno se zahvali:

- Allah ti lijepi džennet dao, moj dobri Husrevbeže! Kako ti meni, tako milostivi Allah tebi iz svoje neiscrpne hazne, Amin!

Hitro navuče džubu i skonta da pokupuje što mu treba kad se bude vraćao s dočeka, jer čaršija je ionako bila već napola zatvorena. Usput svrati do Avdage berbera, ali ga ne zateče u berbernici. I on je bio otišao na doček. Mula Mustafa se uputi kroz džamijski harem i po običaju se zaustavi kraj Gazijina turbeta gdje prouči i pokloni Fatihu, a zatim krenu kroz Sarače i ubrza prema Šeherćehajinoj ćupriji, kuda je vezir trebao proći.

Na ćupriji i okolo nje već se bila okupila silna svjetina, pa su zaptije s mukom održavale prolaz. Dan je bio vedar i tih, bez ijednog oblačka ili vjetra. Boje i zvukovi su bili rijetko topli i jasni. Alifakovac, čist i bijel nakon noćašnje kiše, činilo se kao da lebdi pod nježnim plavetnilom neba.

Preko ćuprije i uz strmi alifakovački put, s obje strane pritisnut radoznalom svjetinom, s vremena na vrijeme su promicali sarajevski uglednici, koji su išli u susret veziru. Rano jutros do na Kozju ćupriju već su bili izašli visoki turski činovnici da tu, po starom adetu, dočekaju i pozdrave vezira.

Mula Mustafa se nekako probi do ćuprije pa se nasloni na kameni korkaluk i tu ostade da seiri i čeka.

Dok su predstavnici Šehera žurno promicali, svjetina je upirala prstima i glasno pogađala ko je ko, živo prateći svaku novu pojavu i svaku značajniju ličnost.

- Ih, ja plaha bajraka u sarača! - ču se u času kad naiđe sarački esnafbaša u pratnji bajraktara zametnuta ogromnim svilenim bajrakom. Iza njih naiđoše i predstavnici ostalih esnafa, s bogato izvezenim esnafskim bajracima.

- Uh, što je muftija grohn'o! Vidi ga, jedva taba! - začu se iz gomile kad naiđe sarajevski muftija, opkoljen hodžama koje su ga pratile.

- A vidi što su ga hodže skolile! - dočeka drugi, upirući prstom u buljuk hodžu u tankim ljetnim latama i žutim mestvama na nogama.

- Je l' ono vladika? - upita neko na sav glas.

- Koji?

- Onaj kabasti, crni.

Novi vladika Pajsije, u pratnji paroha i đakona i nekoliko uglednih srpskih trgovaca i općinara, prelazilo je preko ćuprije. Svi su odreda bili odjeveni u modre i crne džoke, u čizmama ili postulama na nogama, samo je vladika bio odjeven u svečani vladičanski ornat, dok su popovi bili u mantijama.

- Ma stani bolan, ošćuni me, kud si navro! - opsova neko naglas.

- A vidi fratara! Eno, ono him je glavni!

- Koji to, koji?

- Onaj u sredini, velikački.

Fojnički gvardijan, okružen trojicom fratara, žustro je gazio preko ćuprije, dok su im krajevi habita široko landarali oko golih gležnjeva.

- Njih njihovi zovu ujacima.

- Što li to?

- Daj pa znaj! Taki him je adet.

- Eto i Jehudija. Eno i hahambaše!

Dok se gomila propinje na prste i međusobno objašnjava, grupa sarajevskih Jevreja, trgovaca i sarafa, odreda obučenih u tamnomodre čohali čakšire s plavim mestvama na nogama, sitnim koracima grabi preko ćuprije. Na čelu im je sarajevski hahambaša, koji se usput potiho dogovara sa svojim općinarima.

- A vidi Toge, kurvina sina, što je zajordamio! - okomi se neko u sav glas na kršna zaptiju koji naiđe na konju, kandžijom prijeteći i potiskujući svijet ustranu.

- Jah, i ne zajordamio! Zapalo mu, pasjem sinu! Naj'o se bosanskog hljeba pa uz'o fursat. Jakako!

Ćurčije izazvaše naročitu živost među okupljenim mnoštvom. Naprijed je jahao ćurčibaša noseći zlatom izvezen bajrak, s teškim srebrnim kitama na dnu, a iza njega je išao mlad pristao čauš, odjeven u bogato izvezenu odjeću, ukrašenu više zlatom nego svilom. Rukavi su mu bili visoko zagrnuti, a ruke snažne i pune. U desnici je nosio topuz i na topuzu vezen djevojački jagluk.

Kad stigoše na sredinu ćuprije, ćurčibaša razigra konja, a čauš baci topuz u ruke i muklo jeknu od prevelike muške snage i jedrine.

- Ačkosun! - zaori se sa svih strana.

U to naiđe buljuk gizdavo odjevenih ajana s pozlaćenim pusatom i crvenim kabanicama na plećima. Jahali su na utilim konjima, opremljenim bogatim rahtom.

Svjetina se ponovo umiri i istegnu vratove, navodeći poimenice čas ovoga čas onoga ajana. Onako opremljeni i pod oružjem, izgledali su im sada sasvim drukčije nego pri svakodnevnim susretima u čaršiji i po kahvama.

Iza njih, tih i umiljat kao djevojka, s rukama na prstima, naiđe Mehmed-efendija Kjuranija, zvani Mejlija, gorljiv derviš i neženja, čuven u Sarajevu kao kaligraf i pjesnik. On kao da se zbuni pred tolikom svjetinom koja ga je sa svih strana radoznalo gledala, pa na čas zastade nasred ćuprije i okrenu ustranu, a ljudi mu napraviše prolaz i propustiše ga.

- Ah, ja kud li je to Mejlija poš'o? - upita se Mula Mustafa poluglasno, nenaviknut da Mejliju viđa u sličnim zgodama.

Odmah iza ajana promače jedna jeničarska orta s turnadžijom na čelu. Svi su bili pod kalpacima, u zagarijama i obući od kajsara, baš kao da su krenuli na vojnu. Mnogi među svjetinom štrecnuše gledajući ih. Padoše im na um desti ratni pohodi, nakon kojih bi Sarajevo gotovo opustilo. Jeničari su gazili šutke, na izgled ljutiti i neraspoloženi i pomalo žureći, samo je oružje na njima potiho zveckalo.

Promiču tako bijele hodžinske ahmedije i zeleni kauci, kamilavke i habiti, svileni esnafski bajraci i bogato ukrašeno oružje, konjanici i pješaci, bjelobrade hodže i mrki đakoni, žustri fratri i krotki rabini. Svi sa svojim ljudima i općinarima, a uz njih ozbiljne i dostojanstvene esnafbaše i ponositi čauši, ajani, bezi i age, bogati trgovci, sarafi, jeničari i zaptije. Svijet stoji i gleda pokazuje i dovikuje. Svi sliči ogromnom roju koji podrhtava i zuji, dok se sunce, veselo, raskošno i nasmijano uspinje prema sredini neba.

Na koncu duge, nesređene povorke, u kojoj je svako išao kako je stizao, jahalo je nekoliko zaptija, a za njima je išao Ramo

Cigan, s rukama punih goveđih utroba koje je povazdan prodavao po čaršiji, derući se koliko ga grlo nosi:

- Za mačke-eee!

- Jesi l' to i ti pošo prid vezira? viknu neko iz gomile, koja udari u smijeh. Ramo nešto krupno kresnu na ciganskom jeziku i zamače pod ćupriju da čisti i pere utrobe.

Svijet napokon odahnu od duga seirenja i gledanja, pa se zatalasa i razgiba, jer mostom niko više nije nailazio.

Za to vrijeme gore, na Kozjoj ćupriji, uglednici koji su izašli na doček, redali su se na selamluk. Prvi je, s desne strane, stao sarajevski muftija, pa onda kadija, pa muderrisi, a za njima ostala ulema. Zatim su stale i spahije i jeničari, a iza njih esnafi. Prvi su među esnafima bile akmeščije, a poslijednji kasapi i krpedžija. Onako kako su bili stali i poredali se tako će dočekati vezira, pozdraviti ga i dopratiti do Begluka.

Tu će vezir odsjesti da se odmori, a onda de se dići i s pratnjom krenuti u Travnik.

Kroz ono poldrug sahata koliko je proteklo do vezirova dolaska, svijet je sebi našao novu razonoću. Bio je to ovaj put ćoravi i suludi Salčin, jedan od najpoznatijih čaršijskih mazluma, čiji se glavni marifetluk sastojao u tome što je znao kao horoz zaklepetati pa otegnuto i dugo zakukurijekati. Kad god bi se Salčin, nakon što bi mu dobacili koju sitnu paru, pljesnuo dlanovima o bedra i zakukurijekao, sa svih strana bi zaorio smijeh i dovikivanje. Tad bi i bijelo Salčinovo oko, golemo i izbuljeno kao obareno jaje, za čas oživjelo, baš kao da je i ono progledalo i nasmijalo se.

- Mašallah, Salčine, mašallah! Ačkosun! Hajde, još jednom da čujemo!

- Kukurjeku-uuu!

- Ih, Salčine, da ti je još koka, pa da noćas okokaš!

- Kukurjeku-uuu!

Smijeh, razuzdan i bezbrižan, prsnuo bi među onim najbližim, pa se kao talas širio i dalje prenosio.

Premda je naoko sve izgledalo vedro i raspoloženo, bilo je u tome prijepodnevu mnogo skrivene i zgusnute brige, osobito među

prvacima. Svaki se u sebi pitao kakav će biti i šta li će donijeti novi vezir. Jer, Bosna je svašta zapamtila, više zla nego dobra.

Novi vezir će tri dana provesti u Sarajevu, a onda će krenuti u Travnik. Nije prilika da će se za tri dana nešto krupnije dogoditi, ali, kad počnu stizati pozivi iz Travnika, mnogi će se u brizi i strahu zapitati što li ga vezir zove i šta ga čeka u Travniku. Pa zar je onda bilo čudo što su mnogi sa skrivenom zebnjom očekivali vezira?

Napokon, kad se sunce već bilo ispelo nasred neba, odozgo, s Alifakovca, začuše se pucnji i povici: - Čok jaša, mašallah! - Odmah zatim, kao prigušeno zujanje pčelinjeg roja, začuše se borije i talambasi. Iza toga zagrmješe i topovi sa Žute tabije.

Svjetina se uskomeša. Bio je to posiguran znak da je vezir stigao navrh Alifakovca, treptao u bogatom šarenilu boja. Dvije su se boje najviše isticale: zelena i bijela. Bijeljele su se sarajevske kuće, groblja češme i džamije; zelenile su se bezbrojne bašče i avlije, šljivici i vitki jablanovi, koji su se dizali svuda po Šeheru. A Miljacka, slobodna i nesputana, mehko se razlijevala i tekla niz svoje korito. Počevši od bujne bašče mevlevijske tekije na Bembaši, odakle je počinjao Šeher, pa sve dolje do posljednjih bašči ispod Hiseta, okrećući usput desetine niz rijeku nanizanih mlinova .

- Eto hin!

Zurle, talambasi i bubnjevi ponovo odjeknuše, ali ovaj put mnogo bliže i jasnije. Činilo se da ne odjekuju u ušima, već u samim utrobama. Kao da su krčili put veziru i njegovoj pratnji koja se spuštala niz Alifakovac, između kuća na desnoj i musafirskog groblja na lijevoj strani mahale.

Svijet se pritajio, pa kao da i ne diše. Sve se oči pretvorile u jedno oko, koje upija svaku sliku i svaki pokret.

Kad glazba promače i kad vezir stupi na ćupriju, svjetina se još jednom zatalasa i zašumi kao krupna ljetna kiša, a onda se najednom smiri i zamre.

Vezir je bio sredovječan, tankovijast čovjek, gotovo zemljaste puti s teškim olovnim pogledom i sa tubastim, zagasito crvenim turbanom na glavi. Zelenkasto-modra dolama gorjela je na njemu od zlatnih kita i širita, dok mu je pogled kružio nad svjetinom. Desnom

je rukom držao kajasu krasne, kao čađ crne arapske bedevije čija se dlaka blistavo prelijevala na suncu, dok je lijevu držao na slabini i dostojanstveno jahao.

U čitavoj njegovoj pojavi i licu, obraslu u kratko podšišanu crnu bradu, bilo je nečega i ponosnog i otmjenog, ali isto toliko i opreznog i prezrivog.

Najednom, kad je čelo vezirove najuže pratnje već bilo stiglo na drugi kraj ćuprije, dogodi se nešto neočekivano, što razbi tišinu i radoznalost, a unese zaprepaštenje i strah. Budalasti Salčin, na kojeg se niko više nije ni obazirao, iznenada iskoči iz mnoštva i stade pred vezirovu bedeviju, pa udarivši dlanovima o bedra glasno zakukurijeka. Bedevija uplašeno frknu i poskoči ustanu, dok joj stražnje noge počeše uznemireno podrhtavati. Vezir se, iznenađen i zbunjen, za čas zanjiha u sedlu i rukama uhvati za unkaš, dok mu se oči uplašeno razrogačiše, pri čemu se ukazaše krupne, žućkaste bjeločnice.

Na čelu povorke nasta pometanja, a onaj isti maloprijašnji zaptija, koji kao da iz zemlje izniče, izmahnu kandžijom i nasrnu na Salčina. Preplašena bedevija napravi još neliko razigranih koraka pa se smiri i krenu, a vezirova pratnja za njom. Brojni pogledi iz pratnje, mrki i prijeteći, šibali su po gomili i zabadali se u nju. Nijedan se glas nije čuo, ali je iznad svega visilo pitanje: šta će se sada zbiti?

Ali, ništa se ne dogodi. Samo je Toga, previjen preko konja, zamahivao kandžijom i gonio Salčina, dok se kandžija u jednom času ne saplete oko Salčinovih očiju. Mazlum živinski dreknu, jer ga kraj kandžije dohvati baš po onom izbuljenom oku, na šta se svjetina uskomeša i uzbuni. Neko iz gomile u sav glas povika:

- Ostavi mazluma, pasji sine!

Toga bijesno diže glavu i poče prijetiti i psovati pogani Bosna-millet, nakon čega se povici iz gomile udesetostručiše, a mnoge se ruke prijeteći digoše. Salčin to iskoristi pa šmugnu među, svjetinu, a zaptija, videći da nema kud, vrati konja i obori niz ćupriju, praćen glasnim pogrdama i psovkama.

Ostatak povorke prođe kroz tišinu, kao da ničega nije bilo i kao da se ništa dogodilo nije.

Čim pratnja zamače preko ćuprije, okupljena svjetina se zaljulja i zažegori. Rasu se kao ogroman mravinjak i razmili na sve strane. Dvije-tri grupe obijesne mladarije i lola počeše se dovikivati s jedne na drugu stranu ćuprije, a Mula Mustafa umoran od duga stajanja i seirenja postaja još malo pa i on krenu. Uputi se prema Carevoj džamiji, jer je podne bilo davno učilo, pa se poboja da mu vakat ne prođe.

Kad klanja i iziđe iz džamije, ponovo nabasa na gomilu, mada je vezir sa svojom svitom već davno bio otišao u Begluk da se odmori. Mula Mustafa se začudi i zapita šta li je sad.

Svijet se ovaj put nije okupljao poradi vezira. Zbijao se oko jedne oniske krčme u Latinluku koju su zaptije bile opkolile, i uzalud nastojeći da rastjeraju brojne besposličare i radoznalce.

U krčmi je, za oniskim grubo istesanim stolom, sjedio poznati sarajevski kasap Junuz, div čovjek, i mračno buljio preda se. Pred njim je bio zaboden ogroman kasapski nož, a okolo, po stolu, bili su razbacani sahani, nenačeta ovčija glavuša, duhankesa, čakmak, bardak s rakijom i još kojekakve sitnice.

S časa na čas Junuz bi se kao iza sna prenuo, ruknuo kao vo i počeo da pljuje i psuje sve redom, ne štedeći nikoga, a novoga vezira ponajmanje. Bilo je to ono mračno i strašno bosansko pijanstvo od kojeg čovjeka hvata strah i u kojem se očekuje samo nesreća i krv.

U krčmi nije bilo nikoga osim krčmarice Anke sakrivene iza terđaha, i nekolicine zaptija, koji su podalje stajali i prežali da Junuz zakunja, pa da ga onda zaskoče i vežu. Ali, kad god bi im se učinilo da je Junuz zakunjao, pa pokušali da mu se približe, on bi se prenuo i prihvatio za nož. Ispod kratkog rukava bijele bezne košulje ukazala bi se kao stegno debela mišica, a nož bi bljesnuo blistav i opak kao guja. Zaptije bi uplašeno ustuknule, a Junuz bi malo otpio iz bardaka i nastavio da psuje još poganije i žešće.

Svijet, načičkan na vrata i prozore, radoznalo je pratio Junuzov gaziluk, dok su zaptije s vremena na vrijeme kao bijesne istrčavale iz krčme i razgonile gomilu.

Kad Mula Mustafa stiže pred krčmu, zaptije baš tada istrčaše na sokak i razbježaše se zajedno s okupljeim radoznalcima, a na

vratima se pojavi Junuz s golim nožem u ruci, propet i snažan kao hrast.

- Šta je, što bježite, kukavice! 'Vamo, 'vamo, da vas vidim! 'Vamo, na mejdan! - vikao je s vrata.

Prostor pred krčmom ostade čist kao dlan i samo se Mula Mustafa tu zateče. Svi ostali bili su se razbježali.

Junuz svrati pogled na starca koji je onako sitan i malo poguren brzao ispred krčme, s lijevom rukom zaturenom ispod džube.

- Mula Mustafa, jesi l' to ti? – doviknu mu Junuz i nadlanicom otra usta, idući mu u susret. Išao je tromo i nesigurno, stežući nož u ruci.

Zbošće ga, dina mi! Ne dajte, ljudi! - viknu neko u strahu.

Mula Mustafa zastade i diže glavu.

Junuz mu priđe, pa gledajući odozgo, za dvije glave viši od starca, rastežući upita:

- Mula Mustafa, znaš li ti mene?

Starac iskrivi vrat i po običaju zaškilji na desno oko.

- Znam, efendum, znam - odgovori tvrdo, s osjetnim prijekorom u glasu.

- A koji sam, kad znaš? Dede, da čujem!

- Ti si Junuz. Rahmetli Alijagin. Otac ti je bio dobar čoj'k. Dobar!

- A ja, zar ja nisam?... - isprsi se Junus prkosno.

- Dobar je Allah, dželešanuhu, koji te takog drži! - dočeka starac i s prezirom svrati pogled ustranu.

- A šta to u mene ne valja, da čujem! - prostenja Junuz i prijeteći puhnu na nos.

Svijet, koji je bio natisnuo s obje strane sokaka, ali podobro udaljen od obojice, uvukao dušu u se. A zaptije se ukočile pa ni da se maknu.

- Šta ti ne valja? - pitaš - ponovi Mula Mustafa strogo, oštro gledajući u zakrvavljene Junuzove oči: - Ne valja ti što od sebe sramotu praviš, jazuk ti bilo! Pogledaj se kakav si! Zar ti to valja? Da ti rahmetli babo iz mezara ustane pa da te takog vidi, haramio bi ti

što si mu evlad! Jazuk ti bilo! Stid te bilo i Boga i svijeta! Zar sam te ja tome u mektebu učio? Kazuj, da čujem!... Zar te nije strah od Boga i stid od svijeta jadan ne bio!

- Dok je govorio, zelene Mula Mustafine oči su gorjele od srdžbe, a bijela kratka brada je ljutito podrhtavala. Onda sastavi džubu na prsima baš kao da se želio obraniti od Junuzove blizine, pa okrenu glavu ustranu.

Junuz je za sve to vrijeme bez riječi stajao. Onda se sav strese, dok nekakav čudan plač, sličan ridanju, provali iz njega.

- Moram, Mula Mustafa, moram! Vidiš li ti, bolan, šta se radi s nama, vidiš li?

- A šta se to radi, da čujem, šta?

- Pa ono danas s budalastim Salčinom! Jesi l' vidio što ga bije onaj kurvin sin? Samo, lahko je na mazluma, nek' udari na mene, na mene!

- Pa ti to zbog Salčina, ha?

-Bezbeli! Ne dam da ga biju! Nas niko ne smije biti. Mi smo ovdi na svom topraku. Stojnici! A oni, ko su oni da nas biju? Tuđini, Turkuše.

Pa odjednom, kao da mu nešto bi, Junuz se zagrcnu od plača i uze da traži i ljubi Mula Mustafinu ruku.

Zaptije počeše da se prikradaju. Prvi je išao Toga, koji je danas na ćupriji iskandžijao Salčina.

Junuz ih primijeti pa prijeteći diže nož.

- Ne prilaz'te, pasji sinovi. Džigericu ću vam na nožu izvadit'! A ti, Toga, kurvin sine, s tobom ću ja nabaška račun svidjeti! Nabaška, dobro zapamti! Nisam ja hudi Salčin pa da me kandžijaš! Ja ću tebe k'o horoza! 'Vako, 'vako! - razmahivao je Junuz nožem.

Mula Mustafa se umiješa:

- Ostav'te ga, on će sa mnom! Hajde, sinak, ostavi nož, pa hajdemo.

- Majku li vam ! - prijetio je Junuz, zakrvavljeno pogledajući u zaptije. Onda se okrenu Mula Mustafi, pa obmotavajući pojas koji mu se bio odmotao i na pola spao sa čakšira, nastavi: - Ne bojim se ja njih, pa da hin je stotinu! Hajde, udrite, čekam vas!

- Nemoj, sinak, poslušaj me! Ostavi nož, pa ćemo zajedno.

- Kad ti Mula Mustafa kažeš, hoću. Samo, nek' mi oni ne prilaze! Vallahi, sviju ću hin k'o janjce!

- Niko te neće darnuti. Hajdemo, sinak! Ti ćeš sa mnom. Mati te, bezbeli, čeka kod kuće, brine se.

Kad mu starac spomenu mater, Junuz se kao dijete raznježi. I nanovo zaplaka.

- O'kle znaš da me mati čeka?... Dva dana je nisam vidio! Kupiću joj ćahiju i ponijeti. Ih, al' sam se zaželio matere!

- Eh, eh, tako moj sinak, tako! Pripazi mater dok je imaš. Ona ti je najveći dost. Čuvaj je...! Već, ostavi nož, pa hajdemo.

Mahnuvši rukom spram zaptija, Mula Mustafa uhvati Junuza ispod mišice i povede ga. Onako sitan spram divovskog Junuzova rasta, izgledao je malušan kao dijete.

Svijet i zaptije ostadoše kao u čudu. Samo se Toga izdaleka uputi za njima.

Kad prođoše kroz čaršiju i stigoše do pod Sagrdžije, Mula Mustafa zastade.

- A sad, pravo kući! Da se nisi nikud svrać'o! Zapamti: mati te čeka i brine se!

- Neću, Mula Mustafa, dina mi! Neću nikud. Pravo ću kući!

- Hajde, s hajrom! A kad se lijepo otrijezniš i ispavaš, dođi mi doli u dućan, imam ti nešto rijet. Čuješ li?

- Čujem, Mula Mustafa.

- Hajde sad!

Junuz se uputi uza Sagrdžije. Išao je pognute glave i napola žmireći, ali se nije zavaljivao.

- Allahselamet... - šapnu starac prateći ga pogledom, pa se preko Baščaršije i kroz Sarače uputi u dućan. Usput susrete Togu.

- Ostavi ga, čuješ li! Zar ne vidiš kakav je. Ne traži belaja, kažem ti!

Toga ga mrko pogleda, ali ništa ne reče. Postaja još malo, pa i on krenu za Mula Mustafom.

Kad stiže u dućan, Mula Mustafa uze zembilj i pokupova što je trebalo za kuće. Pred idindiju izbi neka žena, a nakon nje još jedan

seljak, da im se prepišu presude o diobi. Oboje ostaviše groš i po.

Umalo iza toga izbi i Avdo, najmlađi Mula Mustafin unuk, kojeg starac zaprti punim zembiljom.

- Polajnak i čuvaj se! Kaži nani da ću ja večeras u tekiju! - doviknu za njim.

Kako je bilo uoči petka, to Mula Mustafa ranije zatvori dućan i uputi se prema Mevlevijskoj tekiji na Bembaši.

Premda nije pripadao mevlevijskom već kaderijskom redu derviša, čija je tekija bila na Vrbanjuši, ponekad bi odlazio i u tekiju na Bembaši. Drago mu je bilo slušati šeh-Nasira, koji je poslije zikra tumačio Mesneviju, nakon čega je ponekad dugo i zanimljivo pripovijedao o ljudima i dalekim zemljama kojim je putovao.

Prije nego što je pao prvi sumrak, simahana tekije na Bembaši bila je dupke puna. Bili su to većinom esnafije i mali ljudi iz čaršije, koji su pripadali mevlevijskom redu i dolazili u tekiju na zikr.

Nakon što se klanjala jacija i obavio zikr, šeh Nasir otpoče kazivati Mesneviju. Govorio je smireno i zamišljeno lagano se njišući u pasu. S vremena na vrijeme bi digao glavu i pogledom prešao po prepunoj simahani. Glava mu je bila mršava i duga, kao da je oglodana do samih kostiju. Bijeli i oštri zubi i zelene šeh-Nasirove oči davali su toj glavi strog i prijeteći izraz. Dok je govorio, oštra vratna jabučica, na dugu tanku vratu, penjala bi mu se do pod samo grlo i tu zastajala pa se opet spuštala i ponovno penjala. Visoki bijeli kauk, omotan zelenom tkaninom, činio je šeh-Nasira još višim, a zbog zelene hrke koja je bila na njemu, pričinjao se kao visok iz trave izrastao nišan.

Šeh Nasir je po materi bio Bošnjak, a po ocu Kurd. Otac mu je bio tabor-imam, pa je s vojskom davno nekad izbio u Bosnu i tu se oženio. Govorilo se da je bio vrlo učen i da bi posigurno dotjerao do muftije da nije bio živa i nemirna duha i da se tamo nekome nije zamjerio, zbog čega je zauvijek, ostao tabor-imam. S vojskom je krenuo dalje iz Bosne i obišao čitavo Carstvo, a kad je umro, žena mu se opet vratila u Bosnu i dovela sina koji se bio gotovo zamomčio. Sin, ovaj isti šeh Nasir, uz oca je mnogo nešta vidio i naučio, a hodajući po svijetu obogatio je svoje znanje i životno

iskustvo. Osim materinskog jezika govorio je još i turski, arapski, perzijski i grčki.

Kad mu je mati umrla, on se stalno nastanio u tekiji na Bembaši, gdje je izabran za šeha. Nije se nikada ženio, a u Sarajevu se šapatom govorilo da šeh Nasir zna sakupiti dairu i da su ljudi u gluho doba noći slušali lupu i čudne glasove iz tekije. Važio je za učena, spram sebe i drugih vrlo stroga čovjeka, pa su ga Sarajlije s poštovanjem susretale i pribojavala ga se.

Poslije kazivanja Mesnevije otpoče sijeljenje i razgovor.

Poče se dijeliti čaj i simahanom pođe onaj tihi, suzdržljivi polušapat, kojim ljudi obično govore u društvu onih koje poštuju i pred kojim se ustručavaju. Neko glasnije spomenu današnji dolazak vezira i događaj s kasapom Junuzom, a derviš Salih, papučija iz Sarača, čovjek čista srca ali djetinje pameti, okrenu se šeh-Nasiru pa će, onako iznebuha:

- Šeh-Nasire, da mi nešto kažeš!

- Eh, da čujem, derviš Salih.

- Odavno te hoću da pitam: što je Allah, dželleŠanuhu, stvorio uš, kad je uš pogana i kad udi insanu?

- Neuzubillah! - dočeka neko poluglasno. Svi naćuliše uši, a simahana naglo utihnu.

- Sve ima svoje, derviš Salih. Ništa na dunjaluku nije džaba, pa tako ni uš - zamišljeno će šeh Nasir.

- Pa kad sve ima svoje, reci mi onda što će uš? - zaintači derviš Salih ponovno.

- Da bi ujedala ugursuze koji se ne čiste i natjerivala ih da se peru i kupaju, eto zašto će - odgovori šeh Nasir, pa zažmiri na oba oka i suzdržljivo se nasmija.

Odgovor dođe naglo i neočekivano, pa izazva opće raspoloženje u simahani, dok neko poluglasno dočeka:

- Allahu alemu, baš sve na svijetu ima svoje!

- Ima jah, samo daj pa znaj!

Neko zatim upola glasa poče pripovijedati da se nešto pojavilo na Bistriku, ali ne kaza šta je to „nešto", nego reče da već treću noć padaju kamenice na kuću sarača Pehle. A kuća nova. Pehla

je nedavno napravio i tek uselio u nju.

Za čas se o tome otvori priča, ali nekako oprezna i bojažljiva. Šeh Nasir je za to vrijeme sjedio na svom mjestu i poluzatvorenih očiju lagano se njihao u pasu.

- Kažu da je Pehla bojio kamenice koje su padale u avliju i nosio ih u Miljacku, a sutradan su te iste kamenice opet padale u avliju!

Ljude prođe tiha jeza i mnogi se strese pri pomisli da će noćas, kad se bude vradao kući, morati prodi kraj groblja.

- Ko zna šta je po srijedi... - neko će neodređeno.

- Ama, zna se šta je! Šejtani, nalet hin bilo, eto šta! Ud'rilo mu na kuću - prokinu Nuraga kazaz i puhnu preda se.

- Šeh-Nasire, šta ti veliš?

- Hm! - učini šeh Nasir i odmahnu rukoin, baš kao da odbija nekoga ko mu je dosadan, a dovezao ga se.

- More l' bit' ono što reče Nuraga? Šeh Nasir prestade da se njiše.

- Neka se Pehla raspita i sazna ko mu je mani na kuću i ko bi hotio da useli umjesto njega, pa će otjerati džine - odgovori mirno i pređe pogledom po simahani.

- Bogami baš, i to bi moglo bit'! Kakav je vakat i kakva svijeta danas ima, ne reci ništa!

Mnogima kao da bi žao što šeh Nasir na taj način prekide priču, pa zašutješe. Samo Nuraga kazaz ne može otrpjeti.

- Ne mere se rijet da i toga nije bivalo i da i sad ne biva. Hoću rijet šejtana ...

- Bezbeli da je bivalo i da sad biva - oštro će šeh Nasir. - U onoga što se baca na Pehlinu kuću, u toga se šejtan zasigurno uvuk'o. Jer, gdje god je zlo i nevaljalstvo u insanu, tu je šejtan! Zato se insan treba odupirat' zlu i tući šejtana. Davit' ga u sebi!

- Duboko! - šapnu Mula Mustafa poluglasno.

Kad se nali drugi čaj, Mula Mustafa se uzvrtje da ide.

- Eh, kuda, Mula Mustafa - pogleda ga šeh Nasir.

- Meni ćete af, al' moram, vakat mi je. U mene je hasta kod kuće.

- Znam, Mula Mustafa, znam. Već, fala ti za ono danas. Čuo sam šta je bilo u Latinluku s onim kasapom. Nasavjetuj ga. Bog ti dao, da se prođe pića. Sevab ti je! Jer, piće je vel'ko zlo. Insan se vlastitim rukama baca u propast.

Mula Mustafa se diže i šutke pozdravi s ljudima, a posebno sa šeh-Nasirom. Izađe u hajat, nađe svoje firale i obu ih. Dok je prolazio kroz tekijsku avliju, ispunjenu mirisom trava i cvijeda, poluglasno je razmišljao o svemu.

- Bože - razmišljao je - šta se sve zbije u jednom jedinom danu! A sve je povezano i sve ima svoje, baš k'o što reče šeh Nasir. Eto, sultan posl'o vezira u Bosnu, a ljudi naučili Salčina da kukuriječe, pa Salčin zakukurijek'o prid vezirom. Onda onaj zaptija išib'o Salčina, a Junuz se zbog toga razgoropadio i opio. Ja opet naiš'o i spasio Junuza od goreg belaja, a šeh Nasir, me moli da ga posavjetujem da više ne pije. Šta će dalje bit', ko to zna... Samo, sve se mota i nadovezuje jedno na drugo. Sve, dok insan jednoga dana ne opruži ruke niza se i ne legne u kabur. I dok ne počne polagati račune za ono što je za života poradio ...

Kad stiže kući i uđe u halvat, Safija-hanuma ga dočeka sjedeći na dušeku.

- Hodi, Mula Mustafa! Jesi l' mi se umorio? - reče s osmijehom i pokuša da se digne.

Njega presiječe. Onako pri svijeći, učini mu se da se još više istopila. Glava joj došla kao pogolem žut limun, umotan u šarenu jemeniju. Nije ni čudo, pomisli on, tolike godine hastica boluje!

- Sjedi, sijeda, sjedi i ne ustaj! - reče joj umiljato, dajući joj rukom znak da ne ustaje. - Kako ti je noćas?

- 'Nako, uvijek jednako. Već, jesi l' gladan, da ti šta podgrijem?

- Ama, lezi i ne ustaj, kad ti kažem! Ne treba mi ništa, jeo sam u čaršiji.

- Ma, nije meni teško, začas ću ja - pođe ona da ustaje.

- Ama, lezi, ženska glavo! Vidi je!... Već, kaži ti meni bi l' ti šta mogla? - upita je saosjećajno.

- Eh - osmjehnu se Safija-hanuma. Kad je insan hasta, isti je

k'o i dijete, svašta mu šmagne. Eto, danas mi na um padoše kisele takiše! O'kle mi to, ni sama ne znam!

- Rano je za takiša, al', čim hin bude, donijeću ti. Već, ja se podugo zabavih u tekiji - poče on da se ispričava.

- Neka si. Ja sam ionako bila budna. Znala sam đi si, pa se nisam brinula.

- Eh, dobroto moja! - pomisli Mula Mustafa i duboko uzdahnu.

- Šta ti je, što uzdišeš? Da ti nije ružno? - zabrinuto će Safija-hanuma.

- Ama, jok, nije mi ništa, već... 'nako... - odgovori on zbunjeno, osjećajući da ga steže u grlu.

Dok je gasio svijeću i učeći lijegao, šeh Nasir je u tekiji započinjao novu priču. Jednu od onih koja se ne sluša, već upija. Pripovijedao je o nekoj dalekoj zemlji u kojoj su ljudi malušni i žuti, a kad govore, baš kao da vabe piliće.

2.

Drugu noć po dolasku novoga vezira, u kući starog sarafa Izaksisa, jednog od prvih Mula-Mustafinih komšija, zbio se uzbudljiv događaj o kojem niko u komšiluku ni slutio nije.

Noć je bila burna i vjetrovita. Crni oblaci su pritiskivali nebo, a vjetar se zalijetao i mahnitao, lomeći grane voćki i rušeći tarabe u baščama, ne dopuštajući kiši da se otisne i udari.

Stari saraf Izaksis, porijeklom Ermen, držao je sarafnicu u jednom od brojnih dućana nanizanih ispod Tašlihana. Starca niko nije ni poznavao pod drugim imenom već Ermen. Bio je kratkovid. Nosio je ispod koljena podvezane čakšire, crvenu tubastu kapu i visoke mestve. Došao je u Sarajevo prije dvadesetak godina, odnekle iz Grčke, i donio u naručju žensko dijete. Kupio je kuću u Buzadži-hadži-Hasan-mahali, odmah poviše sadašnje Mula-Mustafine kuće, i uskoro iza toga otvorio sarafnicu u Tašlihanu. O njemu i djetetu kolale su u to vrijeme po Sarajevu svakojake priče. Djevojčica je s vremenom postala djevojka i čuvena ljepotica o kojoj se često pripovijedalo, osobito po sijelima, ali su je ljudi rijetko viđali. Tek bi ponekad, sa srpskim curama, odlazila na teferič u Koševo. Tu bi, u društvu starih žena, provele kraj vatre koji sahat, uz tihi žubor potoka i slatke gurabije, da se prije prvog sumraka vrate kućama.

Stari Izaksis je bio dudak u očima Sarajlija. Malo se s kime družio a još manje razgovarao, jer, osim turskog i ermenskog jezika, tek je ponešto natucao bosanski. Sjedio bi po čitav dan u svom hladovitom kamenom dućanu, šutke dočekivao i ispraćao mušterije i nikada se, kao ostali sarafi, nije cjenkao s mušterijama. Kad bi bio besposlen, držao bi na krilu velikog žutog mačka, žmirkajući na njega svojim sitnim kratkovidim očima, tepajući mu ermenskim jezikom. Ako bi trebalo nešto kabastije i teže nabaviti i odnijeti do kuće, tada bi unajmljivao jednog starog hamala, kojeg bi u stopu

pratio. Pred avlijskim vratima sam bi preuzimao stvari. Niko mu nikad nije ni u avliju ušao, a kamoli u kuću. Pričalo se još da je starac bogat, a da mu je kći, Dafna, lijepa i gizdava kao sultanija, samo da je starac čuva koliko može bolje. Jedan od rijetkih Sarajlija s kojim se stari saraf donekle zbližio, bio je Mula Mustafa, u čiju je kuću čak i Dafna ponekad ulazila, osobito otkako je Safija-hanuma pala na postelju.

Nekako potkraj prošle jeseni, starcu je u goste došao mlad, naočit Ermen, po imenu Zaharis, za kojeg se čulo da je starčev sestrić. Poslije mladićeva dolaska starac je nekako živnuo, a gost se ubrzo snašao i počeo družiti s ljudima iz čaršije. Lahko je i brzo učio jezik i privikavao se na novu sredinu. Bio je, što no se kaže, pitom, pa se onako kršan i naočit svakome milio. Sarajlije su ga, mada netrpeljive prema došljacima, lijepo susretale i primale. Kad god bi, umjesto starca, ostajao u dućanu, mnogi komšija, koji nikad dotle nije ni ušao u sarafnicu, sad bi svraćao, da zajedno s mladićem popije kahvu i izmijeni pokoju riječ.

Te noći, kad se to zbilo, u Ankinoj krčmi u Latinluku sjedio je onaj isti zaptija Toga i sa svojim drugom, također zaptijom, pijančio do kasno u noć. U vonju krčme, prezasićene mirisom loja, krzatme, luka i duhana. Toga je bio umeračio na Anku, vremešnu, ali jaku i dobro držeću ženu. Kako je Toga bio poznat kao jedan od najgorih sarajevskih zaptija, a uz to još pijanica i ženskar, to se Anka, koja je dobro poznavala Toginu ćud, a bojeći se nevolje, kradom izvukla iz krčme, ostavivši brata da ih on dvori. Bijesan zbog toga na Anku, Toga je počeo da razbija i psuje. - Platiće mi vlahinja! - Ponavljao je neprestano. Mahnitao je tako dok se nije zamorio, a onda se dignuo i pošao, ostavivši druga sama u krčmi. Idući niz Latinluk, Togi je odjednom odnekle iz mraka i vjetra, izašla pred oči Dafnina slika. O ljepoti mlade Ermenke on je dugo slušao, dok je nedavno nije susreo i vidio, kad se u buljuku srpskih cura vraćala odnekle s teferiča. Djevojka ga kao vatra opržila. Onako lijepu i krotku osjetio je u samoj utrobi. I, čini mu se, nasrnuo bi na nju, da nije bilo usred mahale i u po bijela dana. Otada mu se misao često vraćala na djevojku, osobito kad bi popio. Maštao bi i smišljao kako

da joj priđe i da je se dočepa. Noćas, pogotovo. U mašti ju je gledao bijelu, raspletenu. To što je bila tuđinka, još više ga sokolilo u njegovoj namjeri i želji. Znao je, ponekad, kao mačak obilaziti oko Ermenove kuće, u nadi da će je vidjeti. Ali, uzalud. Na kućnom zidu, okrenutu prema sokaku, nije bilo pendžera, osim malog mušepka na avlijskom duvaru. Ko zna, mislio je tada, možda je djevojka iza mušepka, možda ga baš sad proviruje i gleda. Pa bi prilazio mušepku da se uvjeri da li je prazan i da li ga ničije oči ne proviruju. Da zakuca na vrata i pokuša ući, nije se usuđivao. Plašio se djevojčine vike i komšiluka, pogotovo jer je bio svjestan koliko ga svijet mrzi. Ali, mrzio je i on njih, jedva čekajući priliku da se na nekome iskali i da im pokaže tu svoju mržnju.

Dok je noćas maštao o djevojci, razdražen Ankom i rakijom, tromo se uspinjući prima Buzadži-hadži-Hasan mahali, nozdrve su mu pohodno podrhtavale. Znao je šta će i kako će. Iz harema Jahja-pašine džamije, koja se nalazi povrh sarafove kuće, preći će u prvu bašču, a onda, kroz susjedne bašče, do starčeve bašče i avlije. Sve je on to već otprije razvidio kad je nedavno, goneći tobože nekakva hrsuza, hodao i razviđao po okolnim baščama. A kad se nađe u sarafovoj avliji, onda, onda... tu je Toga zastao. Kako će i šta će dalje, to sada nije znao. Znao je samo jedno: da će mu djevojka tada biti na dohvat ruke. Pri pomisli na to sav bi uzdrhtao. Isprsio bi se pred naletom vjetra, baš kao da mu prkosi i bori se s njim, kao da je vjetar živ i razuman stvor koji ga pokušava zaustaviti i spriječiti u njegovoj namjeri.

Zašavši u bašče, počeo je da posrće i pada. Nekakve nevidljive zamke, spletene od loze i trave, splitale su mu se oko nogu i vukle ga zemlji. Ruke su mu bile pune iščupane trave. Prst pred okom nije se vidio.

Počeo je psovati, okrećući se u mraku kao u rogu, dok svjetlica nije zaparala nebom i osvijetlila okolinu. Bio je stigao u sarafovu bašču. Upornošću pijanog čovjeka, koji na koncu stigne do cilja, obreo se i u avliji.

Dva prozora u prizemlju bila su osvijetljena, ali iz kuće nije dopirao nikakav glas. I sama pomisao da je djevojka tu, iza tih

prozora, da se možda, baš sada svlači i sprema u postelju, počeo ga gušiti. Pržio ga je vlastiti dah.

Stajao je još neko vrijeme, kao da uživa u onome što je trebalo da dođe. Ništa ga više nije moglo spriječiti u njogovoj nakani.

Prije nego što je stigao do kućnih vrata, svjetlost se u sobi pokrenu. Na hajatu se oćutiše tihi koraci i lupa posuđa, a na otvorenom kanatu ukaza se Dafna s čirakom u ruci.

Toga silovito uzdahnu, steže pojas i pođe. Pričini mu se da ga djevojka zove i traži. Čuo je prigušen krik, vidio kako joj je čirak ispao iz ruke, ali je znao i želio samo jedno: da je zgrabi, osjeti i skrši; da tu, na tom mjestu, čuje njezine uzdahe, da osjeti njezino grcanje i suze, da je izgrize do krvi, do besvijesti.

Nošen tom pomamnom željom, gluh i slijep za sve drugo, nije ni opazio kad se jedna ljudska prilika pojavila iz polumraka i ustremila na njega. Najednom je osjetio kako mu se nešto silovito i oštro zabada ispod desnog uha i kako to nešto, kao užaren konac, klizi i zasijeca mu se u vrat i razdvaja ga. Htio je da vikne, ali glasa nije smogao. Nešto vruće ga zalilo po prsima i ispruženim rukama koje je pružio spram djevojke, pa mu je prvo klonula glava, a onda i čitavo tijelo. Počeo je da krklja i da se guši, shvativši s užasom da je to smrt, pa se s posljednom snagom napola pridigao i opet nemoćno klonuo. Dospio je da u slabašnom treptaju prevrnute svijeće makar na trenutak sagleda svoju smrt: mladog Ermena koji je s nožem u ruci stajao iznad njega.

Na vrhu basamaka, u dugoj noćnoj košulji, pojavio se stari Izaksis.

- Dafna, kćeri!... - zaustio je.

- Pssst! - prekinu ga Zaharis, pomažući izbezumljenoj djevojci da se pridigne.

Grmljavina, koja je s vremena na vrijeme dopirala iz daljine, dolazila je sve bliže. Uskoro se silovit pljusak sruči na Šeher. Visoki jablan u susjednom džamijskom haremu uvijao se i stenjao pod naletima vjetra.

Dva dana kasnije, psi i djeca su otkrili leš u haremu susjedne Buzadži-hadži-Hasanove džamije. Bilo je gotovo podne, kad je čopor

pasa okupljenih u haremu privukao pažnju mahalske djece, koja su se igrala dole. Jedno od djece uzveralo se uz parmake i pošlo prema psima, koji su se režeći razbježali. Odmah nakon toga začulo se dječje zapomaganje. Za tren oka iskupila se čitava mahala. Uzbuđeni ljudi su nagrnuli u harem, gdje im se ukazao mučan prizor. Raskerečen i preklan, između dva povaljena nišana, ležao je zaptija Toga, i jednim okom užasnuto zurio u sunce. Veliki žuti zubi bili su mu iskešeni i stisnuti, a poput frče oštra kosa bila je ulijepljena skorenom krvlju. Dug pljesniv učkur bio mu se istegao iz čakšira, dok mu je desna noga bila bez obuće.

Do ićindije, dok nije došao kol-ćehaja, nad ubijenim zaptijom izredalo se ko zna koliko radoznala svijeta.

- Stig'o ga eksikluk zbog Salčina! govorili su jedni.

- A i jest se bio osilio! - zlurado su dodavali drugi.

- Eto mu sad: što je tražio, to je i naš'o!

Prije akšama došla je araba u koju su položili mrtvaca i odvukli ga. Ali, svijet se i po akšamu okupljao oko harema i nagadao ko li je dohakao Togi, jer je bilo očito da je po srijedi ubojstvo. Pronio se glas da je Togu ubio nekakav crni Hamdo sa Hrida, koji se te noći vraćao iz ašikluka pa se sukobio s Togom koji je prvi potegao dugi nož, ali je Hamdo bio brži. A pričalo se još i to, da je Toga nekoliko noći prije ubojstva pijan susreo bjelobradog Idriza, napola slijepa, ali vrlo pobožna čovjeka, i nešto mu ružno opsovao. Starac se, kažu, sklonio u stranu, pljunuo za Togom i rekao: - Moreš, jaramaze, još do petka, al' poslije petka nikoga više naklati nećeš!... Začudo, Toga je po svemu sudeći bio ubijen u petak uveče ili uoči petka. Iste noći kad se to zbilo, Mula Mustafa je usnio čudan san. Sanja on Junuza kasapa kako sjedi na odsječenoj ljudskoj glavi koja se ispod njega smije, dok iznad Junuza stoji čaršijski tevećelija Hašim tabak, koji je stalno za pojasom nosio lepezu načinjenu od horozova perja. Stoji tako Hašim i maše lepezom hladeći Junuza. Pita njega Mula Mustafa šta mu je i od čega se toliko ugrijao, a Junuz mu kroz plač veli: - Eto, Mula Mustafa, potvorili me da sam ja odsjek'o ovu glavu, pa hoće da i moju odsijeku. Samo, ne da mene Hašim tabak, brani me lepezom!...

Mula Mustafa se probudio sav u goloj vodi od nekakva straha i muke, jer se odsječena glava neprestano smijala. Kad se probudio, čuo je Safija-hanumu kako u susjednoj odaji suho kašlje. Još uvijek pod dojmom sna. Mula Mustafa uzdahnu i šapnu: Da bogda spram dobru!...

A kad je saznao šta se zbilo, pretrnuo je. Povezao je nekidašnji slučaj pred krčmom u Latinluku i Junuzove prijetnje izrečene Togi, pa onda svoj ružni san, poslije čega je zabrinuto pomislio:

- Daj, Bože, da Junuz ne ispadne kriv! - Tješilo ga to, što nije čuo da se Junuz ni usput ne spominje, ali nije mogao otrpjeti, a da ne ode u kasapsku čaršiju i ne potraži ga.

- Dođi mi ! - šapnuo mu je i vratio se u pisarnu.

Junuz je izbio pred samu ićindiju. Sagnuo je glavu da može ući u pisarnu i nazvao selam. Pričinjao se nekako zbunjen i jednako je obarao oči, čekajući da Mula Mustafa prvi progovori.

- Sjedi, moj sinak, sjedi! - oslovi ga starac.

Kad Junuz sjede na nisku šćemliju, na kojoj su obično sjedile Mula Mustafine mušterije, starac ga je jedno vrijeme šutke i ispitivački gledao. Učini mu se da je Junuz još veći i izrasliji, jer je bio zakrilio gotovo polovicu dućana.

- Pa, merhaba ti!

- Merhaba, Mula Mustafa - tiho će Junuz, smjerno gledajući u koljena, preko kojih je bio prebacio svoje krupne lopataste šake. Mula Mustafa ga u mislima vidje kad je prije dvadesetak godina isto tako sjedio i držao ruke na koljenima, dok je kao dijete dolazio u mekteb na Vrbanjuši.

- Ja ti neki dan rekoh da mi se uvratiš kad budeš trijezan, a ti ni habera!

Junuz je šutio. Onda pređe rukom preko čela, prožderije pljuvačku, ali ništa ne reče.

- Bezbeli si zaboravio il' nisi haj'o šta sam ti rek'o.

- Nisam zaboravio, već...

- Već?

- Bilo me stid... - izgovori Junuz jedva čujno, jednako

gledajući preda se.

Mula Mustafa za trenutak zašutje, a onda će strogo: - Već, da mi nešto pravo kažeš, hoćeš li?

Junuz diže glavu.

- Hoću.

- Al', pravo!

- Pravo.

- Čuo si, bezbeli, za onog zaptiju, koji je nađen gori u haremu.

- Jesam, čuo sam.

Mula Mustafa ponovo zašutje, pa se iskašlja i naglo upita:

- Jesi l' ga ti ubio, kaži mi?

Junuz se diže. Glava mu dotače dućansko šiše. Vidjelo se da je uzbuđen. Šutke je gledao u starca, dok mu je pogled bio pun zaprepaštenja.

- Čuješ li šta te pitam: jesi l' ga ti ubio - ponovi Mula Mustafa strogo.

- Nisam, Mula Mustafa, živa mi mati! - gotovo plačućim glasom, zakle se Junuz.

- Je l' jemin da nisi? - diže se i Mula Mustafa.

- Sto jemina, ako treba! Tri dana i tri noći bio sam na Glasincu i kupov'o stoku. Kad sam se jutros vratio, čuo sam šta je bilo...

Mula Mustafa odahnu. Kao da mu težak kamen pade sa srca.

- Allahu šućur, kad nisi...! A piće da si bacio, jesi l' čuo!

U Mula Mustafinu glasu, osim strogoće, osjećao se prizvuk očinske brige i ljubavi. Junuz sjede i kao dijete obori glavu.

- Hoćeš li me poslušat', da čujem!

- Hoću, Mula Mustafa.

- Moreš li se zakleti?

- Vallahi, neću više...! - šapnu Junuz i potraži Mula Mustafinu ruku..

Starac zakrenu glavu. Ne može otrpjeti, a da ne zaplače. I pazi na mater, ako hoćeš da i tebe tvoji uspaze. Zapamti: džennet je pod materinim nogama! I nemoj da išta ružno čujem o tebi!

Dok je Junuz izlazio iz dućana, starac ga je pratio pogledom. Srce mu je bilo puno. - Allahu dragi, Tebi hvala! - šapnu sav ozaren. Pa se u taj čas sjeti šeh-Nasira, dohvati tefter i zapisa: - Danas mi je svan'o plaho lijep i radostan dan. Učinio sam jedno dobro djelo...

Sutradan ujutro Mula Mustafa saznade da je Junuz te noći odveden od kuće i zatvoren u tvrđavu. Starac se sledi.

- Udaviće ga, dina mi...

Stajao je jedno vrijeme kao skamenjen i nije znao šta da počne. Onda se, baš kao da ga neko goni, razletje čaršijom. Prvo utrča u Avdaginu berbernicu. Avdaga se u taj das bio zabavio oko nekakva softe iz medrese, kojemu je vadio zub.

Softa je sjedio na šćemliji i poput ovna stenjao od muke.

- Avdaga, spremi se, hajdemo! - povika Mula Mustafa s vrata.

Avdaga se šutke okrenu i pogleda ga, pa još jednom potegnu kliještima. Softa kao mamen zapomaga, a među kliještima se ukaza krvav kutnjak.

- Sad ćeš ispirati slanom vodom, a poslije, ako ti krv ne stane, uzmi malo duhana i metni u ranu - nasavjetova Avdaga softu pa se okrenu Mula-Mustafi.

- Eh, Mula-Mustafa, koje dobro?

- Ufatilo noćas Junuza kasapa i odvelo ga u tvrđavu. Treba odma' ići na mehkemu, jer Junuz nije kriv. A oni, kakvi su, lahko bi mogli da ga... Već, pohiti, spremi se, sad ću ja... - ne dovrši Mula Mustafa, pa i ne čekajući šta će Avdaga reći nestade s vrata.

Dok se Avdaga šutke spremao, Mula Mustafa zareda od sokaka do sokaka, od dućana do dućana. Onako omalen, začas je obigrao Sarače, Kazaze, Tabake i Bazerđane i podigao dvadesetak ljudi, koji se ubrzo okupiše u haremu Begove džamije. Svi su bili uzbuđeni kad su čuli šta se zbilo, pogotovu što je u posljednje vrijeme bilo izvršeno nekoliko smrtnih presuda u tvđavi, a da niko nije bio uvjeren da su nesretnici bili krivi. Osobito nezadovoljstvo izazvalo je davljenje starca Mula-Hasana, poznata kao čestita i vrlo pobožna čovjeka, kojeg neko od dušmana potvori da je, tobože, bunio i podgovarao svijet da se ne ide pod bajrak.

Dok su se ljudi okupljali u haremu, osobito je grlat bio

topalasti kazaz Memiš Škoro, koji je razjareno vikao:

- Il' neka ga pušćaju, il' ćemo zapalit' mehkemu. Dosti je toga!

Onda, onako grupimice, krenuše do mehkeme, ali tamo ne nađoše mulu koji je, kako im rekoše, bio otišao na Kiseljak.

- Jah, otiš'o na teferič na Kiseljak, a 'vamo ljudi pravi-zdravi ginu i gube glave! - vikao je topal.

Kadija Naim-efendija, miran i pribran čovjek, pokuša da ih smiri:

- Ama, dobri ljudi, smirite se! Vidjećemo, ispitaćemo, ne mere tako...

- Vidjećete k'o i za Mula-Hasana! - razgoropadi se Mula Mustafa. - Po šeriatu se ni hajvanu ne smije nasilje činiti, a nekamoli insanu, stid vas i sram bilo! Jaramazi! Zar se tako svijetli šeriat gazi?

- Mula-Mustafa, nemoj tako! - strogo će Naim-efenfija.

- 'Vako, 'vako, jakako već 'vako! Vi ste ovdi da pravdu krojite, a jok da zulum činite!

- Tako je, tako! - dočekaše svi u jedan glas.

- Ama, braćo, nismo mi krivi, to su, belćim, age naredile! - branio se Naim-efendija spuštajući glas i strepeći od zla.

- Već, kako bi bilo da se načini arzuhal. Evo Mula Mustafa, on bi to mog'o.

- Ne treba nama arzuhal! Dok arzuhal ode i vrati se iz Travnika, onome će hudniku oči prsnuti!

- Ondar otiđite agama na Kapiju, oni su to...

- Ako ustreba, mi ćemo i Kapiju zapalit', nek' znaš! - zaprijeti topal, pa se onako džematile uputiše prema jeničarskom odžaku naspram Gazi Husrevbegova hamama. Više su trčali nego koračali.

Gomila se usput udvostruči, a pred Kapijom njoj se pridružiše i svi oni koji su tu stajali i čekali, pa čak i nekoliko žena.

Straža ih na ulazu zaustavi, a kad gomila navali, stražari se latiše dugih noževa.

- Ne prilazi!

Topal povileni:

- Vrati noževe, il' ćemo priko vas mrtvih!

Onako omalen i nakostriješen, dok mu je brada ljutito

podrhtavala, a oči sijevale, bio je spreman na sve.

Neko odzada baci kamen, a jedan od stražara kriknu i posmu. Gomila ruknu, zanese se i pokulja, a Mula Mustafa, da ni sam ne zna kako, nađe se navrh basamaka, pa više nošen nego na svojim nogama, dospje u odaju. Svud okolo njega stajali su uzbuđeni ljudi. Usta su im se krivila, oči gnjevno sijevale, a svi su vikali, mahali rukama i prijetili. sve je bilo nabijeno uzbuđenjem, da se činilo da će džamovi na pendžerima poprskati. Dvojica turnadžija i jeničarski aga koji se zatekoše u odaji bili su se pribili uza zid, držeći ruke na malim puškama zadjevenim za bensilah. Kahva koju su maločas pili bila se razlila po sećiji, a jedan je čibuk ležao prelomljen na ćilimu i dimio se. Prosuta žar bila je dohvatila ćilim pa je miris nagorjele vune ispunjavao odaju, ali se niko na to nije obazirao.

- Junuza na srijedu! - povika topalasti Memiš, jednako mašući šakom ispred očiju jeničarskog age. Onako onizak i topalast, sličio je na horoza gačonju koji se zalijeće i poskakuje, ne bi li dohvatio protivnmika. Aga se opet izmiče, baš kao da ga osa oblijeće, ali i ne pokušava da se brani.

- Polajnak, ljudi! Sjed'te, braćo, da čujemo o čemu se radi! - prvi se pribra jedan od turnadžija i pokaza rukom na sećiju.

- Nismo mi došli da se isjeđavamo, već, pušćajte Junuza!

- Stan'te, braćo, kojeg Junuza?

- Vidi, kođoja ne znate!

- Onoga što ga je kol-ćehaja noćas odv'o u tvrđavu. Ja sam jamac da neće uteći i da nije kriv! - istupi Mula Mustafa.

- Pušćajte momka il' će pasti krvina! - zaprijeti Nuraga sarač koji je bio samo u jednoj firali, jer mu je druga ostala negdje na basamcima.

- Ako ćete biti jamci, ondar ... - poče jeničarski aga.

- Hoćemo, svi ćemo! - povikaše u jedan glas.

- Peke, ondar ćemo ga pustiti, ispitaćemo kako je bilo, pa ako ne bude kriv...

- Jazuk vam bilo! - dočeka Mula Mustafa. - Tri dana momak nije bio u Saraj'vu, a vi njega!

Osladila vam se sila - ha? Zar je šeriat zato dat da se gazi, a

jok da se uzdiže i čuva!

- Junuza na sunce! - opet se prodera topalasti Memiš.

- Naredi ću da ga puste, samo... ako bude kriv... – poče aga, ali ne dospje da dovrši jer ga ušutkaše.

Čaršija se za to vrijeme bila uzdigla i zatvorila. Gomila, uzbuđena i prijeteća poput nadošle bujice, valjala se čaršijskim sokacima i s časa na čas sve više rasla, nadirući u harem Begove džamije.

Nešto teško i prijeteće lebdjelo je u zraku. Mnogi nisu ni znali o čemu se radi, ali su išli, mahali šakama i prijetili. Sve je sličilo na golem crn oblak, koji ide i nosi grad, vjetar i gromove. Jehudija Mento, krivonog i rohav saraf, u mavenim čakširama i žutim mestvama, utjerivao je mačka u dućan, spuštajući kapak na vratima i jedva čekajući da se dočepa čifuthane.

Ne prođe dugo, kad puče glas da je Junuz pušten iz tvrđave i da je šljegao u Mešinu kahvu u Oprkanju. Svijet se, rekoše, okuplja oko njega i grli ga.

Odmah nakon toga, baš kao da se maloprijašnji oblak rasturi i nestade a sunce se ukaza i granu, tako se i gomila smiri i rasturi. dućani se počeše opet otvarati, a u Kazandžiluku i Saračima javiše se čekići. Isprva jedan po jedan, a onda se udružiše, baš kao da se natječu koji će brže, veselije i jače.

Maloumni Joldo, čaršijska razbibriga i tevećelija, prođe Saradima, oponašajući jahača. Neko mu od sarača doviknu:

- Pritegnu atu džem, Joldo!

Joldo zanjiska i poče da se okreće u čevrntiju, baš kao da obuzdava konja, a ljudi veselo zagrajaše:

- Pritegni, Joldo, pritegni jače!

Uto zauči ezan sa munare Begove džamije. Nanule zaklepetaše čaršijskom kaldrmom. Mula Mustafa se pojavi na haremskim vratima, radostan i nasmijan kao dijete.

3.

Kako nije bilo uoči petka, Mula Mustafa te večeri nije kanio u tekiju. Bio je pozvan na sobet-halvu kod Mula Mehmeda Mestvice. Te njihove sobet-halve priređivali bi svaki put na drugom mjestu. Nije ih bilo mnogo, svega petorica, ali kad je onomadne umro hadži Jusufaga kazaz, krug se još više suzio i sveo na četvoricu. Bivalo bi ih ponekad i mnogo više, ali njih četvorica nisu nikad izostajali.

Svaki je od njih na neki način bio drukčiji od ostale trojice, a svi su opet bili po nečemu slični. To, što ih je zbliživalo i čvrsto vezalo, bila je njihova žarka ljubav prema učenim stvarima i razgovorima, pri čemu se hadži Mehmed, šeh Hadži-Sinanove tekije na Vrbanjuši, posebno isticao.

Hadži Mehmed je bio učen i uvažen čovjek, kojeg su Sarajlije općenito poštivale. Premda se bio primakao osamdesetoj, išao je lahak i prav, uvijek pitom i blag, a uz to čist i ćibarast da ga je bila prava milina vidjeti. Pripovijedalo se da je znanjem dubok kao more, a neki su ga ubrajali među eviije. Otkad su mu se sinovi poženili a kćeri poudale, živio je sām, u jednoj odaji Hadži-Sinanove tekije. Osim znanja i pobožnosti, koji su mu pribavili toliki ugled, ljudi su se često pitali od čega hadži Mehmed onako lijepo živi. Jer, iako mu je kuća nekad bila teška i puna čeljadi, a prihod tanak, ipak je vrlo nafakali živio.

- Ima tu nešta! - šaptali su mnogi i nekako tajanstveno vrtjeli glavom kad god bi se poveo razgovor o hadži-Mehmedu.

Uza sve ostalo, starac je bio široke ruke i pun razumijevanja za svakoga. Uvijek je govorio da je iskrena i poštena namjera najvažnija stvar u životu i postupcima ljudi. Jednom ga je prilikom neko gledao kako pokraj šadrvana u haremu Begove džamije razgovara s nekakvim jaramazom, koji mu nešto povjerljivo kazuje i

salijeće ga. Umalo iza toga hadži Mehmed spusti sagovorniku nešto u šaku i saosjećajno ga potapša po ramenu.

- Ama, šeh-hadži-Mehmede - prišao onaj koji je to gledao - šta hoće onaj jaramaz od tebe?

- Efendum, umrlo mu dijete, pa, sjeromah, nejma čime da ga ukopa. Allahselamet! ... - odgovorio starac saosjećajno i odmahnuo rukom.

- Ma kakvo dijete, šeh-hadži-Mehmede! Nejma on ni žene ni djeteta! Ni kuće ni kućišta! Lola je ono i pjano. On će ono što si mu dao iz ovijen stopa polokati!

- Nejse, ja sam ukop'o dijete... - osmjehnuo se hadži Mehmed, pa prišao šadrvanu i počeo uzimati abdest.

Takav je bio u svemu, pa nije bilo čudo što ga je svijet toliko poštivao.

Drugi među njima, a najmlađi po godinama, bio je Mula Mehmed Mestvica, koji nema šta nije znao i s kakvim se sve stvarima i umijećem nije bavio.

Bio je to čovjek lahke sjene i veseljak. Premda je bio puki siromašak, za novac nije mario. Osim turskog, govorio je još arapski i pomalo perzijski, a imao je mnogo lijepih i vrijednih kitaba koje je često danima i noćima čitao i tabirio, sve dok ga san ne bi savladao pa mu glava klonula na kitab i tako zaspao.

A šta sve nije znao i čime se nije zanimao! Osim pisarskog posla, kojim se u posljednje vrijeme počeo baviti, bio je još i pjesnik, kaligraf, kroničar, astronom, astrolog, a nadasve čovjek vedra duha, uvijek hitar i u pokretu. Njegova kratka i otrcana džuba uvijek je sijevala čaršijom.

A bio je, što jest-jest, i ljubitelj žena, ali na svoj, nekako učen način. Opisivao je i zapisivao znakove po kojima se može poznati koja će žena biti dobra domaćica i supruga, koja je opet hladna a koja vatrena, koja je arsuz, a koja je blage ćudi i pitoma. Znao je uz to spravljati i madžune za jačanje muške snage i još mnogo drugih stvari, ali o tome pred šeh-hadži-Mehmedom nije govorio. Kad bi se našao nasamo s Mula-Mustafom ili dok bi čekali na drugu dvojicu, do suza bi ga nasmijavao, jer je i Mula Mustafa volio šalu i nije bio

muhanat ni na kakve razgovore i njihova međusobna bockanja.

Opisujući pojedine zgode, Mestvica je imao običaj da ponešto izmišlja i dodaje, a kad bi baš prekardašio, Mula Mustafa bi ga prekinuo:

- E, ovo si baš zeleno uskin'o!

- Nije, vjere mi, Mula Mustafa! Tako je bilo ili se meni tako učinilo! - branio se Mestvica kroz smijeh, pa bi nastavio da još tečnije pripovijeda. To njegovo pripovijedanje bilo je pravi vatromet riječi i duha, pri čemu bi se Mula Mustafa kao dijete zacenuo od smijeha.

Osim prezimena Mestvica, imao je još i nekoliko nadimaka koje je dobio i zaradio u raznim zgodama, pa među ostalim i nadimak Vrcanija, koji je sām sebi dao. O tome je sa smijehom pripovijedao:

Jednom prilikom je nešto govorio protiv vlasti, pa se to saznalo i trebalo je da odgovara. Straža, koja je pošla da ga pronađe i dovede, susrela ga je u Sumbul-mahali, gdje je Mestvica stanovao. Jedan od stražara koji ga je, kako se čini prepoznao, ali nije bio siguran je li to baš on, priđe mu i upite ga da li je on Mestvica. Sluteći zašto ga traže, Mestvica se brzo snašao:

- Ko, je l' ja ... ? Jok, br'te, ja sam Vrcanija, kakav Mestvica! - velim ja njemu. I kako rekoh da sam Vrcanija, onako se vrcnem pa oporim niz mahalu, a oni odoše da me traže...

Slijedeći među njima bio je Numan gasal, namrgođen čovjek zavezana jezika i zamišijena pogleda. Oči su mu bile više mračne nego crne, obrubljene velikim tamnim kolutovima.

- Zar more biti drukčiji, kad uvijek gleda u tenešire i mrtvace - isprva je govorio i šalio se Mestvica, ali samo kad je bio nasamo s Mula-Mustafom. Pred hadži-Mehmedom nije to nikad govorio, jer je hadži Mehmed i uveo Numana u njihovo društvo. Trebalo im je vremena dok su se svikli na njega, ali su ga poslije bratski zavoljeli, jer Numan je u duši bio dobar i iskren čovjek. I nimalo tup, kako se to, možda, na prvi pogled činilo.

Obično bi sjedio na koljenima, šutio i gledao preda se. I, što se kaže, svaku bi riječ vagao i u obrve kupio. A kad bi nešto rekao ili

upitao, vidjelo se odmah da je to misaon čovjek, koji o svemu na svoj način razmišlja i za sve stvari traži odgovor.

Sjedi on s njima jednog uočipetka u Hadži-Sinanovoj tekiji pa se onako, iznenada, obrati hadži-Mehmedu:

- Šeh-hadži-Mehmede, smijem li te nešto upitat'?

- Što ne bi smio, derviš-Numane?

- Ima l' drvo dušu?

- O'kle ti to? - u čudu će starac.

- Ja k'o mislim, da sve što živi i mrije, mora imati dušu. Pa tako i drvo. Jer, i ono se rađa i mrije. Ponekad, dok kupam mejita ili kad odem tabutčiji, čini mi se da čujem kako drvo pod njegovom bradvom uzdiše.

- Ostavi to! - blago ga ukori hadži Mehmed.

- Biva, ne znaš mi kazati - uzdahnu Numan i prikova pogled za pod.

Hadži Mehmed se značajno iskašlja:

- Hazreti Omer je rekao: Čuvajte se zalaženja u dinske dubine, jer je Allah dželešanuhu dini-islam učinio lahkim, pa uzmite ono što možete nositi... Pa tako i ti, derviš-Numane, ne zalazi duboko, boj se, potonućeš...

Numan je i ove večeri šutke sjedio gledajući preda se, dok Mula Mustafa ne reče da je vakat jaciji. Nakon što klanjaše, Mestvica se diže da peče halvu. Odaja zamirisa hamurom, a Mula Mustafa se našali i bocnu ga:

- Mula Mehmede, ne žali masla!

- Jok, vala! Ozidaćeš bolje već kod Očaktana - dočeka Mestvica, misleći pri tome na poznatog sarajevskog tvrdicu Asimagu Očaktana, o čijem su titizluku kolale Sarajevom brojne priče. Među ostalim i one, kako je Očakan u kutiju s kahvom zatvarao muhu, da bi po tome poznao ako bi mu ženi za njegova izbivanja palo na um da sebi ispeče kahvu.

Svi se nasmijaše, a hadži Mehmed ih blago ukori:

- Nemojte tako! Ne valja drugoga gibet činiti. To je isto k'o kad jedete meso svog mrtvog brata!

- Halaliće nama Očaktan, samo neka mu se ne dira u

džuzdan! - dobaci Mestvica, skidajući halvu s vatre.

Halva je ispala da ne može bolja, pa Mula Mustafa javno pohvali domaćina:

- Kamo sreće da si aščija, Mula Mehmede!

- Ne daj mi Bože!

- A što?

- Jer mi ti ne bi ni izlazio iz aščinice!

- Ešek!

Kako hadži Mehmed te večeri ne bješe horan da kazuje Mesneviju, to Mula Mustafa uze da priča kako je onomadne usnio Junuza kasapa gdje sjedi na odsječenoj insanskoj glavi, pa na to nadoveza sve ono što se tih dana zbilo sa zaptijom Togom, a o čemu se u Sarajevu danima pripovijedalo.

- Vallahi, k'o da mi je u snu kazano šta će bit' - završi Mula Mustafa.

- Jah, to su gajb stvari - dodade hadži Mehmed zamišljeno. Ima, efendum, insana, kojima je dato da tabire i kazuju iz snova. Ima hin, al' malo ...

Svi su čekali da hadži Mehmed nastavi, jer su osjećali da nije dokrajčio. Tako i bi. Premećući tespih, hadži Mehmed nastavi:

- Kad smo kod toga, da vam nešto ispričam.

Jednom, nekad, bio neki trgovac, koji se spremao da ode na Ćabu. Kako je bio brez ikoga svoga, to se uputi do jednog učenog i pobožnog čoj'ka u tom gradu, kojeg su mlogi držali za evliju.

Doš'o sam, veli mu trgovac, da te zamolim da mi pričuvaš ovo sermije. Pa ako se, s Božjom pomoći, vratim s Ćabe, znam da ću naći ono što sam ostavio, a ako se ne vratim, halal ti bilo, uradi s tim šta znaš. Rekavši to, spusti pred njega zobnicu punu zlata.

- Ne brini, brate, što god ostaviš, naći ćeš. A vratićeš se, akobogda, vratit' jakako! - veli mu evlija.

Ondar onaj trgovac ode na Ćabu i ostade više nego što je i mislio: pune tri godine. Svašta ga pratilo i tralo na putu. Vratio se i bolestan i brez para. Nejse, poslije dva-tri dana, pošto se malo odmorio, uputi se do onoga evlije i zakuca mu na vrata. Nazove selam i veli mu: - Evo me, vratio sam se s Božjom pomoći, pa sam

doš'o da to zamolim da mi vratiš ono što sam u tebe ostavio. Uz to mu pruži i neke hedije koje je s Ćabe bio donio.

- A šta si ti to u mene ostavio? - onaj će k'o u čudu.

- Pa, onu moju sermiju - veli hadžija.

- Ne znam ja ni za kakvu tvoju sermiju! Nit' si ti kod mene šta ostavio, nit' ima šta da tražiš! - ljutnu se tobožnji evlija.

- Ama, kako, pobogu si brat! Zar si zaboravio šta sam ti dao i šta si mi ondar rek'o: da se ništa ne brinem i da du naći netaknuto sve što sam ostavio.

-Ništa ti u mene ostavio nisi i izdiri mi iz kuće! - povika onaj s hujom.

- Ama, brate, zar te nije strah od Boga? - kroz suze de hadžija, al', džaba. Onaj ga i ne sluša, već ga silom gura iz kuće i prijeti da de zvati stražu, jer ga prava-zdrava potvara i napada.

Ondar se naš hudi hadžija plačući vrati kući i poče da smišlja šta će i kako će. Da ga tuži, veli, džaba je, jer svjedoka nejma, a svi će više vjerovat' evliji već njemu. Najpotlje skonta da mu ponudi polovicu zlata, da makar nešto spasi, jer se na dugu putu bio posve istrošio. Hele, sutradan hadžija ponovo porani, pa onome opet na vrata.

- Šta je, opet si se dovuk'o da me bihuzur činiš i napadaš! - povika lažni evlija čim vidje hadžiju.

- Ama, nemoj, brate, tako! Saslušaj me makar! Nisam doš'o da te napadam, već da ti ponudim polovicu od onoga što sam kod tebe ostavio, a da mi vratiš drugu polovicu. Halal ti bilo i na ovom i na onom svijetu!

- Ama, čuješ, pezevenk nijedan, il' mi se gubi s očiju, il' će te ovo napadanje skupo stati! Kako smiješ da mi nešto tako prišivaš, kad čitav šeher zna ko sam i kakav sam!

Otjera on njega ponovo i hudi hadžija, ko jadniji ko čemerniji od njega, opet se vrati kući pa nastavi plakati i učiti, moleći dragoga Boga da mu pomogne. Čitavu je bogovetnu noć plakao i učio i jedva se pred sabah smiri i malo zaspa. Kol'ko god mu je bilo žao zlata, još su mu teže bile besjede i uvrede koje mu je onaj istres'o.

Čim je zasp'o usnije san. Na san mu izađe jedan drugi čoj'k iz

toga istoga grada, kojeg su mlogi ljudi poznavali k'o velikog pravednika i bogobojazna čoj'ka. "Otiđi njemu pa mu kaži šta je i kako je bilo, a on će te onda uputit' šta ćeš radit" - reče mu nečiji glas u snu, poslije čega se hadžija probudi. Uzme abdest, klanja sabah i pođe pravo kući onoga za kojeg mu je u snu kazano. Taj ga bratski primi, sasluša svaku njegovu riječ, pa se i sam zamisli šta će i kako će. Vidi i on da je zadužen da hadžiji dā odgovor i da mu pomogne, al', ne zna kako. Vidjelo se da mu nije lahko. Najpotlje, poslije duga razmišljanja, reče: - Dragi brate. Ja ti sad ne mogu ništa kazat', al' mi dođi za tri dana, pa ću ti ondar rijet šta ćeš i kako ćeš.

Dva dana i dvije noći onaj je pravednik razmišlj'o šta će kazati našem hadžiji, al' odgovora nije mog'o naći. Da on ide lažnom evliji pa da ga zamoli da hadžiji vrati njegovo, ne ide, nije pametno. Jer, kad je hadžiji, od kojeg je primio sermiju, mog'o da zahaša, kako neće njemu? Da ga hadžija tuži, ni to nejma hasne, jer svi će prije vjerovat' evliji već hadžiji.

Hele, treću noć pravednik usnije čudan san. Usnije on da je umro i da je hazreti Israfil puhn'o u sur, pa svi mrtvi oživjeli i krenuli da na Sudnjem danu dževap daju. Gleda on, a sa svih strana lazaju rijeke insana i skupljaju se na jednoj velikoj meraji kojoj kraja sagledat' ne mereš. A sve utihlo, pa nit' ko govori nit' romori, već samo ustrašeno gledaju i čekaju. Nit' znaš ko je car a ko prosjak, ko kad su svi jednaki: i goli i bosi, baš k'o od majke rođeni. Samo čuješ kako im srca u strahu udaraju, jer je, eto, doš'o obećani dan kad se računi treba da sviđaju, mada neki nisu vjerovali da će taj dan ikada doći. Pa i oni koji su vjerovali, sad strepe, jer nejma Božjeg roba koji zgriješio nije. Samo što je Allah milostiv, pa prašća!

Dok oni tako okupljeni i pristrašeni stoje i čekaju, čuju se glasovi koji jednog po jednog po imenu zovu. U to i naš pravednik ču svoje ime, pa spomenu Boga i krenu. Dođe do jedne uzvišice na kojoj su stajale mizan terezije i meleki kraj njih. Meleki mu ondar rekoše da stane na desni tas, a on ih posluša i stade. Kako on stade, tako se onaj tas zajedno s njim diže, a meleki ga ondar prifatiše i spustiše na zemlju. Njegova dobra djela bila su pritegla đunahe i naš pravednik odjednom osjeti kako mu se razgaljuje. Meleki ondar

između sebe nešto progovoriše što on nije razumio, pa ga odvedoše do Sirat-ćuprije i rekoše mu da krene priko nje. Pravednik opet spomenu Božje ime, prouči šahadet-kelimu i pođe. Al', čim zakorači na Sirat-čupriju, zapahnu ga nekakva vruća jara, bi rek'o oči će mu sažeći, a hiljade jauka dopre mu do ušiju. Pogleda on doli, ispod sebe, i sve se u njemu od straha sledi, Doli je, na sve strane, buktio oganj, a ljudi su se, i muško i žensko, previjali u mukama i dozivali u pomoć, mašući i rukama i nogama.

Ide on, pravednik, i sve to u strahu gleda i sluša, kad začu kako ga neko imenom doziva. Pogleda odakle glas dopire da vidi ko ga to zove, kad, ima šta vidjet': bio je to kasap u kojeg je on nekad, birvaktile, meso kupov'o. Al' kakav je, žalosnik, sad bio! Ispod pazuha mu mavi plamenovi udaraju, a prsti mu živa žeravica! Baš k'o da su od usijana gvožda.

- Brate, vidiš li moga hala! - jauknu kasap dižući ruke prina njemu.

- Neka ti se Allah smiluje! - šapnu pravednik samilosno.

- A ne pitaš zbog čega sam ovdikan? - onaj će kroz plač.

- Nije moje da te pitam, već da zajedno s tobom zamolim Milosnika da ti oprosti.

- E, moj brate, ja ću ti kazat', pa nek' znaš zbog čega sam ovdi. Krivo sam za života mjeru mjerio i tuđi hak jeo, pa sam zato džehennema dopao! A i u tebe toga ima, pričuvaj se! - viknu mu kasap.

- U mene? Ne ako Boga, ne govori tako!

- Ima, Ima! - zavika kasap. - Jednom, kad si kupov'o meso, ost'o si mi dužan tri groša i nikad mi se nisi odužio i platio! Sjeti se!

Pravednik stade i zamisli se. Pa se onda sjeti da mu je jednom ost'o dužan tri groša.

- Jesam, dužan sam ti! Halali mi, ako si brat!

- Jok, nejma halala dok mi ne platiš! - zavika kasap, jednako pružajući ruke prina njemu.

- Okle, brate, da ti platim? - jeknu pravednik, pokazujući da ni košulje na sebi nejma.

- Imaš, imaš! Jer, ako mi ne platiš, nek' znaš da ti neću

halalit'! Teško se ondar tebi!

- A kako, brate, da ti platim, kako? Reci, da čujem!

- Sagni desnu plećku da na njoj ohladim ovu džehennemsku ruku pa ću ti halalit' - reče kasap i ispruži ruku koja mu je mavenim plamenom gorjela.

Ondar se pravednik malo prignu i isturi desnu plećku, a onaj nesretnik ispruži ruku i prisloni prste uz njegovo pleće. Čim ga dotaknu, pravednik osjeti bol, baš k'o da ga je usijano gvožđe taklo. Pa se u taj tren trže i probudi. Za živo čudo, plećka ga je tol'ko boljela, k'o da ju je na javi spržio. Mada nije mog'o da vidi, činilo mu se da mu se i koža potpristila, kol'ko je mog'o prstima napipat'.

Probudivši se sjedne na dušek i bi mu znano da je naš'o odgovor koji de kazat' našem hadžiji. Uze abdest, klanja sabah i zahvali se dragom Allahu na velikoj milosti koju mu je kroz san ukaz'o.

Nejse, kad hadžija ujutro izbi, pravednik ga dočeka: - Dođi mi večeras na sijelo, pa ću ti sve kazat'.

Kad je pala noć, u kući onog pravednika iskupiše se mlogi ljudi koji su bili te večeri pozvani. Među njima je bio i onaj lažni evlija. Njega su ljudi proturili uvrh sobe, jednako vjerujući u njegovu pravednost i pobožnost.

Ondar, pošto se popio čaj i o svemu popričalo, domaćin uze da kazuje svoj noćašnji san. Kaziv'o ga je polahko, sve onako kako je u snu čuo i vidio. Oni, koji su ga te večeri slušali, nasrhli su od nekakva straha i svako je uvuk'o dušu u se. Htio ne htio, svak' je razmišlj'o o sebi, je li gdje koga zakin'o i tuđi hak jeo.

Kad pravednik presta da kazuje, reče im: - Eto, braćo, čuli ste kako je težak tuđi hak i kakav nas džehennemski azab čeka ako smo se polakomili na tuđe dobro. Jer, davno je kazano: u tuđem malu nejma mala! Zato, neka se svak' za vakta pribere i prisjeti, jel' štogod tuđe uz'o, pa nek' za vakta vraća i pere se!

Ljudi još malo posjediše pa se digoše i počeše razilazit' Svak' je bio pod dojmom onoga što je maločas čuo. Svi su šutjeli i u sebi kontali nisu li se neđe, makar i u neznanju, o tuđi hak ogriješili.

Kad su bili prid avlijskim vratima, ondar onaj naš hadžija

priđe onome jalan evliji, uhvati ga za rukav i upita:

- Ču l' ti ono?

- Čuo sam... - šapnu on, a vas drhti k'o prut.

- Pa, hoćeš li mi vratit' ono moje?

- Hoću. Hajdemo kući da ti dam. I halali mi, tako ti velikog Boga!

I vratio mu je. Sve do zadnjeg dukata. Nije hotio ni groša da uzme. Ni za hediju. Mada mu je hadžija nudio.

Hadži Mehmed na tom mjestu prekide priču. I ušutje. Čulo se kako vatra u peći pucketa. Svi su zamišljeno šutjeli i gledali preda se. Onda će Mestvica:

- Fala ti, šeh-hadži-Mehmede! Duboko je!...

- Ama, kad je nekome dato pa zna protabirit' san! Nije to svačije!

- I nije - šapnu Numan i uzdahnu. A podnica pod njim zacvilje.

- Samo, jedno sam čuo, šah-hadži-Mehmede - opet će Mestvica. - Kažu, da je u tri stvari teško ostat' šeho: kraj vruće pogače, uz bijele ženske noge i uz žute dukate. Tu, kažu, nejma pravednika. Malo je ko da se na to ne privari!

Hadži Mehmed se iskašlja i prijekorno ga pogleda.

- Neka, Mula-Mehmede! Ne znaš, morebit da ima i takije ljudi. Ne reci ništa.

4.

Petnaestak dana nakon Togine pogibije, kad su novi događaji privukli pažnju čaršije, a slučaj sa zaptijom već počeo da tone u zaborav, jednog petka kasno poslije podne izbi u Mula-Mustafinu, pisarnu stari Izaksis. Ušao je nekako bojažljivo, nijemo pozdravio i stao kraj vrata.

- Bujrum, komšija, bujrum! Otur! - dočeka ga Mula Mustafa srdačno i pokaza rukom na usku sećiju na kojoj bi nudio mjesto samo najbližim ahbabima i gdje bi ponekad malo iza ručka zakunjao, dok je za mušterije bila određena šćemlija.

- Imaš malo vakta? - upita saraf, miješajući turske i bosanske riječi.

- Otur, bezbeli da imam! Za komšiju uvijek ima vakta, jer komšija je, što no se kaže, najpreči! - dočeka Mula Mustafa.

Starac sjede, pa zabrinuto uzdahnu i izvadi iz čakšira žut čehrubarski tespih, utanjen i sjajan od duga premetanja kroz prste, pa se šutke zagleda u Mula-Mustafu. U njegovu pogledu bilo je i opreznog ispitivanja i brige, dok je gledao čas u Mula-Mustafine oči, čas u vrhove njegovih mestava, baš kao da vaga koliko je siguran i težak.

-Eh, hajrola, koje dobro? Jesmo l' za kahvu? - upita Mula Mustafa.

- Komšija, došao sam da te molim - poče saraf rastežući riječ po riječ, kao da se skanjuje da li da se povjeri zbog čega je došao. - Nevolja mi je...

- Ma kakva nevolja, pobogu, da čujem!

- Dijete mi je hasta, komšija. Moja Dafna...

- Starac je izgovorio djevojčino ime tako žalostivo, da to Mula-Mustafu u srce žacnu.

- Ah, otkad to! Nisam to znao...

- Tebi mogu da kažem, komšija, ti si čestit čovjek i znam da neće dalje ići. Jer, djevojka je, pa ne bi bilo dobro...

- Ama!

- Prepala se, komšija, grdno se prepala!

- Nečega?

- Kad su onog mrtvog zaptiju iznosili iz harema, zatekla se na avlijskom mušepku i otada kao da nije ona koja je bila. Kao da je zanijemila. Uvijek je tužna i zamišljena... - uzdahnu starac.

- Ama šta mi kažeš! Jazuk br'te, jazuk! Al', mlada je, proći će to, proći, vjeruj se! Smiriće se, vidjećeš - poče da ga tješi Mula Mustafa, natojeći da bude što uvjerljiviji. Već kako bi bilo da je negdje odvedeš, rijećemo neđe na selo, na zelen. Pa da to malo zaboravi. Vrijeme je najbolji lijek, nek' znaš!

- Radi toga sam i došao, komšija. Htio bih da promijenim kuću, da Dafna više ne gleda u ono mjesto. Žao mi je komšiluka, ali...

- Jah, jah, bezbeli da je žao! Žao je, belćim, i meni, lijepo smo se pazili, al' kad je tako, šta moreš. Svoj je evlad najpreči. Već, imaš li šta, jesi l' šta naš'o?

- Čuo sam za Turhanijinu kuću pod Soukbunarom. Odavno je, čujem, prazna. I na prodaju je. Ima i bašču i gaj više kuće. Ima i zelenila i ptice pjevaju. I potok teče niz bašču...

- Eh, eh, jest što kažeš. Biva, Turhanijina kuća pod Soukbunarom! Hmm... Munasib, munasib bi bilo. I ti bi to, biva, hotio da pazariš.

- Ako bude suđeno.

- Kuća se, kol'ko ja znam, prodaje. A lijepa je i prostrana. Samo je, Bogami, haraba, trebaće je podobro popravit'. A ima i podosta bašče. Sva je u zeleni. A ima i potok, što kažeš. Baš je, onako, teferičli.

- Zato sam i došao komšija. Da se raspitaš i vidiš bi li se moglo pazariti. Ako bude pomunasib i ako bude suđeno, ja bih kupio.

- Jah, jah, bezbeli. A ono gori, ono bi bezbeli, prod'o?

- Za to još imam vakta. - Ma jah, ti najbolje znaš šta ćeš i

kako ćeš. Već, ti bi ko hotio da se ja raspitam kod Turhanija.

- To te molim.

- Brez molbe. Ja ću kol'ko sutra vidjeti, pa ti haber učiniti. Pa, što kažeš, ako bude hairli, neka bude i suđeno. Nizašta se ne valja odviše otimat', a niti odviše branit'. Jer, insan nikad ne zna šta će na šta izać'. Nije mu sve otkriveno. Je l' tako?

- Evet, efendum, evet.

- Eh pa lijepo. Ja ću se raspitat' pa ću ti kazat'.

- A za tvoj hizmet, komšija...

- Ama, baci! - odmahnu Mula Mustafa rukom, pa zatvarajući vrata za sarafom saosjećajno šapnu: - Jazuk, 'naka cura! Da joj se Allah smiluje!

Pod gajem na Soukbunaru dugo vremena je stajala prazna Turhanijina kuća. Iza kuće se prostirao golem komad bašče koja se blago uspinjala i urastala u susjedni soukbunarski gaj, koji je također pripadao staroj i imućnoj porodici Turhanija. Kuća je pozadugo stajala gotovo pusta, još odonda otkako je umro Ismetbeg Turhanija. Bio je to postariji, što bi se reklo bajat momak, ali još uvijek naočit i kršan gazija iz kojeg je izbijala silina i prkos, ali i neka gotovo djevojačka mehkoća, osobito prema fukari, kojoj je dijelio i šakom i kapom. Volio je i život i piće, ali na svoj način. Danima bi se zatvarao u kuću, pa teferičio i dernečio, a da niko nije znao šta se unutra zbiva. Ponekad bi iz kuće sve do sabaha dopiralo kucanje saza ili poneki pomaman vrisak, pa se govorilo da to vrište đizlije, koje bi hamali noću u sepetima donosili. Ostale Turhanije, koji su mnogo držali do nama i svi odreda bili ljudi o sebi pri sebi, žestoko su osuđivali Ismetbegov način života, pa su čak pokušali da mu postave tutora, ali se on nije dao.

- Ako trošim, svoje trošim, ako teferičim, za svoju dušu teferičim, nije to ničija briga! - odbrusio bi i nastavio po starom.

Onda su se Turhanije obratile šeh-hadži-Mehmedu, moleći ga da on utječe na „anamo onoga", kako su zvali Ismet-bega. Ovaj je opet mnogo držao do hadži-Mehmeda koji je često zalazio u njihovu kuću, još dok je Ismet-begov otac bio živ. Mnogo puta je ovaj isti Ismet-beg, koji se tada bio tek zamomčio, sjedio na koljenima i uz

ostale sijeldžije gotovo pobožno slušao hadži-Mehmeda dok bi im govorio o stvarima i pojavama koje su mnogima bile i nejasne i nedokučive. Još iz tih dana u njemu je ostalo nepomućeno osjećanje prema hadži-Mehmedu, kojeg je uvijek s poštovanjem susretao.

Kad su mu Turhanije iznijele svoju molbu, hadži Mehmed ih nije odbio.

- Lijepo, zovnuću ga i govoriću mu - odgovorio je kratko.

Uskoro ga je pozvao Turhanija, premda je slutio o čemu se radi, nije mogao, a da se ne odazove.

Razgovor je bio kratak. Hadži Mehmed mu je rekao samo ovo: Zovn'o sam te da ti kažem: p'janac il' umre mlad il' pod starost ofukari. A ti sad kako hoćeš. Ako ćeš mene poslušat', baci piće!

Umalo iza toga Turhanija se na opće čuđenje svih onih koji su ga dotad poznavali, dibiduz izmijenio. Prvo je bacio piće, onda je pustio bradu, a kad se te godine počelo govoriti ko će na Ćabu, on je među prvima ikrario. Otišao je na Ćabu, ali se nije vratio. Umro je pri povratku, na putu kroz Tursku, gdje su ga bosanske hadžije i zakopale. Kažu, da su mu posljednje riječi bile: - Poselamite mi šeh-hadži-Mehmeda i kažite mu da sam Božijim emerom a njegovim sevepom tobe doš'o. Poselamite mi i sve butum Saraj'vo i zamolite sve one koji za mene uspitaju, da mi halale. Nadam se da će mi i Allah dželle šanuhu sve oprostiti... Pričali su još da je umro napolju, iza akšama, ispružen na serdžadi i gledajudi u zvijezde. Šaptao je šehadet, a oči su mu bile pune suza.

Kuća pod Soukbunarom ostala je otada prazna. Turhanije, držeći do nama, nisu je odmah prodavale, a niti je ko u nju uselio, osim jednog njihova momka koji je ostao u kući kao čuvar. Onako prostrana i zapuštena, s gustim demirima na pendžerima i napola sasušenom lozom uza zidove, kuća se činila pomalo haufli. A kako je još bila na osami i povrh bašče natkriljena gajem, punim tišine i polumraka, to je još više isticalo njenu gluhoću. Pa i sam taj momak, koga su Turhanije ostavile u kući, nekakav Jakub iz Velešića, po svemu je odgovarao toj napuštenoj kući. Bio je to gluhonijemi čudak, pun neobičnih navika koje su poznavale sve okolne mahale. Zapušten i neobrijan, Jakub je ili tumarao po bašči i plašio djecu ili

bi spavao gore u gaju, punom tišine i hladovine. Djeca su su ga se posebno plašila. Zbog toga je rodna Turhanijina bašča, premda puna svakojakog voda, ostala svake godine pošteđena i netaknuta. Niko se od djece nije usuđivao baciti kamen da strese ili ubere voćku. Turhanije su Jakubu s vremena na vrijeme donosile rublje za presvlaku, koje bi nekad pocrnjelo na njemu, ili ponešto za hranu, koju je obično sam pripremao. Ali, jednom u godini, a to je bivalo redovno svakog Jurjeva, u Jakubovu životu dolazilo bi do neobičnog preokreta, koji je trajao samo jedan jedini dan. To je znao sav komšiluk i na to se, kao na nešto izuzetno, sa znatiželjom čekalo.

Toga jurjevdanskog jutra, za razliku od svih prije i poslije njega, Jakub bi se pojavio čisto presvučen i obričen. Na njemu su bile lijepe bajramske haljine i nove, crvene firale. Sabahom bi izašao iz kuće i pod starim orahom u vrhu bašče počeo bi sakupljati kamenje. Sakupio bi ga čitavu gomilu. Izraz bi mu se za to vrijeme posve izmijenio,. Postao bi vedar, nekako otkravljen i nasmijan, pa ga se ni djeca, koja bi se nakitila po tarabama, nisu toga jutra plašila. Kad bi sabrao kamenje vratio bi se u kuću i iznio nov, žutkast bardak, opervažen crnim šarama. Bardak bi spustio pod orah i počeo bi se raspasivati. Prvo bi otpasao pas i složio ga, a zatim bi skinuo ćulah i firale. Onda bi privezao bardak na leđa i počeo se uspinjati uz orah. Činio je to vješto i hitro kao mačka. Kad bi se ispeo do samih vršika, praćen uplašenim pogledima komšiluka, privezao bi bardak gotovo na najvišu vršiku, a onda se spustio na zemlju. Tada bi počeo posljednji, završni dio Jakubova jurjevdanskog adeta.

Podrhtavajući od nekog unutarnjeg milja, Jakub bi prihvatio za kamenje i počeo gađati u bardak. Radio je to polahko, sa slašću i uživanjem, koje mu se odražavalo na svakoj žilici. Ispuštao je uz to kratke, neodređene glasove, slične pasjoj radosti, koji nisu bili ni skika ni lavež, već isprekidano cvilenje i drhtaj. I kad bi bačeni kamen napokon pogodio u nišan, a pogođeni bardak šuplje zazvonio i raspao se, Jakub bi smogao posljednji, najglasniji povik, koji kao da mu se otkidao iz same utrobe. Poskočio bi od radosti i zalamatao rukama, a onda brže-bolje počeo sabirati krhotine bardaka i zavezivati ih u novu čevrmu.

S time se sve svršavalo. Jakub niti je čuo niti mario za vrisku djece i uzvike komšiluka. Natakao bi na prste skinute firale, uzeo ćulah i čevrmu s krhotinama i pošao prema kući. Pri vrhu oraha ostao bi samo privezan držak razbijenog bardaka, kao nijemi svjedok Jakubove jurjevdanske radosti.

Nije onda bilo nikakvo čudo što je vijest da stari saraf kupuje Turhanijinu kuću potakla mnoge priče u čaršiji. U prvi mah se govorilo da to starom čudaku i priliči, dok se nije pročulo da kuću kupuje sestriću koji mu je došao u pohode i koji će ostati u Sarajevu. A kad je uskoro nakon toga mladi Ermen počeo dolaziti pod Soukbunar i čistiti bašču, priča se obistinila.

Ubrzo su i kuća i bašča izmijenili svoj prijašnji izgled. Suhe voćke su bile posječene, a korov i trava počupani i pokošeni. Ćeremit na kući je prekićen, a zidovi nanovo obiljepljeni i okrečeni. Kuća je odjednom sinula. Donedavno tmurna i pusta, sad je došla nekako vesela, kao da nije bila ona. Sniježna bjelina okrečenih zidova još više se isticala u bujnom zelenilu prostrane bašče, niz koju je bistri potočić iz jednog od mnogih soukbunarskih vrela hitro vijugao. Čak ni mahalska djeca nisu više zazirala od nekad gluhe Turhanijine kuće. Mladi Ermen, nekako pitom i srdačan, prvo je stekao naklonost djece, a zatim i ostalog komšiluka. Djeca bi se otimala o bijelu halvu koju bi im ponekad donosio iz čaršije. Nerijetko bi i poneka mahalska djevojka kriomice virila kroz mušepke, dok bi Zaharis prolazio ispred kuće. Čak bi ga i mahalski mujezin Nurhodža mrzovoljan i šutljiv čovjek, kojeg je mladić s poštovanjem susretao i pozdravljao, ponekad pohvalio. Uveče, dok bi sjedio na džamijskim soframa čekajući da zaokujiše jaciju, rekao bi džematlijama: - Obrazli momak, nejma šta! Samo, da je još mumin...

Ubrzo nakon što je kuća bila sređena, stari saraf i kći mu preseliše se pod Soukbunar. To izazva radoznalost komšiluka, posebno ženskinja, jer se već uveliko pripovijedalo o čudesnoj ljepoti mlade Ermenke. Ali, prošlo je gotovo i mjesec dana, a da je niko nije vidio. Il' je bona il' se radi nečega krije - tumačilo je ženskinje to njezino neizlaženje, dok se Dafna jednoga popodneva ne pojavi u bašči.

Bila je već sredina jeseni, pitome i blage kakva se samo poželjeti može. I zrak i sunce mehko su milovali ne samo lica već i duše ljudi. Stari saraf je u tim popodnevima najčešće ostajao doma, sjedeći u sofi pod velikom razgranatom takišom uvrh bašče, na kojoj su vrapci po cio dan veselo cvrkutali. Sjedio bi tu sjetan i nepomičan, da samo ponekad svrati pogled kad bi vrapci više njega još življe i bučnije zacvrkutali, kao da se oko nečega živo prepiru, ili kad bi se tromi bumbar, slijećući s takiše, brundavo spustio na sto u sofi, da se opet digne i zujeći odleti. Ponekad bi starac dugo i zamišljeno posmatrao svoje mršave ruke. A te njegove ruke, osim kostiju koje su se oštro nazirale ispod tamnosmeđe kože s bezbroj crnožutih mrlja, kao da nisu u sebi imale ni kapi krvi ni daška života. Sličile su granama osušene loze, s koje je opao i posljednji list. Miris trava i tišina bašče često su ga prenosili u daleku Ermeniju, odakle bi se opet vraćao u ovu tuđu zemlju, u koju je došao da tu sakrije i pokopa svoju prošlost. Nikome o tome nije govorio. Ni Dafni. Nije želio da je uzbuđuje i žalosti. Živio je još samo za nju. Svoju je tajnu nosio kao skrivenu ranu, za koju niko osim njega nije znao.

Tako je bilo sve do lani, dok Zaharis nije došao u Sarajevo. S njegovim dolaskom opet su se probudile duboko zapretane uspomene i nemir, koji ga je godinama morio. Poslije Togine pogibije, starac se još više uznemirio. Sa strahom se branio od pomisli da bi to mogao biti predznak jedne nove bure, koje se zbog Dafne toliko plašio. Nije mario šta će s njim biti. S osjećajem tuge i beznađa, koji često zaokupljaju ljude njegovih godina, već odavno je sve okolo njega počelo gubiti svoju svrhu i smisao. U tim je časovima često razmišljao o ubitačnoj derviškoj mudrosti s kojom se u ovoj zemlji mnogo puta susretao: sve se rađa poradi smrti i sve se gradi poradi rušenja...

Iznenada su ga prenuli vika djece i Dafnin neočekivani dolazak. Pojavila se nečujno. Na njoj je bila dugačka, zlatnom žicom izvezena anterija utegnuta u struku, u kojoj je djevojka izgledala tanana i vitka poput sevlije. Modre djevojčine oči, zasjenjene dugim trepavicama, visoko počešljana kosa okrunjena iznad čela i savijena u pletenice, njezin visoki vrat ponosan kao u labudice, činili su je

nestvarno lijepom. Stajala je na zelenom ćilimu trave, desetak koraka udaljena od oca. Čekala je da saraf digne glavu, pa da ga iznenadi. Pričinjala se u tom času kao hurija koja se iskrala iz dženneta, da opet iznenada nestane i vrati se u svoj svijet.

- Eno je, eno je, vidimo je! - najednom se zaorila vika djece nakićene po baščenskim tarabama, koja su prvi put vidjela Dafnu.

Devojka se prestravljeno stresla i kriknula pa rukama prekrila oči, dok je starac kao podboden skočio i ptritrčao joj.

- Dafna, dijete moje, ne boj se! - šaptao je gotovo plačno privijajući djevojku uza se, dok je ona podrhtavala poput uplašene ptice, pokušavajući da uvuče glavu pod njegovo pazuho.

- Eno je, eno je! Ermenka, Ermenka! - orilo se s taraba. Starac je očajnički mahao spram djece, nastojeći da se s Dafnom što prije dočepa kuće. Više ju je vukao negoli vodio. Usput joj je koješta tepao, mada je i sam drhtao od uzbuđenja. - Spadoše joj papuče! Spadoše joj papuče! - zavikaše djeca, kad vidješe kako djevojci spadoše papuče i ostadoše u travi.

Tek kad njih dvoje zamakoše u avliju, djeca se smiriše. Ali još uvijek ostadoše nakićena po tarabama. Starac povali Dafnu na sećiju i razletje se po kući. Nađe đulsiju i poče joj trljati sljepoočnice. Usput joj je kroz suze govorio:

- Sunce moje, zlato moje, ne boj se! Evo, ja sam, otac je kraj tebe, ne boj se! Sunce moje, ono su bila djeca, ne boj se!

Dafna se malo smiri i prestade drhtati. Nijemim je pogledom pratila starca, dok su joj oči bile pune straha. Uskoro dođe i Zaharis. U Dafninim očima bljesnu tužan osmijeh, pa se opet ugasi.

Čitavu su noć u strahu probjedli kraj djevojke, koja se tek pred zoru smiri i zaspa.

Sutradan, čim je Mula Mustafa otvorio pisarnu, stari Izaksis se pojavi na vratima.

- Eh, uranio, komšija, koje dobro? - srdačno ga dočeka Mula Mustafa, iznenađen sarafovom ranom posjetom, mada su se posljednjih mjesec-dva, dok saraf nije pazario kuću, češće viđali i sastajali.

Ojađen i utučen, Izaksis ispriča šta se jučer dogodilo, pa

zamoli Mula-Mustafu da mu pomogne ako može, Dafna se bila tek malo oporavila i jučer prvi put izašla iz kuće, - uzdahnu starac žalosno.

- Ešeci! Ešeci! - ponavljao je Mula Mustafa slušajući ga, dok mu je brada ljutito podrhtavala. Onda se okrenu sarafu:

- Komšija, ne brini! Još danas ću potražit' Nurhodžu sa Čobanije, pa neka kaže džematlijama kakva su im djeca. Da su gora od paščinja! Ne brini, komšija, neće više, vjeruj se!

I Zaharis je toga predvečerja okupio oko sebe, svu mahalsku djecu. Podijelio im je halvu i medene gurabije, pa ih zamolio da ne uznemiruju Dafnu.

- Nemojte, djeco! Niko ni vaše sestre ne dira! - rekao im je prijekorno.

- Nećemo više, nećemo bogami! - zagrajaše djeca.

Te iste noći, dok su čekali vakat jaciji, Nurhodža je na džamijskim sofama, govorio okupljenim džematlijama:

- Sramota je, braćo! I sramota i grehota! Kol'ko ja znam, to su dobre komšije i čestiti ljudi, i po radi čega da hin bihuzur činimo? Kažem vam: prijetite djeci! Dina mi, ako se to još jednom ponovi i ako šta tako čujem, ja ću hin šibati! To su ljudi jabandžije, došli iz daleka, pa zar da nejmaju mira u svojoj kući...

Nekoliko dana kasnije, kad je Zaharis susreo Nurhodžu pa ga kao i uvijek smjerno pozdravio, ovaj mu priđe.

- Ama, reče mi Mula Mustafa, da je ona vaša cura hasta, da se od nečega prepala. Dobro me poslušaj, pa ovo urad'te: neka vam neko donese vode s Jusuf-pašina bunara pokraj Drvenije medrese, gori kod Careve ćuprije. Pa neka se ondar s tom vodom cura umiva nekoliko jutara. A ako joj to ne bi pomoglo, odved'te je jedne noći do ljutog turbeta, gori više Borka. Samo, to mora biti poslije pola noći! Kad dođete gori, ubac'te sadaku i namijen'te je na taj njezin strah. Mlogima je pomoglo, pa će, belćim, i njoj. Cura ne mora ići, moreš ti umjesto nje.

Kad je saraf ispričao Mula-Mustafi šta je Nurhodža rekao Zaharisu, ovaj raširi ruke.

- Ama, kako ću ti rijet, komšija. Kad je insan u nevolji, svašta

se laća. Samo, vjere mi, od mrtvijen slaba hasna! Ni živi ne mogu il' neće da pomognu, a nekamoli mrtvi! A ti, kako hoćeš. A što kažeš za vodu iz Pašina bunara, svijet i to uzima. Nejse, ni to joj ne mere naudit'. Samo ti moram jedno rijet: Jusuf-paša je velikački ters. Treba potražit' nekoga ko mu je vješt, pa toga poslat' po vodu.

Kad saraf reče da poznaje Jusuf-paša, Mula Mustafa dočeka:

- Vidiii! To nisam znao! Taman lijepo, onda mu ti otiđi.

Sutradan je saraf potražio Jusuf-pašu i zatekao ga u njegovu ćošetu. To Jusuf-pašino ćoše hila je prizemna kućica prikrpljena uz Đumišića medresu, nadomak Careve ćuprije. Sastojala se od jedne odaje i male avlije, nasred koje je stajao dubok ozidan bunar, za čiju se vodu u Sarajevu tvrdo vjerovalo da je ljekovita. Sami Jusuf-paša, pod kojim su ga imenom Sarajlije jedino i poznavale, bio je obaška čovjek, o kojem se koješta pripovijedalo. Vjerovatno se i govorilo da je to glavom i bradom Jusuf-paša Ćuprilić, jedan iz čuvene loze Ćuprilića, kojeg je zla sudbina bacila u Sarajevo.

Prije trideset i toliko godina stigao je u Sarajevo kao osamljen derviš. Odjeća mu je bila derviški skromna: na glavi mavi kauk od kostrijeti obavijen zelenim turbanom, a na plećima crna iznošena džuba. U jednoj je ruci nosio štaku i tespih, a preko ramena zembilj u kojem se nalazila sva njegova imovina. O vratu mu je visio srebrom okovan teslim-taš, koji se pri hodu lagano njihao. Derviš je još uvijek bio muževno krepak, a djelovao je dostojanstveno, gotovo oholo, mada mu je nujan osmijeh lebdio u očima i oko usana. Stasom je bio visok, a puna brada, tek malo progrušana, i crne, krupne oči, činili su ga još dostojanstvenijim. Sarajlije su se radoznalo osvrtale za njim, dok mu je teška drvena štaka ravnomjerno udarala o sitnu čaršijsku kaldrmu.

Ubrzo po dolasku, derviš je u Zildžiluku, uz Đumišića medresu, sagradio sebi skroman konak i iskopao dubok bunar, pa se tu zatvorio i predao derviškom životu, punom tišine i pobožnosti.

Ne prođe dugo, a Sarajevom poteče priča da derviš nije niko drugi do li Jusuf-paša Ćuprilić, jedan od slavnih Ćuprilića, velikih vezira i vojskovođa, koji je nakon izgubljene bitke kod Slankamena, gdje li, pobjegao u Sarajevo da spasi glavu od katal-fermana. Jer, nije

to bilo ni prvo, a ni posljednje gorko iskustvo pobijeđenih vojskovođa da ih pri povratku u Stambol, u Beogradu ili Edreni, dočeka katal-ferman i svileni gajtan u dželatovim rukama.

Da li je ta priča kao i mnoge druge nastala sama od sebe ili ju je derviš svojim postupcima oko sebe ispleo, teško je reći. Sarajlije su njegov konak ubrzo prozvale Jusuf-pašinim ćošetom, a bunar u avliji, Jusuf-pašinim bunarom. Za taj se bunar tvrdo vjerovalo da je ljekovit, da razbija groznicu i razgoni strah, pa se voda iz njega uzimala kao lijek.

Godine su prolazile, a da se u Jusuf-pašinu, načinu života nije gotovo ništa mijenjalo, osim što mu je brada, pri dolasku tek malo prosijana, bivala sve bjelja, dok mu se i stas bio već podobro povio.

Rijetko je kad izlazio među svijet. A i kad bi izašao, osobito u prvo vrijeme, svojim bi ponašanjem zbunjivao ljude. Imao je običaj da stane na neko čaršijsko ćoše i podigne svoju dervišku štaku, pa počne izdavati gromke vojničke zapovijedi, baš kao da je pred četama spremnim za boj. Oči bi mu tada plamtjele vatrom, dok bi gromke zapovijedi odjekivale čaršijom. Onda bi drhtavim glasom počeo učiti ratne dove i oponašati pisku vojničkih borija, dižući štaku poput gole sablje u pravcu nevidljivog neprijatelja, na kojeg su njegove tobožnje čete trebale da krenu.

Svijet bi se tada, okupljao, pa šutke gledao i slušao opsjednutog Jusuf-pašu. On bi se onda iznenada trgao, pogledao okolo sebe pa, shvaćajući stvarnost, okrenuo leđa svjetini ili bi prezirno pljunuo i pošao. To bi među djecom izazivalo smijeh, dok bi stariji dovikivali za njim:

- Hajd', divanijo jedna!

- Allah selamet! - odmahivali bi drugi.

Noću, dok bi Sarajevo spavalo ili kad bi u gluhim zimskim noćima teški snjegovi pritisli grad, u Jusuf-pašinu ćošetu ponekad bi do svanuća gorjela svijeća. Sjedio bi na pustekiji i sjetno sanjario, lagano se njišući u pasu. Vojskovođa bez vojske, paša bez pašaluka, Ćuprilić bez imena! Davne uspomene, poput otvorenih rana koje počinju ponovno krvariti, uz omču svilenog gajtana čija se sjena polahko njiše na žućkasto osvijetljenom duvaru odaje, ponekad bi ga

morili i satirali sve dok zora ne bi zamliječila, a svijeća u čiraku dogorjela i iskapala... Mnogi su Ćuprilići i prije padali u nemilost pa se smireno povlačili u tekije, ili bi opet zablistali starom slavom i sjajem, ali se Jusuf-paši njegova nesreća činila najgorčom. Pobjegao je od svega, ali nije mogao od sebe i svojih sjećanja, a to mu je bilo najteže. Sve mu je sada izlazilo pred oči: ljute bitke i jangije, vriska konja i jauk ranjenika, dotjerano roblje i ratni plijen, hitri Tatari koji su kretali u Stambol na muštuluk i crni gavrani okrvavljenih kljunova koji bi padali na utihlo bojište... Mrzio je ovu zemlju, mada je u njoj našao utočište. Osjećao se kao progonjen kurjak u dubokoj jami u koju se bio sklonio, ali iz koje nije mogao uteći, čekajudi da ga tu pronađu i dotuku. Spoznao je, napokon, da ima i jedan drugi, zemaljski džehennem, u kojem ljudska duša neizmjerno pati i grca, pa se čovjek uvija i grči kao ranjena zmija, a da niko ne zna šta mu je, jer se nikome ne može i ne smije povjeriti.

Strah bi najčešće razgonio molitvom. Satima bi zikr činio i huktao, sve dok mu bijela pjena ne bi udarila na usta, pa bi izgubio svijest i pao po šiltetu. Poslije toga se budio izlomljen i grozničav, pa uzimao abdest i onda padao u tihu pobožnost, osjećajući kako ga srsi slasti probadaju, kako se uzdiže, postaje bestjelesan i presretan. Tada bi sve na ovom svijetu, i bogatstvo i slava, i čelenke i tugovi, i sve sultanovo carstvo pa i sam sultan, zajedno sa svim lalama i vezirima, postajali za njega sićušni i beznačajni. Spoznavao bi u tim časovima jedan drugi, uznositiji svijet. Tada bi s njega spadalo sve ovozemaljsko, počevši od vlastitog mesa i kostiju, a ostajao bi samo njegov duh, blistav i propet kao duga.

Poneki rijetki prolaznik, koji bi u to doba noći naišao pokraj Jusuf-pašina ćošeta, čuo bi često neobične glasove koji su iznutra dopirali a od kojih se koža ježila, jer se nije moglo razabrati jesu li to uzvici strave ili blaženstva.

S vremena na vrijeme Jusuf-paša bi se svratio u Izaksisovu sarafnicu. Došao bi da promijeni ili usitni pokoju zlatnu paru, pri čemu ni on ni stari Izaksis ne bi progovorili nijednu suvišnu riječ. Tako je trajalo godinama, sve dok se Jusuf-paša nije malo otkravio, pa bi osim onog najnužnijeg ponešto i zapitao ili bi pokušao da

zametne razgovor, pa bi opet naglo zašutio i nestao preko vrata. Stari saraf, i sam čudak i čovjek zavezana jezika, nije ni pokušavao da ga bilo šta raspituje. Čini se, to se Jusuf-paši svidjelo, jer nikad nije zavirio u drugu sarafnicu, kakvih je još bilo ispod Tašlihana. No i pored tog njihova neobična i nedorečena prijateljstva, obojica su osjećali da jedan drugome nisu daleko, premda tu svoju granicu šutnje i zatvorenosti nisu prelazili.

Kad se Jusuf-paša toga jutra nakon sarafova upornog kucanja pojavio na avlijskim vratima, u gedželuku i s vunenim ćulahom na glavi, bio je iznenađen.

Saraf ga šutke pozdravi.

- Došao sam da mi dadneš vode iz bunara - pokaza on glavom na veliku crnu testiju.

- Šta će ti? Jesi l' bolestan?

- Kćerka mi je bolesna.

- Od čega?

- Prepala se. Tužna je i šuti.

- Svi smo mi isprepadani. I svi umiremo u strahu! Niko ne zna šta će biti s njim. Niko!... Hajde, uđi i zahvati!

Kad je saraf bacio kovu u bunar i zahvatio vodu pa napunio testiju, Jusuf-paša, kao da govori samome sebi, zamišljeno dodade:

- Kad bi se čovjek makar u smrti mogao da smiri. Ali, i tada ga čeka obračun. Zato, nikad mira! Ni živu, ni mrtvu. Nikad!

- Jesam li ti šta dužan?

- Dužan...? Ako joj pomogne, neka me spomene po svome zakonu. Ali, nikome nije pomoglo, pa neće ni njoj! Svi lažu! Svi se zavaravaju, a nikome nema pomoći. Zapamti: nikome!

Kad je saraf već bio na sokaku, učini mu se da je čuo kako Jusuf-paša muklo jauknu u avliji.

Nekoliko noći kasnije, Zaharis je na, sarafovu molbu obišao ljuto turbe iznad Borka. Ponoć je bila podobro minula kad se kroz trnje i preko ograda uspeo do turbeta, u kojem je drhturila slabašna svjetlost kandilja. Nigdje naokolo nije bilo ni kuće ni žive duše. Dolje, u kotlini, ležao je grad, u kojem je tek ponegdje žmirkala svjetlost. Noć je bila tiha i bez mjesečine. S vremena na vrijeme

jedino bi dopro dalek lavež pasa. Drveće i grmlje oko turbeta pričinjali su se u mraku kao neka strašna priviđenja koja, potegla i progeta, čekaju i vrebaju na osamljene prolaznike. Tih krik ili šušanj probudene ptice, samo je pojačavalo taj dojam.

Urjan-dedetovo turbe, poznatije u Sarajevu kao „ljuto turbe" bilo je jedno od brojnih sarajevskih turbeta i bogougodničkih grobova kojima su se pripisivala nadnaravna svojstva. Tako je Koštrino turbe na Hridu pomagalo nerotkinjama da zatrudne, dok je „Karačin greb" na Natkovačima bio na pomoći okradenima. Dovoljno je bilo uzeti grumen zemlje sa toga groba i noću ga metnuti pod uzglavlje, pa u snu vidjeti hrsuza ili usniti san iz kojeg će se moći razabrati ko je hrsuz.

„Dedo u trnu", čiji se grob nalazio na Obhodi, na sjeveroističnoj strani Sarajeva, obilazio se u danima dugotrajnih suša. Oko groba bi se učile kišne dove, a mektebska dječica bi na četrdeset hiljada kamenčića aminala na kišu. Začudo, kad god bi neko pokušao da dedin grob očisti od trnja, on bi opet osvanuo u trnju.

Za grob site Nefe se vjerovalo da donosi nafaku, pa su ga obilazili ljudi s potankom nafakom, dok se grobu uz Hadži-Sinanovu tekiju pripisivalo svojstvo da budi ljubav prema ilumu, radi čega su ga posjećivali ljubitelji znanja.

Jedileri, turbe podno Širokače, u kojem je bilo pokopano sedam nevino podavljenih derviša, pomagalo je u raznim nevoljama. Pred turbetom je trebalo proučiti sedam Fatiha i pokloniti ih dušama sedmorice, a zatim ubaciti sadaku i polahko krenuti prema Latinskoj ćupriji. Usput bi valjalo dobro otvoriti uši i prisluhnuti šta prolaznici govore. Iz njihova razgovora mogao se naći odgovor čemu se nevoljnik može nadati i šta mu je činiti.

Oprezno gazeći kroz visoku travu i žbunje, Zaharis je prišao prozorčiću „ljutog turbeta". Kao limun žuta svjetlost kandilja osvjetljivala je onisku prostoriju. Na sredini je stajao grob, iznad kojeg se dizala drvena kubura zastrta čohom, čija je sredina bila ukrašena izvezenim ajetima iz Kur'āna. Pojedini harfovi, izgriženi prašinom i vremenom, bili su posve nečitki. Iznad uzglavlja kubure bio je poboden visok nišan, s kaukom i zelenim turbanom oko kauka.

U podnožju groba, koji je svojom veličinom budio i tjeskobu i strah, stajali su leđen i ibrik, s abdestnom mahramom preko ibrika. Na požutjeloj pustekiji ležao je crn tespih, poput kratke, svrnute zmije. Jedini znak života u toj prostoriji mira i smrti bio je slabašan plemičak kandiIja koji je nečujno podrhtavao, odražavajući na zidu tamnu sjenu groba i izduženog nadgrobnog nišana.

Ljudi su nerado obilazili Urjan-dedetovo turbe. Trebalo ga je pohoditi u gluho doba noći, a Urjan-dede, mada bogougodnik, bio je žestoke ćudi. Uznemiren u svom vječnom miru, mnoge je uplašio i otjerao. Ti su se kasnije zaklinjali da su svojim očima vidjeli kako se kubura nad grobom pomiče i da su čuli kako Urjan-dede iz mezara nešto nerazumljivo i krupno ruži, zbog čega je turbe i dobilo naziv „ljuto turbe". A i turbedar se zaklinjao da je ujutro nalazio prazan ibrik i mokru mahramu, jer da Urjan-dede noću ustaje i uzima abdest.

Stojeći kraj turbeta, Zaharis je vruće mislio na Dafnu, od prvoga susreta s njom u Zaharisu je buknuo osjećaj koji nije mogao da utoli. Nije se usudio priznati Dafni da joj nije rođak, niti radi čega je došao ovamo. Starac je sve to znao, ali je šutio. I od Zaharisa je tražio da šuti. Tek noćas, kad ga je zamolio da obiđe turbe, u utješljivoj nadi da bi to Dafni moglo pomoći, nagovijestio je da će joj jednoga dana sve reći. Noćas je rekao i više od toga.

- Danilo, sine - šaptao je brižno - učini što te molim! Nevolja je! A kad Dafna opet bude vesela i zdrava, sve ćemo joj reći. Prije joj nisam smio kazati, jer nisam želio da je plašim....

Starac je malo zastao, pa tražeći Zaharisovu ruku, tiho je nastavio:

- Ja sam star čovjek i neću dugo. Dafna ne smije ostati sama. U svijetu je mnogo zlih ljudi. Šta bi ona sama?... Obećaj mi, da ćeš biti dobar Dafni, obećaj,... Danilo!...

Onda mu je čvrsto stegao ruku. Pa ga privukao na prsa. Sav je podrhtavao.

I sam uzbuđen, Zaharis je progovorio kao da se zaklinje:

- Obećajem ti, da du sve učiniti za Dafnu. Čuvaću je kao oči u glavi!

- Hvala ti, sine! Bog neka vas čuva i blagoslovi!

Zaharis je kraj turbeta još jednom proživljavao te trenutke. Onda je ubacio sadaku kroz gvozdene demire turbeta i skrenuo pogled. Unutrašnjost turbeta, s velikom nadgrobnom kuburom nad kojom je plamičak kandilja lagano podrhtavao i povijao se, ispunjala ga tjeskobom. Želio je da čim prije ode. Kad se okrenuo začuo je tih šušanj i prigušen kašalj. Jedna ljudska sjena, i sama iznenađena ugledavši Zaharisa, pojavila se s druge strane turbeta i neodlučno zastala...

Dugo nakon toga Zaharis je lutao usnulim mahalama, sve dok se prvi horozi nisu javili. Mahalske su češme točile debele mlazeve vode. Uskoro su se začuli ezani, koji su mehko zaplovili nad gradom. Zaklepetali su mandali na avlijskim vratima. Bio je sabah. Nurhodža je s munare obližnje Čobanije džamije pozivao na molitvu. Glas mu je bio staračkI tih, ali neobično milozvučan...

5.

Te iste noći odveli su Junuza kasapa. U neko doba neko je snažno zakucao na avlijska vrata. Mati, koja je čula lupu, prva se probudila.

- Junuze, neko nam kuca, ustani!

Navikao da ga dižu u svako doba, jer je često puta trebalo primiti i poklati stoku čim je dotjeraju, Junuz se za čas obukao, sišao u avliju i otvorio. Pred vratima je stajala straža. Bila su trojica.

- Hajde s nama! - reče jedan.

- Kuda?

- Zovu te.

- Ko?

- Zove te kol-ćehaja. Pofatani su neki hrsuzi koji su krali stoku, pa treba da hin prepoznaš.

- Što baš da hin ja prepoznajem?

- Jer si ti s majstorom kupov'o stoku od njih.

- Ma, ko to kaže?

- Hajde sad, pa se tamo pravdaj! I majstor ti je tamo.

- Ama, boni ne bili, jeste l' vi pri pameti?

- Ostavi džaba govor. Hajde, pa tamo kazuj šta ima da kažeš. Ako budeš prav, niko ti niša neće. Vratićeš se k'o što si doš'o.

Junuz je stajao na vratima šutke gledajući u stražare. Neka nejasna slutnja uvlačila mu se u dušu.

- Hajde, šta čekaš! Boga mi, k'o da će ti glava s ramena frciti, šta si se prip'o?

- Nisam se prip'o i nejmam se za šta da pripadam, već...

- Pa kad nisi, hajde! Ko da mi imamo vakta da se s tobom naduravamo!

- Junuze, sine, đi to hoće da te vode? - ču se materin glas iza kanata. Bio je pun strepnje.

- Nije, mati, ništa, ne boj se! Pofatali neke hrsuze koji su krali stoku, pa me zovu.

- A što tebe, sinko?

- Da hin prepozna, da hin prepozna, eto za šta - umiješa se jedan od stražara.

- Hajde, sinko, s bismilletom, ja ću te čekati - odhuknu starica plačno.

Kad su, silazeći niz Vrbanjušu, stigli nadomak Hadži Sinanove tekije, ljudi koji su u taj das izlazili iz tekije zastadoše. Stajali su i šutke gledali, pa kad straža naiđe kraj njih, u svjetlu fenjera koji je gorio nad tekijskim vratima poznadoše Junuza.

- Ma, je l' 'no Junuz?

- Jest, ja šta je. Pozn'o bi ga među carskom ordijom.

- Što li ga gone?

- Aj, moj br'te, ko to zna!

- Neki dan se jedva kutaris'o, pa sad opet...

- Bojat' se je, vjere mi, da ne bude najgore... – dodade neko brižno.

- Kad stražari okrenuše prema Kovačima, Junuz stade.

- Đi ćemo vamo?

- U tvrđavu, rek'o sam ti! - dreknu stražar i lati se male puške.

- Neka, Sabitaga, polajnak, polajnak! - umiješa se drugi stražar. Pa se onda okrenu Junuzu:

- Hajde, bolan, nisi dijete da ti se ne mere kazati! Lijepo ti je rečeno zašto te zovu. Rijet ćeš šta imaš rijet, pa ako nisi kriv, kući ćeš. Boga mi, kol'ko si se nahorozio, k'o da je ne znam šta! Hoćeš, haman, da džaba krvina padne!

Junuz se malo primiri pa pođe.

Kad stigoše do pred tvrđavu i kad im otvoriše kapiju i uđoše u avliju opasanu visokim kamenim zidom, svi prisutni stražari opkoliše Junuza. Po avliji su bili porazmještani fenjeri koji su gorjeli u potkrovljima, uz nekoliko komada luči zabodene među kamenje u zidu.

- Ha-h, evo ga opet! - kliknu jedan od stražara dižući fenjer da bolje osvijetli Junuza.

Kroz gomilu se probi Beširaga, dizdar tvrđave.

- Jeste l' ga doveli?

- Jedva.

- Baš! - nasmija se on, polahko prilazeći Junuzu. - Harunio se, veliš! Nejse, smirićemo mi njega. Zauvik!

Dok je govorio, lagano je obilazio oko Junuza, kao što kupac obilazi oko konja prije nego što se odluči da ga pazari.

Beširaga je bio povisok, krivovrat čovjek, nemilosrdnih prljvih očiju. Lice mu je bilo izduženo i ospičavo, boje pečene zemlje. Bazdio je okrutnošću. Sarajlije su ga se plašile. Znalo se: ko mu padne šaka, neka mu je Bog na pomoći!

Nakon što je obišao oko Junuza, Beširaga se malo izmače i ledeno nasmija.

- Ko prikla Togu, govori, da čujemo! Junuz je šutio. Shvatio je u šta je upao. Srce mu je, udaralo kao malj. - Čuješ li šta te pitam: ko prikla Togu?

Junuz zazinu da nešto kaže, ali ništa ne reče. Samo proguta pljuvačku.

- Da nisi zanijemio? - prosikta Beširaga i diže nogu, smjerajući da ga udari u mošnje.

Junuz odskoči, a stražar koji mu je bio najbliži, posrnu i pade.

- Vod'te, pasjeg sina! Tamo ga, đi su oni noćašnji! - viknu Beširaga.

Gurnuše ga i skoliše sa svih strana. Avlija tvrđave, opasana visokini kamenim zidom preko kojeg se nije ništa vidjelo, sa crveno-žutim plamenom luča koji je tu i tamo plamtio, s tamnim nebom iznad zidine i bezdušnim očima ljudi koji su ga gonili, ispuniše Junuza beskrajnom tugom i osamljenošću. Sve mu se učini kao ružan, nestvaran san. Sjetio se u taj čas matere, pa ga nešto vruće ošinu preko srca i najradije bi kao dijete zaplakao. Osjetio se osamljen kao nikad u životu. Da mu je da sad zagrli mater, da joj legne u krilo pa da osjeti njezinu toplinu i mehke staricine ruke u svojoj kosi. - S bismiletom sinko, s bismilletom! - učini mu se da opet čuje njezin brižan glas.

- ' Vamo! - viknu Beširaga i gurnuše ga puškama u slabine.

Prostorija u koju ga uguraše, bila je osvijetljena lučem. Nekoliko ustrašenih ljudi stajalo je uza zid i nijemo gledalo i čekalo. Kad se ključ u bravi ponovo okrenu, oni šutke posjedaše. Junuz ostade na nogama.

- Što su te doveli? - upita jedan šapatom.

Junuz ne odgovori.

- Znaš li da noćas dave? - opet će isti glas.

- Umukni, ne umuk'o, da Bogda! - prokle drugi.

- Braćo, nemojte više o tome! - moleći jauknu neka bradata spodoba iz budžaka.

Napolju se opet oćutješe mnogi koraci i glasovi. Ljudi u sobi zanijemiše. Sve su oči ustrašeno gledale u vrata, dok su uši hvatale svaki šum. Suha pljuvačka svima je stajala u grlu.

Čulo se kako oružje metalno zvecka. Koraci se udaljiše i zastadoše na gornjoj strani hodnika. Neko nešto nerazumljivo i muklo opsova, dopre nečije bolno stenjanje i krklanje, pa ubrzo oslabi i presta. Onda nešto tupo i teško hegnu o zemlju.

- Dave...! - šapnu s jezom maloprijašnji glas.

Jedan kršćanin, seljak, odvoji se od zida, izađe nasred sobe, skide crnu janjeću šubaru i kleknu, pa poče da se križa i moli. Čulo se kako mu zubi cvokoću.

- Allahu, ti nam budi na pomoći! - zazva glas pun očajničkog preklinjanja.

U hodniku se bilo smirlo. Onda se začu kako nešto struže o tle, kao da nešto vuku po zemlji, pa i to prestade. Koraci utihnuše i izgubiše se.

Junuz pređe rukom preko lica. Strese se od hladnoće koja je izbila iz njega. Sav je bio u goloj vodi.

Soba utonu u ledeni mir.

Ljudi su nepomično sjedili ili klečali na koljenima i kao opčinjeni gledali u nešto nevidljivo i neodređeno. Svi su se nijemo molili. S vremena na vijeme čule bi se poluglasno izgovorene riječi Ajetu-l-kjursije. Plameni odsjaj luča igrao je po potamnjelom kamenju zida. Strah i čemer lazali su iz svakog ugla.

Junuz se za tren sjeti Mula-Mustafe i kao da ču njegove riječi:

- Pripazi mater, moj sinak! Zapamti: džennet je pod materinim nogama!...

- Ko li će je sad pripaziti, Allahu moj!

Jedan od ljudi se diže, pride niskom drvenom čabru kraj vrata i poče mokriti. Koraci se ponovo oćutješe. Onaj naglo prekide i ustrašeno odskoči od vrata.

- Eto hin opet!

Koraci se zaustaviše pred samim vratima. Nastade kratak tajac, pun napetog iščekivanja. Ključ se, uz oštar metalan zvuk, prevrnu u bravi. Niska gvozdena vrata škripnuše. Beširaga, u pratnji čitavog buljuka stražara, ukaza se na vratima.

- Hajde ti, gazija, izlazi! - upre on prstom u Junuza. Junuz se ne pomače.

- Ćuješ li šta ti kažem: izlazi! Junuz je i dalje nepomično stajao.

- Biva, nećeš! E hoćeš, majčin sine, izaći ćeš na leđima.

Beširaga glavom dade znak stražarima i izađoše. Sa hodnika se začu tih razgovor i došaptavanje. - Što ne izlaziš? - ljutito će jedan od zatvorenika.

- Hoćeš li da svi postradamo? - plačno će drugi. Ostali su šutjeli.

Vrata se naglo otvoriše. Nekoliko stražara nahrupi u sobu, pa naskočiše na Junuza. Neki se kao mačke objesiše o njega. On razmahnu rukama pa dvojicu-trojicu zbaci i povalja oko sebe.

- Po glavi, po glavi ga! - zavika Beširaga stojeći kraj vrata.

Nešto kratko zveknu, teška jabuka nečije male puške udari Junuza po tjemenu i on se zaljulja.

- Tako, tako! Još, još! - povika Beširaga razdraženo.

Sastaviše ga još nekoliko puta i Junuz se polahko, pedalj po pedalj, baš kao da tone, poče spuštati zemlji, dok ne klonu na koljena.

- Drž'te ga čvrsto za ruke! - umiješa se jedan drugi glas.

-Prifaćate k'o da ste kilavi!

Junuz je klečao na koljenima. Glava mu je nemoćno klonula. Dvojica stražara uhvatiše ga za ruke i ispraviše ih.

Pozadi njega stade omalen, dežmekast i bezvrat čovjek.

Ponašao se hladno i sigurno kao smrt.

- Podigni mu glavu!

Junuz je klečao gologlav. Kapa mu je u gužvi spala. Gusta crna kosa pokrivala mu je čelo.

Jedan od stražara ga uhvati za bradu, pokušavajući da mu zavrti glavu.

- Za kosu, ahmače, za kosu! - umiješa se bezvrati.

- Zar nisi nikad vidio kako se to radi?

Kad mu zavratiše glavu, ukazaše se krupne bjeloočnice. Bezvrati mu polahko priđe, opre se lijevim stopalom čvrsto o zemlju, a desnim koljenom upre među Junuzove plećke pa mu spretno, preko glave, nabaci otvorenu omču s kratkom petljom i poče da steže. Desnom je rukom zatezao omču, a lijevom se opirao o Junuzovo tjeme. Radio je to odmjereno i sigurno, s časa na čas sve jače pritežući omču. Zatvorenici u sobi zamrli. Skupili su se i smanjili na svojim mjestima, pa i ne dišu.

Beširaga je držao fenjer u visini Junuzove glave, prateći svaki njegov trzaj. Kad Junuz posljednji put zakrklja, a oči mu se izvališe kao da de ispasti iz duplji i razliti se, pa se tijelo još jednom strese, nape i naglo klonu. Beširaga spusti fenjer.

- Za čas to bi! Brže i lakše nego sam se nad'o.

Bezvrati pusti žrtvu, kratko odahnu i popravi pas. Ne reče ništa.

Junuz ostade da kleči na koljenima. Stajao je tako čas-dva s omčom o vratu, dok mu je bezvrati ne skide. Junuz se onda kao posječeno drvo polahko zavali ustranu i osta ležeći.

- Izvuc'te ga.

Stražari prihvatiše mrtvaca za noge i za ruke i počeše ga vući. Čulo se zatim kako ga vuku preko hodnika.

Kad se sve stiša, neko u sobi glasno zaplaka. Drugi su ustravljeno šutjeli, okrećući glavu od Junuzove kape koja je ležala na tlima. Jedan poče da povraća...

* * *

Kad se sutradan čulo da su prošle noći davili u tvrđavi i da su rakari iskopali jutrom sedam novih raka na Bakijama, ljudi se uznemiriše. Pritajen strah poče da laza čaršijom. - Udavili i Junuza kasapa...

- Biva, dohakaše mu. A 'naki momak! Allahrahmetejle!

- Tome, se je bilo i nadat'! Zar bi oni njega džaba pušćali? Ih, moj br'te!

Bilo je to vrijeme mnogih mračnih događaja, zuluma i samovolje pojedinaca, pri čemu glavom platiše mnogi nedužni ljudi. Pojedine stranice Mula-Mustafina Ljetopisa ispisane u to vrijeme, ostale su kao svjedočanstvo o mori koja je u to vrijeme pritiskivala grad. Među nedužnim žrtvama našao se i njegov punac Mustafa Čartozan, slijep i bogobojazan starac, o čemu Mula Mustafa zapisa:

- Alikadić, i još nekoliko ljudi, iz neprijateljstva prema izvjesnim osobama, podnesoše kol-ćehaji mazhar i potajno isposlovaše smrtni ferman koji nikom ne pokazaše, a na osnovu kojeg su dvojica staraca osamdesetogodišnjaka zatvoreni u tvrđavu i nasilno, bez ikakve krivnje, što je jasno k'o sunce, zadavljeni i to: Čortozan Mustafaga, sin Alijage, moj punac, koji bijaše baš-aga serdengedžijskih aga iz 97. džemata, a koji bijaše slijep u oba oka, i bjelobradi starac, mirni i ugodni čovjek, Hasanbeg, bivši bašeskija 10. buluka, koji je imao veoma lijepo ophodenje prema kršćanima i Židovima. On je, osim toga, preko četrdeset godina poslužival i dvorio slijepu ženu, pa je i s te strane bio dobar čovjek. Potpuno je jasno da ovi nisu ništa skrivili, ali, eto, njihova slaba sreća, pa ih ubiše.

Međutim, nema sumnje, ko ubije drugoga, biće ubijen...

Kad je Mula Mustafa čuo za Junuza, ostade kao gromom ošinut. Isprva nije mogao ni da progovori. Zavukao se u pisarnu, skupio na sećiji pa nepomično gleda u šiše i samo ponekad duboko i ojađeno othukne. Dolazilo mu je da skoči, da stane nasred čaršije i počne ljude nagovarati na bunu. Onda se gorko nasmija. Znao je on dobro taj čudni svijet. U jednom času mogao si ih nizašta dići i

uzbuniti, a da sutradan ni okom ne trepnu za stotinu puta krupniju stvar. Eto, neki dan su bili spremni da zajedno s njim, radi tog istog Junuza, zapale mehkemu, da udare na age i Kapiju, a danas, danas samo sliježu ramenima i govore: Allahselamet!... Allahrahmetejle!...

Uzeo je tefter da zabilježi Junuzovu smrt i sve ono što je toga časa osjećao, pa ga je opet sklopio i odložio. Nije imao snage za to. Riječi su bile nemoćne i slabe da to iskažu. Ni prije, kad god bi ga snašla kakva vlastita nevolja i nesreća, nije zapisivao. Kad mu je kuga djecu morila, samo je kratko zapisao: pomrlo je i moje dvoje djece...

Začudo, nije se plašio da bi i on mogao biti upetljan u tu nevolju s Junuzom. Jer, da je htjelo nešto biti, već bi bilo. Age bi naredile da i njega, a i druge koji su s njim išli na Kapiju, dignu u tvrđavu. Nikad se nije znalo kakvim se čudnim putevima donose tako krupne i po ljude sudbonosne odluke. I kako se uopće spliću i raspliću pojedini događaji. Mnoge su stvari i samome Mula-Mustafi bile neshvatljive. Eto, recimo, onaj slučaj s pehlivanima koji, kao i neki drugi, najbolje govori o ćudljivosti ovoga grada i njegovih ljudi. Izbili nedavno pehlivani, razapeli užeta i počeli pehlivaniti. Kad, čaršija se digla i uzbunila.

To je protiv i mimo šeriata, gonite hin! - zavikali sa svih strana. I otjerali pehlivane. Iza toga nije prošla ni puna sedmica, kad došli neki Visočani u Sarajevo. Pitaju ih Sarajlije šta ima u Visokom, a oni vele da su stigli plahi pehlivani. Dan-dva iza toga toliko se Sarajlija diglo i krenulo u Visoko da gledaju pehlivane. Daj ti sad pa budi pametan! Mula Mustafa nije mogao, a da to sa čuđenjem ne zapiše.

Dok je sada potresen i ojađen razmišljao o hudoj Junuzovoj sudbini, misleći šta će i kako će jadna i samohrana Junuzova mati, ispred pisarnice nastade strka. Nekoga su tjerali. Nesretnik utrča u džamijski harem, optrča oko šadrvana i upravi prema vratima koja su vodila u Kazaze. Gonioci se natisnuše za njim. Činilo se kao kad čopor hrtova goni ustrašenu zvjerku, koja zna šta je čeka: ako je stignu, rastrgaće je.

Zato je onaj nesretnik i trčao onako ućoravo.

Još uvijek pod dojmom Junuzove nesreće i strašnih ljudskih zabluda koje su uzrok tolikih stradanja, Mula Mustafa dohvati tefter i divit pa zapisa:

- Danas su opet nekog nesretnika ganjali čaršijom. Bože Milosni, budi milostiv pa pomozi i onima koje gone, a i onima što ih gone, jer se nikad ne zna ko je u pravu...

Zatim odloži tefter i duboko othuknu.

* * *

Čaršija je ubrzo zaboravila na posljednja davljenja, osim najbliže rodbine tih nesretnika, da i njihova žalost s vremenom otupi. Jer, i zahvalnost i žalost nekako ponajbrže okopne i zabajate.

Kako je jesen bila neobično lijepa i pitoma, zaredaše kušanme. Ne bi prošla sedmica, a da ne bi bila upriličena bar po jedna, dvije, pa ponekad i po tri kušanme. Tom prilikom su bivšim šegrtima, koji su izučili zanat, na svečan način bili pripasivani peštemalji, poslije čega su proglašavani za kalfe, dok bi i poneki kalfa bio prevoden za majstora. Mnogim prisutnim bi udarile suze na oči dok bi ćehaja novim kalfama davao očinske savjete kako trebaju pošteno raditi i zaradivati, a majstora, koji im je dao hljeb u ruke, uvijek poštivati. Nove kalfe bi onda prilazile svojim majstorima, ljubili ih u ruku u darivali čohom, dok bi novog majstora, koji je trebao da otvori svoj dućan, drugi majstori darivali alatom i ostalim, kako bi lakše stao na svoje noge. Poslije toga bi nastajao teferič, koji bi trajao po dva-tri dana, a nekad i po heftu, pa čak i više. Teferičilo se obično na Koriji, na Kozjoj ćupriji, na Zmajevcu, Obhodi, na Pišćivodi ili pod Trebevićem. Donosile su se pite i baklave, pekle halve, okretali janjci i varili šareni pilavi, koji su bili osobito mešhur. Ko god bi izbio, pa bio on zvan ili nezvan, bio bi lijepo dočekan, pogošäen kahvom, jelom i duhanom. Teferičilo se i dan i noć kraj razapetih čadora, dok su dućani dotičnog esnafa za to vrijeme bili zatvoreni. A što je koji esnaf bio ugledniji i brojniji, to su i njegove kušanme bile čuvenije i bogatije. Sazovi su sitno i meraklijski kucali, a ni noću se kraj zapaljenih vatri ne bi mirovalo. Samo bi se pomalo

dremnulo pa se opet diglo i nastavilo.

Kad ekmečije prirediše kušanmu na Pjenkovcu na Bembaši, dođe do svađe, jer nekima ne bi po volji što su majstori kršćani jahali na čelu povorke, pa ih poskidaše s konja, čime ih i uvrijediše i osramotiše. Čuvši to, Mula Mustafa, i onako ogorčen na nepravde, ne može da otrpi, već se uputi pekarskom ćehaji i tresući se od huje poče grditi:

- Zar vas, boni ne bili, nije stid što poradiste! Hem ste jedan esnaf hem o Božjem nimetu radite i jedan hljeb jedete, hem na istoj zemlji živite, pa umjesto da se k'o ljudi i komšije slažete, štujete i pazite, vi se uzeli naduravat i naprdivat' ko je veći i preči! Jazuk vam bilo!

- Ama, Mula Mustafa, nismo mi krivi! Našlo se nekol'ko nabodica...

- Krivi ste, bezbeli da ste krivi! Što ste him dali da to rade!

Tim povodom je Mula Mustafa u svom Ljetopisu zapisao i ovo:

- Ima svakakvih ljudi koji se računaju u pametnjakoviće, a nemaju ni pameti ni zdrava uma, te im se pilav često raskaši...

Kako je Mula Mustafa bio poznat, a u jednu ruku i priznat u čaršiji, to su ga mnogi esnafi pozivali na kušanme, ali se on nije odazivao. Tih dana je najviše šutio i hudio. Safija-hanuma, nenavikla da ga viđa tako okaharena i zamišljena brižno bi pitala:

- Šta ti je, Mula Mustafa? Da nisi bon...?

- Nije mi, sijeda, ništa. Već, onako sam ti nakav. Dođe to insanu, a da ni sam ne zna šta mu je...

A dobro je znao šta mu je. Otkako su udavili Junuza, u Mula-Mustafi kao da je nešto prepuklo. Neka crna tuga svalila mu se na srce pa se tu, poput zmije, sklupčala i ugnijezdila. Ponekad se i sam tome čudio: pokopao je vlastitu djecu koju mu je kuga odnijela, ali, čini mu se, ni za jednim se nije toliko žalostio koliko za Junuzom. A šta mu je on bio? Ništa. Tuđin.

Ipak, kad su ga tabaci pozvali na kušanmu, nije ih mogao odbiti. Salihaga Čartozan, ćehaja tabačkog esnafa i ženin mu rod, mahsuz je došao da ga pozove. Trebalo je da se pripašu peštemalji

desetorici tabačkih šegrta i da se prevedu u kalfe.

Čartozan mu veli:

- Mula Mustafa, zdogovorili smo se da ti to uvedeš u esnafske teftere. Zato, nemoj da ne dođeš!

Ne znam, br'te, šta si se u zadnji kraj tol'ko osamio i uvuk'o u se? A za hediju smo ti odrezali plahu čohu, vidjećeš. Mogu ti izać' i džuba i šalvare.

Kad mu je spomenuo čohu, Mula Mustafa i nehotice pogleda niza se. I šalvare i džuba bili su mu se podobro izlizali. Gotovo da su mu šalvare bile progledale na koljenima.

Na kušanmu se krenu uoči petka. U svečanoj povorci išlo je oko dvije hiljade duša, s gotovo tri stotine konjanika koji su jahali na čelu povorke. Dan je bio sunčan, a ljudi horni i razdragani. Gruhanje topova, za šta su se tabaci bili pobrinuli i dobro platili, uzdiže svijet na noge.

Svirka i pjesma, pucnji i bajraci, svečana odjeća i izuzetan lijep dan, uz obilje svega što su tabaci bili pripremili, dopriniješe da je sve ispalo kako najljepše može.

Kušanma je priređena na Zmajevcu i trajala je tri dana i tri noći. Nema šta, tabaci su se baš pokazali! A i hedije su bile: ama-ha! Najviše je bilo čoha. I to kakvih! Činilo se kao da plamte na suncu.

Šeh Abdulatif je proučio dovu. Savjeti koje je uputio novim kalfama, uzbudili su sve prisutne. Govorio je polahko i naglašavao svaku riječ, gledajući mladim kalfama pravo u oči.

- Poslušajte me iz sveg srca i primite ove moje nasihate! Ne izlaz'te iz granica šeriata, ne slijedite šejtana, ne ostavljajte namaza, poštujte majstore i ne odgovarajte starijim, ne iznevjer'te one koji su vam dali hljeb u ruke, ne svjedočite krivo, jednom rukom radite za sebe, a drugom za sirotinju, pa ćete ako Bog da, naći sreću i spas i ovoga i onoga svijeta... Tako zarađujte, a harama se k'o vatre čuvajte. Ako morete tako raditi, onda radite, a ako ne merete, ostav'te zanat, jer ću vas ja tužiti na Sudnjem danu!

Poslije toga je šeh Abdulatif pripasao peštemalje novim kalfama, a oni ga poljubiše u ruku, pa onda poljubiše u ruku svaki svoga majstora i redom sve starije.

Svi su bili ganuti i mnogi od prisutnih su plakali. I Mula-Mustafu je ganulo. - Allahu moj, mislio je, kako se to brzo mijenja i nestaje! Još malo, pa će ovi momci, koji su tek nastali, zajedno sa svojim vršnjacima iz drugih esnafa, preuzeti čaršiju u svoje ruke. A ovi današnji majstori i toliki drugi zajedno sa mnom, pomrijeće i razići de se. Jedni će na Bakije, drugi na Hendek, treći na Hemzarijino greblje. Poslije, kad dođu bajrami, rodbina i prijatelji koji ih nadžive zijaret će ih činiti, dok i na njih ne dođe red.. .

Poslije kušlatisanja otpoče teferič. Teferičilo se i veselilo i dan i noć. Osobito omladina. Stariji su sjedili pred razapetim čadorima pokićenim po meraji pa ispijali kahve, pušili, gostili se i pripovijedali. Nema kakvih jela nije bilo. Tabaci su izveli dvojicu aščija da se brinu samo o jelu, osim pita, baklava i drugoga čega je bilo u izobilju. Sve je to bilo ranije zgotovljeno i doneseno.

Vrilo je na sve strane. Onamo su se okretali janjci, na drugoj se strani u kazanima pekla halva i varili šareni pilavi, kahveni takumi stalno su kolali, a čibuci se punili. Sazovi i šargije kao da su se natjecali ko će gizdavije i sitnije zakucati. Svijet je neprestano stizao, obilazio teferičlije, zastajao i sjedao. Svako je bivao pogošćen ako ničim, a ono makar kahvom i duhanom. Nekakva trojica jaramaza koji izbiše prvoga dana iza ićindije, umalo da ne zametnuše kavgu, jer su bili pri piću. Ljudi skočiše, momci ih skopaše i dok bi udario dlanom o dlan, izdegenečiše ih i stjeraše niz Zmajevac.

Poslije zametnuše igre. Momci su bacali kamena s ramena, skakali iz ćusteka i izatrke, trkali se u zavezanim vrećama, skakali na mijeh i puzali uz direk namazan lojem, na čijem je vrhu stajao boščaluk. Kad god bi neko od skakača, onako bosonog, odskočio od napuhanog mijeha pa posramljen hegnuo u travu ili sletio odozgo s direka, pokušavajući da dohvati boščaluk, svi bi udarili u smijeh. Djeca su, kao i uvijek, bila najbučnija.

Kad poče padati sumrak, sve nekako utihnu, samo vatre veselije buknuše, a uskoro se javi i krneta. Glas joj se izvi pitomo i mehko, srca se otvoriše, a uspomene navriješe. Stariji su se prisjećali mladosti i s uzdahom se vraćali davnim uspomenama, a mlađarija je u mislima hrlila pod pendžere, stiskala mušepke i sklapala oči.

Onda se javi pjesma:

Soko leti preko Sarajeva,
srebrenijeh nogu do koljena,
pozlaćenih krila do ramena,
biserli mu krune nad očima...

Sve odjednom zamre. Pjevao je Nuraga Smajiš, kazandžija i čuven pjevač, kojemu na daleko nije bilo premca. Nuraga je pjevao, a krneta ga pratila.

Kad Nuraga završi, krneta još jednom pisnu pa umuče. Onda se omače puška. Jedna pa druga. Nekoliko momaka skoči, pa uz vrisak počeše preskakati preko vatre.

Oko jacije izbi nekakav stranac u pratnji dječaka. Grk li je, Švabo li je, ko bi ga znao. Pa onda priredi vatromet. Sve se diže na noge, a čitav Zmajevac kao da planu. Hiljade zvijezda i svjetlica, crvenih, modrih i žutih buknu u grozdovima i diže se put neba, da se tu raspu i ugase, pa da ih onda sustignu novi grozdovi s novim svjetlicama i zvijezdama. Stranac poslije toga sabra lijep bakšiš, pa onako kako je došao tako i nestade. Dječak koji ga je pratio, išao je iza njega zaprćen velikom torbom preko ramena, s komadom pečena mesa u ruci.

Mula Mustafa je do neko doba sjedio pred velikim čadorom, u društvu poznanika i ashaba iz čaršije. Razgovaralo se potiho, gotovo šapatom. Najviše o prošlim vremenima i ljudima. Kolikogod je Mula Mustafa nastojao da se raskravi i raspoloži, nije mu polazilo za rukom. U neko doba, kad se ljudi počeše povlačiti pod čador, on se polahko diže i neopazice obori niz Zmajevac. Pod rukom je stiskao čohu.

Kad stiže pod Budakoviće, zastade kraj češme da se napije. Pažljivo spusti čohu da mu se ne skvasi, pa se onda šutke zagleda u nju i uzdahnu: - Eh, Allahu moj, al' nas dunjaluk priteže! Odemo, odemo, pa se opet vratimo dunjaluku...

Nakon što je dlanom otrao usta, uze čohu pa zabrza niz Budakoviće. Blizu džamije na Vrbanjuši nabasa na momka koji je stajao pod ašik-pendžerom i držao se rukama za demire. Kad ugleda Mula-Mustafu, momak ušutje, odmače se od pendžera i pričeka dok

Mula Mustafa prođe...

* * *

Kako su šljive te godine bile dobro ponijele, zaredaše i bestilji. Po baščama su plamtjele vatre pod kazanima, šljive se čepale, momci i djevojke se smjenjivali za čugeljom, a krneta je po svu noć svojim zvukom milovala srce. Jesen je mirisala zrelim voćem i travama, baš k'o jedra djevojačka njedra.

Na Bembaši je u tim danima bilo najteferičlije. Tu se, u predvečerje, kraj velikog benta koji je zajezivao rijeku, često ponavljala ista slika:

Po sitnom pijesku Jalije polijegali bi, onako odjeveni, mnogi ljudi iz čaršije i mahala. Svakome je pod glavom bio vunen jastuk ili presavijen koporan. Kraj njih, na dohvat ruke, stajale su razvezane duhankese, a ponegdje i bardak s rakijom, uz drvene kafeze pune bijelih, pitomih golubova, s očima čistim i prozirnim kao staklo. Bili su to „izmirci", čuveni golubovi premetači, koji su se mnogo gajili u Sarajevu. Ljudi, ozareni nekim pritajenim merakom i iščekivanjem, s vremena na vrijeme bi otvarali kafeze i vadili bijele ustreptale ptice.

- Čekaj, ne pušćaj, nek' zajedno poleti - čuli bi se povici.

Čim bi ih izvadili iz kafeza i pustili, golubovi bi snažno zalepetali krilima i izvili se u mirno plavetnilo neba, koje se ogledalo u širokom toku zaustavljene rijeke. Tada bi, u tom tirkiznom prostranstvu, nastala jedna čudesna i prekrasna igra. Iz bijelog oblaka koji je kružio nad rijekom, s vremena na vrijeme bi se izdvojio poneki golub i kao okamenjen, i to samo za trenutak, ukočio bi se u visinama. To bi potrajalo časak-dva, 'možda ni toliko, a onda bi se ptica, kao da je smrtno ranjena, počela prevrtati i padati. To nemoćno padanje na izgled mrtve ptice ljudi sa Jalije pratili bi široko razrogačenih očiju, bez glasa i daha... A kad bi ptica u svom padanju dosegla ogledalo rijeke, najednom bi se zaustavila, trgla i oživjela. Tada bi snažno raširila krila i poput bijelog mlaza ponovno se izvila k nebu. Utihla Jalija bi se u taj tren i sama trgla i oživjela. Oduševljeni poklici slili bi se u jedan poklik, dok su se čibuci nanovo

punili.

- Ih, pusto! Kad bi insan 'nako mog'o! Ja da je nešto tica, pa da se digne i poleti!

Najveseliji i najgrlatiji na Jaliji bio je uvijek Almas-čauš, visok, mršavan četrdesetogodišnjak, žute puti i zelenih očiju, od kojeg je svako živ zazirao i sklanjao mu se s puta, osobito kad bi mu se čelo orosilo znojem. Djed mu je bio vojnički čauš, pa su Almas i otac mu dobili nadimak - čauš. Pravo prezime bilo im je Pimpil, ali ih po tome niko nije ni znao ni zvao.

Nije se ničim određenim bavio, a bivalo ga je svugdje, pa je čak nekoliko godina proveo i na galijama. Bio je to čovjek opake ćudi, spreman da za malu stvar cikne i nasrne na insana. Prvi je išao pod bajrak i jedva bi čekao da se vojska počne kupiti. Izašao je na glas po svom junaštvu, ali i po jednoj drugoj stvari po kojoj se još više pročuo, i to odonda otkad je dohakao mahalskom muhtaru Salihagi Mlivaru. Ovaj mu je u jednoj prilici nešto bezazleno prigovorio, na šta je Almas-čauš kao arslan skočio, skopao Mlivara poda se i, mada je muhtar bio krupan čovjek i u najboljoj snazi, dohakao mu je kao vuk janjetu: zubima mu je pregrizao grkljan. A ti njegovi zubi i vilice, bili su mimo ostalih insana. Kad bi govorio, a govorio je malo i porijetko, sa strana bi mu iskakale mišićave kvrge, a zubi su mu bili bijeli i oštri, baš kao u vuka.

Poslije Mlivareva ubojstva, govorilo se da to Almas-čaušu nije bila prvina i da je to radio i u boju, kad god bi mu neprijatelj živ dopao šaka.

Na galijama je proveo četiri godine, a onda se opet pojavio u Sarajevu. Kako su ga pustili, to niko nije znao. Govorilo se da su ga digli sa galija u vojsku da guši bunu negdje u Kurdistanu, gdje li, pa da se i tamo pročuo po svom krvološtvu.

U Sarajevu je imao samo mater, hudu, grbavu staricu, koju je za priču pazio. Zvao ju je Merdžan-kaduna, mada joj je bilo ime Nura. Ponekad bi je uzimao u naramak i nosao po avliji i bašči i usput joj kao djetetu tepao. Ona bi se tobože ljutila i čupala ga za kosu, dok se i sama ne bi zahihotala i zajedno s njim podjetinjila. Komšiluk bi ih provirivao kroz tarabe, ali se niko nije usuđivao ni da

pisne ni da se pojavi.

Kad je ubio muhtara, trebalo je da i sam plati glavom, ali se Merdžan-kaduna digla na noge i nije bilo vrata na koja nije zakucala i zaplakala, sve dok nije doprla do vezira u Travnik, a govorila je da će, ako ustreba, ići do Stambola. Pala je pred vezira i počela ga zaklinjati da joj pusti sina, pozivajući se na njegovo junaštvo i vjernost sultanu. To mu je, izgleda, najviše i pomoglo. Ostala mu je glava na ramenu, ali su ga otpremili na galije, odakle se poslije četiri godine ponovo vratio u Sarajevo.

Osim matere, Almas-čauš je imao još jednu veliku ljubav: golubove. U njegovoj avliji, gore u Kadijinoj mahali, po zidovima je bilo nakićeno nekoliko velikih drvenih kafeza s golubovima. Kad bi se zabavljao s njima, postajao bi sasvim drugi čovjek. Tepao bi im, trpao ih u njedra, metao im kljun sebi u usta, a sav bi treptao od nekakva milja, osobito kad bi se golubovi izvili i počeli kružiti iznad mahala i kuća, a premetači počeli da se prevrću u zraku. Njegov čuveni golub-premetač „pirgo", bio je u tome nenadmašiv i Almas-čauš ga je volio kao oči u glavi. Kad je jednoga dana nestalo pirge, kojeg je, izgleda, primamila nečija golubica, Almas-čauš se uzbudio. Kao i uvijek u takvim prilikama čelo mu se orosilo znojem, što je bilo znak da mu se treba sklanjati s očiju.

Obišao je nekoliko golubara i mračno poručio: - Neka mi onaj u koga je pirgo vrati goluba, il' ću mu uz pirgu uzet' glavu pride...

Nije prošlo ni tri dana a jednog jutra, dok Almas-čauša nije bilo kod kuće, nečije je dijete zakucalo na avlijska vrata i Merdžan-kaduni pružilo goluba. Niti je dijete šta reklo, niti ga je ona šta pitala.

Almas-čauš je obično sjedio u kahvi Morića hana, najčešće sam, šutljiv i mračan. Ljudi su ga obilazili i sa strahom mu se javljali kad bi im uhvatio oči. Podsjećao je na veliki kurbanski nož koji, zadjeven vrata, prijeteći čeka.

Ponekad bi zaklao tele ili brava pa bi meso, natrpano u zobnicu, raznosio po čaršiji. Od toga se uglavnom i izdržavao. U nekoliko navrata neki su pokušali da mu učine poklon u novcu, i to više da ga odobrovolje, ali bi ih Almas-čauš tako ošinuo pogledom, da im to nikad više nije padalo na pamet.

Kad bi raznosio meso, zastao bi ispred dućana, izvadio meso i kratko rekao: - Ima dvije oke, vadi groš!

Kupac, trebalo mu meso ili ne trebalo, ne bi imao hrabrosti da ga odbije ili da razgleda kakvo je meso. - Bujrum, Almas-čauš! - skočio bi i pružio mu pare, uz namješten osmijeh, kakav se upućuje onima kojih se pribojavamo. Međutim, kad bi Almas-čauš dolazio na Jaliju, s velikim kafezom na ramenu, bio je to posve drugi čovjek. Ljudi su mu onda slobodnije prilazili i javljali mu se: - Mehraba, Almas-čauš! Je l' pirgo u kafezu? Eh, biće onda teferiča i meraka!

I bivalo je i teferiča i meraka. Pogotovo kad bi pirgo nadmašio sama sebe, pa se premećući dotakao samog ogledala rijeke. Tad bi Almas-čauš od radosti povilenio. Tako je jednom, i odjeven i obuven skočio u vodu pružajući ruke za pirgom, koji je krilom zasjekao vodu pa se opet naglo izvio u visinu. Jalija je zahalakala, udarila u ciku i smijeh, na šta se Almas-čauš smrtno uvrijedio. Šutke je izgazio iz vode, podigao pojas i spuštene glave krenuo prema gomili, dok mu je voda kuljala kroz nogavice. Oči su mu se sastavile u dvije tanke, zelene crte. Cika i smijeh naglo utihnuše, a kad Almas-čauš škripnu zubima, sve se razbježa.

Otada su se svi pravili da ne vide šta Almas-čauš radi.

Još je neko na svoj način uživao u toj treptavoj igri ptica. Bio je to šeh Nasir iz susjedne Mevlevijske tekije na Bembaši. Stojeći na otvorenom pendžeru gornjeg boja tekije, šeh Nasir bi obično držao ruke skrštene na prsima, pa bi, zanesena pogleda, gotovo i ne dišući, lagano micao usnama, kao da izgovara neku uznositu, ali nečujnu molitvu.

Ponavljala se ta čudesna igra ljepote i radosti, slobode i prostranstva, do pred sami mrak. Padale su na izgled mrtve bijele ptice, da se opet trgnu i ožive, pa da kao strijela suknu u visine. Zastajao bi dah i orili se poklici, dok su se prazni bardaci razbijali. Bilo je to jedno drugo, gotovo djetinjsko lice Sarajeva, posve drukčije od strašnog lica posljednje noći Junuza kasapa.

6.

Do svanuća je bilo ostalo još čitav sahat, ako nije i više, kad se Mula Mustafa diže iz dušeka.

Noćas je proveo jednu rijetko tegobnu noć. Otkako je legao, a legao je porano, pa sve dok se nije digao, nije ni okom trepnuo. Tek se bio malo smirio poslije Junuzove pogobije, kad ga noćas poklopi nova nevolja. A što je najgore, sam je za to bio kriv.

Avdaga Logavija, njegov prvi komšija i jedan od rijetko bogatih Sarajlija, bio ga pozvao na večeru. Sunetio Logavija unuka pa pozvao ljude na jemek, i to jedne na ručak, a druge na večeru, jer je pozvanih bilo toliko da nisu mogli sjesti ni za šest velikih sofri, koliko ih je toga dana bilo postavljeno u prostranoj Logavijinoj kući. Na dva dana prije toga iz kudnog mutvaka su se dizali mirisi i plovili mahalom, golicajudi nosnice i mamedi na jelo, koju su najbolje aščikadune bile pripremile. A kako je Mula Mustafa bio mahalski imam susjedne Buzadži-hadži-Hasan-džainije, Logavija nije mogao da ga mimoiđe i ne pozove. Inače bi ga, posigurno, mimoišao, jer nije pokazivao nimalo sklonosti prema Mula-Mustafi. Moglo bi se reći da ga je čak i mrzio, jer je, uz ostalo, zagovarao da se umjesto Mula-Mustafe nađe drugi imam. Nije mu se sviđao ni Mula-Mustafin jezik ni njegova otvorenost, pogotovo odonda kad je Mula Mustafa za njega rekao da mu je kesa preča od džana. A bilo je to nedavno, kad je trebalo popravljati mahalsku džamiju i kad je Logavija dao onoliko koliko su davali najprosječniji mahaljani.

Mula Mustafa nije mogao da to otrpi i prešuti, pa je Logaviju uzrezilio pred čitavim džematom. Bio je petak i on je po običaju počeo da vazi. Proučio je devetnaesti ajet poglavlja „Tevbe” iz Kur'ana, koje govori o podizanju i posjećivanju Božijih hramova, pa onda nastavio da ga tumači. Pri tome se posve neočekivano, okomio na Logaviju:

- Jah, braćo, ima hin i ovdi među nama koji bi mogli čitavu džamiju iz temelja napravit', a da im se to na malo i ne pozna. Jer, kad je jedan buzadžija, koji je sabirao groš po groš, mogao sam da podigne džamiju, što ne bi mogli ti i taki? Mogli bi, bezbeli da bi mogli, al' takim je kesa preča od džana, pa him se, hudim sijedim, teško rastaviti od para. Pritežu hin zemlji, puste him ostale! A ne znaju, hudi, da će jednoga dana, kad him vakti-sahat dojde, da će tada samo malo ham-pamuka u ušima i nozdrvama ponijeti sa sobom! I ako koji sevab budu imali.

Tu se Mula Mustafa značajno iskašlja pa pogledom ošinu Logaviju koji je sjedio u prvom safu, pocrvenio k'o paprika. Ali, kao da mu i to bi malo, nastavi:

- Ima l', braćo, išta bolje, već kad insan ima široko srce i otvorenu ruku? Ne znam jeste l' čuli kako je našem hair-sahibiji Buzadži-hadži-Hasanu - neka mu veliki Allah lijepi džennet dadne, nestalo para kad je dovršio ovu našu džamiju, pa nije mog'o češmu kraj džamije napravit', i ostala tako džamija brez češme. U to je vrijeme u ovoj mahali živjela nāka žena, ime joj se ne pamti, čiji je čoj'k bio potanak, pa joj ni lijepu feredžu nije mog'o skrojiti. A ona, sjerota, godinama veremila da joj je lijepu feredžu. Hele, taj njezin čojk počne da skuplja groš po groš, dok nije skupio toliko kol'ko je trebalo za dobru feredžu. Ondar joj jednog dana veli:

- Sijeda - veli - doš'o vakat da te obradujem.

- Čime? - pita ona.

- Feredžom.

- Baš?

- Baš! Skupio sam enliko kol'ko treba za dobru feredžu, da se više ne stidiš svojih konā.

Žena se malo zamisli, pa će: - Znaš šta je: ja bih najvoljela da se za te pare napravi češma kraj naše džamije. Vidi kako nam je lijepa džamija, a nejma češme! Di će insan abdest uzeti, a žedan se vode napiti?

- A feredža, ženo?

- Češma je preča od feredže!

I tako je, braćo, napravljena naša džamijska češma, koja se po

tome i prozvala „feredžuša". Mula Mustafa malo zastade, pa završi:

- Kamo sreće da se u tu ženu, kojoj će Allah dželešanuhu mjesto u lijepom džennetu napraviti, hoće inšallah, kamo sreće da se u nju ugledaju neki i neki među nama, pa da otvore svoje srce i svoju skvrčenu šaku i za džamiju dadnu više već sve ostale džematlije, jer imaju i dužni su da to učine.

Pri izlasku iz džamije, ljudi su šutjeli. Kad bi se susreli s Mula-Mustafinim pogledom, gledali bi ustranu. Logavija je navrat nanos navukao firale i prvi nestao.

Otada je bio prošao čitav mjesec, ako nije i više, kad je najavljen sunet u Logavijinoj kući, na koji je, eto, i Mula Mustafa bio pozvan. Pa se i odazvao. A najvolio bi da nije. To, što su ga posadili za malu sofru dolje u halvatiću, i to među fukaru i one najbeznačajnije, to bi on lahko oprostio, jer je znao da među takvima ima sto puta boljih ljudi od onih što su sjedili gore u čardaku. Ali, osjećaj da ga je Logavija time htio uniziti, pekao ga, pa je za večerom jedva šta i okusio. Svaki zalogaj mu je zapinjao kao kost u grlu.

Kasnije, kad se klanjao akšam i kad se izašlo u gornje odaje da se sijeli i razgovara, Mula Mustafa je hotimice sjeo na šilte u velikom čardaku, među sami ešraf, osjećajudi kako se u njemu nešto upopriječilo pa mu ne da mira i tjera ga da olakša dušu i da na neki način vrati Logaviji milo za drago.

- Misli on, ahmak nijedan, da sam ja željan njegova zalogaja! - vrilo i kljucalo u njemu, dok je sjedio u čardaku i vrebao priliku da na neki način sebi da oduška.

Ama opet, pomalo se i pribojavao Logavije. Jer, čitava njegova kuća, sa skupim halijama po podu i serdžadama po šiltetima, s pozlaćenim levhama po duvaru i pozlaćenim sahanima po rafama, ulijevala je u ljude, pa i u Mula-Mustafu, neki poseban osjećaj Logavijina dostojanstva i moći. A i sam Logavija, onako visok, rumen i siguran u sebe, kako to budu ljudi njegova značaja i soja, već je unaprijed odbijao i samu pomisao da mu se neko odupre i suprotstavi.

U to neko započe razgovor o kurbanima, jer je Bajram bio na

pragu, pa se Mula Mustafa za to uhvati. Ne može otrpjeti, a da ne dobaci:

- Jah, efendum, ima hin koji kolju po šest kurbana, a bolje bi him bilo da ne kolju nijednoga, jer im ni taj nije kabul!

- Neuzubillah! - zgranu se neko s mindera, a Logavija, koji je svake godine klao po šest kurbana, diže glavu i pogledom ubode Mula-Mustafu. Žuta đehrubarska zrna tespiha koji je prebirao, zastadoše mu među prstima.

- Ne reče nam kako to misliš - potiho će Logavija, dižući glavu i očekujući odgovor. Neko se u čardaku zbunjeno iskašlja, a svi se okrenuše prema Mula-Mustafi.

- Kako mislim, ha? Evo kako: Allah dželešanuhu je zadužio one koji mogu, da kolju kurban, radi toga da bi i sjerotinja osjetila da je Bajram i okusila se kurbanskog mesa. Ama, šta jedni po jedni među nama rade? Zakolju kurban pa meso između sebe jedni drugima podijele ili ga metnu u kaurmu, a džigericu i furdu fukari! Jah-h! Tako se samo griješe! Bolje bi him bilo da ništa i ne kolju. Imali bi jedan grijeh manje!

- Ama, nije baš tako, Mula-Mustafa! - dočeka pomirljivo ćatib Mehmed-efendija, nastojeći da umekša i ublaži Mula-Mustafine riječi koje izazvaše neugodnu šutnju u čardaku, jer je svako osjetio da se to odnosi na Logaviju. A kako je čardak bio pun uglednijih ljudi iz čaršije i komšiluka, svi su se donekle osjećali pogođenim.

Ali, Mula Mustafa ne popusti.

- Tako je kako vam rekoh, a vi sad nastavite da limunite, jer ja to ne znam! - odsiječe on izazovno, pa se ubrzo iza toga diže, šutke pozdravi i izađe iz čardaka.

Niko isprva ništa ne reče, ali su se svi nekako nelagodno osjećali, dok Mehmed-efendija ne odmahnu rukom i dodade: - Ama, kô Mula Mustafa, on uvijek nešto nađe! Ne treba mu za zlo uzimati.

Neko iza toga ubaci da je novi valija počeo pozivati ljude na divan u Travnik, pa se razgovor na to prebaci, a onda se iznese kahva. Samo je Logavija šutio i nepomično gledao preda se, pa kad mu se neko od prisutnih za nešto obrati, on se kao iza sna trže i presta da premeće tespih.

***

Došavši kući, Mula Mustafa se svu bogovetnu noć prevrtao u dušeku, ali nikako da se smiri i zaspi. Safija hanuma bi u drugoj sobi s vremena na vrijeme potiho jauknula ili bi se suho zakašljala, što ga je još više jedilo i boljelo.

Čas bi razmišljao o njoj i njezinoj bolesti, čas mu je pred oči izlazio nesretni Junuz i njegova jadna mati, a onda i vlastita sestra, koja je kao udovica s četvero djece živjela gore na Vratniku i patila se, a da joj on nije mogao pomoći.

Onda je mislio na svoje siromaštvo i ljudske brige i nepravde, koje su ga kao vatra pekle. Zatim bi ga počeo kljucati onaj dug koji ga je mjesecima čekao u Ablakovoj bakalnici, a kojeg nikako da se otpetlja i riješi. Pa bi mu osim svega, sad pred oči izlazio Logavija, onako krupan, rumen i pouzdan u sebe. Pri svakoj pomisli na njega osjetio bi pritajen strah koji se skupljao duboko u njemu, lazajući mu negdje po samom mokraćnom mjehuru.

- Još kako mi more naudit'! - šaptao je prevrćući se po dušeku. - Ne znam ni šta mi bi, pa da mu sve ono kažem, i to prid enlikim ljudima! A dobro znam kol'ki mi je dušman! Jedva čeka da mi i džamiju uzme. Uh, uh, uh...!

Safija-hanuma se u drugoj sobi suho zakašlja, a zatim kao da se nešto preturi, pa se Mula Mustafa pritaji i osluhnu. Kad se ništa poslije toga ne ču, već samo njezin uzdah, njega tek uhvati jad. Za trideset i toliko godina, koliko je proveo s njom pod jednim jorganom, nikad mu nije prigovorila ni ružno odgovorila, nikad mu se nije pojadila, naljutila ili zašutjela. Kad god bi ga susrela, bilo na avliji, u hajatu, u sobi ili ma gdje, pa bilo to ne znam po koliko puta na dan, uvijek bi se veselo osmijehnula i upitala ga: - Treba l' ti šta, Mula Mustafa?...

Ako je neko bio melek u insanskom suretu, to je bila ona. A već je treća godina kako leži i kašlje. Da mu nije nevjeste, šta bi on? Samo, ni nevjesta ne može sve, ima i ona svoju kuću i svoju djecu.

- Da mogu - razmišljao je - ja bi' joj, hastici, zvijezdu sa neba

skin'o, a ni limuna joj, što se kaže, ne mogu donijeti.

Ej, jadu moj!

Pa onda nastavi da sam sa sobom šapće:

- Allahu dragi, šta sam ja tebi tol'ko zgriješio, pa da mi se ne da, da mi je tol'ko toga prikraćeno, čega Logavija i naki k'o on imaju u izobilju?... Eto, ja ne tražim mlogo, ne išćem ništa za sebe, već samo da mi je ovo nevolje oko sebe ublažit' i drugima makar malo pomoć'. Pa, ako ništa, da me makar gori od mene ne gaze i ne vrijeđaju!... Ne znam, Allahu moj, al' mi se ponekad čini da što god je insan gori, njemu je na ovom kletom dunjaluku bolje! Kol'ko znam, ja drugima nisam nikad zlo činio, a nešto krupno i znano nisam zgriješio. Tebe sam se, Allahu moj, uvijek sjeć'o i prid Tobom ponizan bio, tobe činio i na sedždu pad'o, pa opet... Ili me Ti, Allahu moj, hoćeš da iskušaš? Pa Ti sve znaš, Tebi je znano i šta ja mislim i šta ću pomislit', a nekamoli šta govorim i radim! A znaš šta rade i drugi kojima je stotinu puta bolje već meni, mada su, kol'ko ja znam, stotinu puta gori od mene. Dođe mi ponekad pa se upitam i uzdahnem: ima l' te pravde? Gledam, Allahu moj, kol'ko je nepravdi i zla na ovom kletom dunjaluku, kako se silnici i krvnici samo razmahuju, a Ti to sve znaš i gledaš i pušćaš. Kol'ko Tvojih dobrih robova trpi i strada od njih i njihova zuluma, moleći Te da im Ti, svojim kudretom, staneš u kraj. A kraja, haman, niđe...

Onda, kao da se prepade svojih vlastitih misli, brzo se povrati:

- Neuzubillah! Oprosti mi, Allahu moj, ako griješim! Smrtan sam čoj'k, pa me šejtan na sve ovo nagovara. Eto, da je meni makar polovica, da mi je makar čevrtina od onoga što Logavija ima, ja bi' se kutaris'o svih briga. Đi god bi iš'o, ljudima bi pomag'o i dobro činio. A on, pezevenk nijedan, pozv'o me na jemek samo da me unizi! Zar mi nije dosta moje muke i tuđih jada i nevolja, koje po vazdan gledam i slušam...?

Prevrtao se Mula Mustafa, razgovarao sam sa sobom i činilo mu se da ga nešto guši, da ga je sam šejtan uzjahao, pa ga nagovara i navodi na kojekakve ružne i mrske misli. Onda, u neko doba, skočio iz dušeka, u mraku se obukao i na prstima sišao u avliju, pa se

nečujno iskrao iz kuće. Nešto ga gonilo dolje u čaršiju, neka neodređena slutnja vukla ga prema Begovoj džamiji.

Šeher je još spavao. Tek poneki pendžer bio je osvijetljen. Češma pod njegovom džamijom snažno je točila. Hladan i kao ruka debeo mlaz udarao je iz kamena i zvonio o kamen.

Udahnuo je punim grudima i čim je izašao iz kuće bilo mu je lakše.

Kad se spustio u čaršiju i ušao u džamijski harem, posve se smirio. Šapat lišća stare stoljetne lipe i žubor velikog šadrvana, bili su mu kao mehlem na dušu.

Prišao je šadrvanu i uzeo abdest. A onda se uputio prema sofama, jer džamija nije bila otvorena. Do sabaha je još podugo ostalo.

Izuo je firale i uspeo se na sofe, i to na onaj dio gdje se spuštaju dženaze. Zastao je i počeo poluglasno razmišljati:

- Bože, kol'ko hin je ovdi dosad položeno i kol'ko će hin još leći?! Prije i poslije mene. Donijeće jednoga dana i one, kojima još ni bešike nisu skovane! Snijeti će jednoga dana i one, za koje se još ne zna ni da će se roditi. Kojima još ni očevi nisu rođeni.

I mene će jednoga dana snijeti. Inšallah, s lijepim dinom i imanom.

- Ko je to umro? - pitaće jedni.

- Mula Mustafa Bašeskija - kazaće drugi.

- Allahrahmetejle - reći će na to i proučiti mi Fatihu.

Kao u nekom čudnom snu, Mula Mustafa se nakon toga spusti na sofe i leže. Sklopi oči i spusti ruke niza se. - Ništa mi tada trebati neće. Niti će mi tko išta moći dati niti uzeti. Ono što sam dobra i zla za života počinio, ponijeću sa sobom. Živi će me po tome spominjati, a Milostivi će mi za to na Obećanom danu suditi. A taj Dan i taj čas će sigurno doći! Ešhedu en la ilahe illellah... - jeknu Mula Mustafa i zagrcnu se. Sve mu se u taj čas učini malušno i ništavno. Sve dunjalučko u trenu sagorje pred njegovim očima.

- Jekdur Allah! - dopre odnekle iz čaršije osamljeni pasvandžijin povik.

Mula Mustafa se diže, sađe sa sofa, pa iz punog srca šapnu: -

Allahu moj, neka Ti je neizmjerna hvala na evlikom ittikadu koji mi dade!

Čitav taj dan Mula Mustafa je bio neobično smiren i lahak, a i vrata na njegovoj pisarnici češće su se otvarala nego obično. Kad je pred akšam pošao kući, nosio je u čevrmi dva prtokala i kitu kao vosak žutih hurmi nanizanih na suhu grančicu.

- Bog ti dao, lijepi moj Mula-Mustafa! - zahvali se Safija-hanuma, zatvorenih očiju uvlačeći miris prtokala.

Nekoliko dana nakon toga, lupa na avlijskim vratima probudi Mula-Mustafu, i to baš kad se bio uljuljao u san. Onako bunovan, u gaćama i košulji, promoli glavu kroz pendžer. Bez turbana, izgledao je posve drukčiji. Kao tuđi.

- Ko je, ko lupa?

Pred vratima je stajao Sadik, najmlađi Logavijin sin.

- Mula-Mustafa, babi je plaho ružno, pohiti!

- Ama, šta mi govoriš!

- Pohiti, Mula-Mustafa, zovu te! - ponovi Sadik uzbuđeno.

Pomalo smeten, a još više iznenađen, obukao se navrat-nanos i pohitio Logaviji.

Zatekao ga kako obučen leži na sećiji, pomodrio i nadut kao da se guši. Maločas je bio došao sa sijela i pao. Gledao je desnim okom, pa čim spazi Mula-Mustafu htjede nešto da izusti, ali ne može. Umjesto toga čvrsto steže Mula-Mustafinu ruku i poče da krklja.

- Izdiše... - šapnu neko između ustravljenih ukućana.

- Ešhedu en la ilahe illellah... - (Bog je samo Allah) poče Mula Mustafa glasno učiti. Glas mu je bio čvrst i odzvanjao je kao pouka i opomena, pa svi prisutni nasrhnuše.

Logavija prestade krkljati, pa ponovo otovri desno oko i poče micati usnama...

- Ve ešhedu enne Muhammeden abduhu ve resuluhu... - (a Muhammed je Njegov rob i poslanik) učio je Mula Mustafa dalje, osjećajući čvrst stisak Logavijine ruke.

Bolesnik poče opet krkljati, mučno se rastajući s dušom. Umirao je teško i podugo. Na čas je izgledalo kao da ga je neka nevidljiva zvijer ščepala za vrat pa ga grize i davi, a on se otima,

proginje i stenje. Napokon se, uz jedan težak hropac, rastavi s dušom i osta ležeći modar i nepomičan.

Odjednom se smanji i odrveni. Kao da nikad nije hodio, ni zapovijedao, ni smijao se.

U odaji zavlada tajac. Kao da se čekalo da smrt do kraja obavi svoj posao pa da ode.

- Umrije... - suho se zagrcnu Sadik i rukom stisnu usta.

- Allahrahmetejle... - prođe šapat kroz odaju.

Na hajatu neko tiho zaplaka, a iz donjih odaja oćutješe se brzi koraci i plačno šaputanje.

- Pomoz'te, braćo, da ga okrenemo - diže se Mula Mustafa, oslobađajući se stiska Logavijine ruke.

Nakon što okrenuše mejta, Mula Mustafa mu sklopi oči, poveza vilice i opruži ruke niz tijelo. Na malom prstu desne Logavijine ruke blistao se krupan zumurlut, sjajan kao mačje oko.

Dok su pokrivali mrtvaca stavljajući mu ključ na trbuh, Mula Mustafa je poluglasno učio dovu na arapskom jeziku:

- Bože, Ti oprosti našim živim i mrtvim, prisutnim i odsutnim, velikim i malim, muškim i ženskim. Bože, kome od nas daš život, daj mu ga u islamu, a kome od nas oduzmeš život, oduzmi mu ga, a da je on s dinom i imanom. Obaspi mrtvoga spokojstvom, smirenošću, milošću, oprostom i Tvojim zadovoljstvom. Bože, ako je dobro činio, Ti mu povećaj dobra djela, a ako bude ružno radio, Ti mu oprosti i primi ga sa sigurnošću i radošću, počasti i odlikovanjem. Tako Ti Tvoje milosti, Najmilostiviji!

Gledajući veliki ključ koji je ležao na Logavijinu trbuhu, Mula Mustafa s tugom pomisli da je za Logaviju sada sve zaključano. Sve do onoga dana kad se duše i srca budu driješila. I u tom času sve mu oprosti.

7.

Zima je naglo nahrupila. Poslije nekoliko prohladnih dana preko noći je otoplilo, pa je prvo udarila kiša sa susnježicom, a onda snijeg. Padao je u krpama cijelu bogovetnu noć. Sokaci su sutradan osvanuli zatrpani, kao i svi prilazi gradu. Premda je bila srijeda, uobičajeni pazarni dan, niko od seljaka iz okolice nije mogao u grad. Tek poslije podne, kad snijeg prestade, čaršija se malo raščisti, dok se mahalama prolazilo samo uskom utabanom stazom, na kojoj se moglo teško razmititi. Naredne noći je steglo, pa je sve ispod nogu škripilo, što je bio siguran znak da je nastala prava zima i da se snijeg, kojeg je bilo do iznad pojasa, neće šale dići. Nišani po grobljima bili su posve zatrpani, samo su se od onih najviših vidjeli snijegom nakuljeni bašluci.

Kad je hladnoća malo popustila, na već napadali snijeg pade novi, kojeg je bilo još više. Drva i drveni ćumur naglo poskupješe, a odmah zatim poskupješe meso, maslo i svijeće. Trgovačke karavane koje su se zatekle u Tašlihanu, Kolobari i Morića hanu, nisu mogle ni tamo ni ovamo, jer je snijeg zatrpao sve puteve, osobito s gornje, istočne strane. Poslovi u čaršiji naglo jenjaše. Trgovci i esnafije pribili se uz raspaijene mangale pa se mrzovoljno i ljutito naduravaju sa zimom. Čaršijom žurno promiču prozebli prolaznici i duboko zabrađeni seljaci, po čijim se brkovima nakostriješilo inje. Konji, koje seljaci vuku za ulare, jedva se kreću zaleđnom čaršijom, obavijeni oblacima pare koja im kulja kroz injem okićene nozdrve. Golubovi po hanskim avlijama prebiru i kljucaju po smrznutoj balezi, ne bi li iščeprkali koje zrno zobi, a kahve pune. U haremu Begove džamije protekle vruće češme, jer se voda u šadrvanu zaledila, a na džamijska vrata stavljeni debeli kožom opšiveni čulovi, kako bi studen što manje nadirala i u onako studen džamijski prostor. U nekim džamijama postavljene mangale da makar malo ublaže

studen, tek toliko da joj srce prepukne. Preko Miljacke, široko razlivene, uhvatio se led iz kojeg, ponegdje pri kraju, viri noga krepale i smrtznute mačke ili psa.

- Salep vruć! - svaki das odjekne čaršijom glas salepčije Arnauta, tahtoguzog i utegnutog u uske bijele čakšire, opervažene crnim gajtanom, s debelim šalom omotanim oko ćulaha. Ispod okruglog kalajsanog bakrača iskri se raspaljen žar, a u fildžan naliveni salep, vruć, zameden i posut isijotom, osobito prija na ovoj kletoj hladnoći.

Sa zimom otpočeše uobičajena zimska sijela i plazala. Sijelilo se iza jacije, po dobro utopljenim halvatima, pri čemu se pazilo da se vrata bez potrebe ne otvaraju. Čim bi ih neko malo više otvorio ili zaboravio zatvoriti, sijeldžije bi zavikale: - Zatvori, pobježe mačka!

Na sijelima se kucalo uza saz, pripovijedale pripovijetke stravičnog sadržaja, od kojih se mnogom sijeldžiji koža jezila, pjevale se junačke pjesme, igralo se prstena, šemadana i drugih igara. Sijeldžijama su se iznosili vareni krompiri uz sabah naerendana suha sira ili jabukova pekmeza, pa kisele takiše, jabuke, orasi i drugo. Po kahvama je bivalo još bučnije. Znalo se u kojoj je kahvi dobar sazlija ili guslar, pa se, već zarana, hvatalo mjesto i s uzbuđenjm slušalo o mejdanima i pobjedama, o vjernim i nevjernim ljubama, o mračnim tamnicama i akrepima, o bijelim vilama i troglavim Arapima. Đerdelez Alija, čija je kuća jod uvijek stajala na Vrbanjuši, odmah do Hadži-Sinanove tekije, u pjesmi se najčešće spominjao.

I na plazalima je bilo živo i veselo. Najbolja i najduža plazala bila su niz Bistrik i Širokaču, niz Budakoviće i Bjelave. Plazala se ne samo mlađarija, već i ozbiljni ljudi iz čaršije. Razdrljenih prsa ispod raskopčanog koporana i fermena, slijetalo se na saonama niz Bistrik i Širokaču, sve do Latinske ćuprije, ili sa Budakovića do na Baščaršiju ili Predimaret. Momci bi pred akšam ravnali i polijevali plazala, da se preko noći smrznu i dođu glatka kao džam. Pri tome su pomagale i djevojke, dodajući iz avlija vodu u đugumima, koju su crple iz avlijskih bunara. A da bi plazala bila što teferičlija, obično su ih polijevali vodom u kojoj je bila razmućena boja, pa su se plazala šarenila poput duge. Saone, osobito niske i brze gajtanije, potkovane

tankim čelikom, nimalo debljim od gajtana, bile su osobito brze i iskićene. Sjedalo je bilo pokriveno ovčijom kožicom, sa strana su bile prikucane bakrene pule i sitne halke, a ispod njih poturene zvijezdice, izrezane od crvene i zelene čohe. Pri spuštanju niz plazala halke bi na saonama sitno zveckale. Momci bi opet, pred visokim skakalima načinjenim od zaleđena snijega, obijesno vriskali židali nogama, kako bi se što čušće prebacili preko skakala, pristigli one koji su ispred njih i udarili im čapraz.

Još je jedno mjesto u tim zimskim danima bilo veselije nego prije. Bila je to bivša Turhanijina kuća pod Soukbunarom. U miru prostrane kuće, Dafna se počela polahko smirivati i oporavljati. Otac je više nije ostavljao. U čaršiju nije gotovo m silazio. Zaharis je sad vodio sarafnicu, ali se uvijek prije akšama vraćao kući. Obojici je trebalo i strpljenja i truda dok su jednoga dana nagovorili Dafnu da izađe u bašču. Bio je prekrasan zimski dan. Snijeg se u bašči blistao u bezbroj kristalnih zvjezdica. Kad su je izveli, djevojka se uplašeno osvrtala po baščenskim tarabama, očekujući šta će se zbiti. S druge strane taraba čula se vika mahalske djece, koja su se plazala niz Soukbunar. Začudo, ništa se nije dogodilo. Da bi sasvim umirio Dafnu, Zaharis je iznio pun sepetić jabuka i preko taraba ga dodao djeci. Umalo iza toga jedno je dijete prejahalo preko taraba i vratilo sepetić, prijateljski se nasmiješivši Dafni. A nekoliko dana iza toga djevojke iz obližnje Šogoljeve kuće zakucale su na avlijska vrata i posjetile Dafnu. Donijele su jej zlatom izvezenu čevrmu i čitavo jutro ostale u njezinu društvu. Starac je rohnuo od milja videći kako Dafna razgovara s djevojkama, kako se polahko raskravljuje i poput cvijeta otvara. Otada se češće događalo da i druge djevojke iz mahale, ponekad tri-četiri zajedno, dođu u posjet Dafni. Izaksis se tada povlačio u gornji boj kuće, želeći da djevojkama bude što ugodnije, da budu što ljepše dočekane i pogošćene. Ponekad su donosile i đerđefe pa vezle i pripovijedale, a ponekad se događalo da potiho i zapjevaju.

- Čujem da je onoj vašoj curi sad bolje - zaustavio je Nurhodža jednoga dana Zaharisa. U glasu mu se osjećala iskrena radost i toplina.

- Pa, jest, mujezin-efendija, Bogu hvala, bolje joj je!

- Neka, Bogu šućur! Plaho mi je drago! Već, ako šta ustreba i ako uzmognem pomoći, slobodno me potraži! Slobodno, k'o što ti kažem!

I Mula Mustafa je nekoliko puta navraćao u sarafnicu i raspitivao za Izaksisa i Dafnu. Obećao je da će jednoga dana mahsuz doći da ih obađe.

- Ama, br'te, ne stigne se, uv'jek naki poslovi! Al', nejse, čim ufatim malo vakta, eto me! Stari se komšiluk ne smije zaboravit'!

Još su na jednom mjestu zimske večeri bile življe nego obično. U muškom krilu prostranog Dženetića konaka, u blizini Gazi Husrevbegova hamama, održavana su uobičajena zimska sijela koja je sazivao Alibeg Dženetić, sarajevski muselim. Tu bi se sastajale sarajevske prve, moćnici i bogati trgovci, a i mnogi učeni ljudi, među kojima je redovit gost bio sarajevski pjesnik i čuveni kaligraf Mejlija. Veliki čardak zastrt halijama a ukrašen zidnim ornamentima i levhama, mogao je primiti po pedeset i više gostiju. Svi bi se razmjestili po mehkim, crvenom čohom zasatrtim minderima, pušeći na čibuke i nargile, uvijek se iznova diveći Mejlijinu slikarskom umijeću utkanu u ornamente i zlatom ispisane levhe, pokićene po zidovima.

Kad je šeh hadži Mehmed iz Sinanove tekije, koji je s vremena na vrijeme bio pozvan na sijelu u Dženetića konak, jednoga dana poručio Mula-Mustafi da toga uoči petka pođu zajedno na sijelo, Mula Mustafa se uzvrtio. Još se više zbunio kad je saznao da je sam Dženetić izrazio želju da i on dođe s hadži-Mehmedom.

- Ma, što li me zove? - pitao se Bog zna po koji put, dok je silazio niz strmu Vrbanjušu, držeći fenjer u lijevoj ruci a desnom pridržavajući šeh hadži-Mehmeda. Znao je dobro da je Alibeg Dženetić nasilnik, za razliku od nekih drugih Dženetića, kao što je bio Smailbeg, koji je uživao glas blaga čovjeka i rijetko pravedna muselima.

Kad su se primakli konaku. Mula-Mustafa malo zastade, premjesti fenjer u drugu ruku pa će izokola:

- Šeh hadži-Mehmede, što li on mene zove? Nikad me dosad

nije zvao, a nisam mu ni akran.

- Biće da je poradi mene. Zna on dobro da ja ne mogu sam, pogotovo po ovoj zimi. Onda se sjetih tebe, a on reče da bi to bilo pomunasib. Veli mi, da te svakako dovedem. A neka znaš, ni meni se ne ide. Samo, ovaj put hoću. Imam rašta!

Mula Mustafa se značajno iskašlja.

- Morebit se brineš? - upita hadži Mehmed.

- Ma kako ću ti rijet, šeh hadži-Mehmede. Kad bi' rek'o da sam brez ikakve šubhe, belćim bi slag'o.

- Brez bojazni, brez bojazni - ponovi hadži Mehmed smireno. - Zajedno smo!

Kad zakucaše na kapiju konaka, momci im bez čekanja otvoriše. Velika muška avlija bila je dobro osvijetljena, osim jedne prizemne zgrade smještene u dnu avlije, u kojoj je boravilo nekoliko bećara i suludih ljudi iz stare i već otančale porodice Dženetića. Ljeti je ta kuća bila zaklonjena lozama i cvijećem, ali je sad, gluha i ogoljela, mračno buljila u noć.

Gore, u čardaku, sve je odisalo bogatstvom i moći, počevši od Alibega Dženetića, ogrnuta u skupocjen kontuš durak od samura, pa do teškog miomirisa koji se dizao iz velike carigradske mangale, postavljene nasred čardaka. Kad se hadži Mehmed pojavi na vratima, ljudi poustajaše, a on im dade znak da se ne dižu i nazva selam. Dženetić mu pođe u susret.

- Bujrum! Baš mi je drago što si doš'o Baš mi je drago! Boj'o sam se kako ćeš po ovoj zimi i snijegu.

- Neka meni moga Mula-Mustafe: on mi je pomog'o! Brez njega ne znam kako bi.

Dženetić se okrenu Mula-Mustafi.

- Ha-h, i Mula Mustafa je s tobom! Peke, peke, bujrum, otur!

Dženetić je bio čovjek šezdesetih godina, ćosav i bez obrva sa dva rumena podvoljka, kratkih ruku i sitnih vodnjikavih očiju. Dok bi govorio, neprestano se smiješkao, a oči su mu ispitivački gledale i uvijek nešto prežale. On propusti hadži-Mehmeda i pođe s njim uvrh čardaka gdje se ljudi razmakoše i hadži-Mehmedu napraviše mjesto. Jer, bio je najstariji među prisutnima. U to neko Mula-Mustafu

povuče za rukav.

- Mula-Mustafa, 'vamo se!

Bio je to Mula Mehmed Mestvica, vedar i nasmijan kao i uvijek. Mula Mustafa se u prvi čas začudi i htjede da ga upita odakle on ovdje, ali se sjeti da se u čaršiji posprdno pripovijeda kako Mestvica spravlja madžune Dženetiću, koji mora da je podobro onemoćao, ali je još uvijek bio pohotan i slatkohran, pogotovo otkako se oženio i doveo ženu gotovo triput mlađu od sebe.

Ljudi u čardaku izmijeniše pozdrave i ispitaše se s hadži-Mehmedom i Mula-Mustafom, a momci unesoše kahvu i čibuke. Hadži Mehmed odbi i jedno i drugo, a Mula Mustafa umjesto čibuka šmrknu burmuta i nekoliko puta slatko kihnu. Dok mu je Mestvica kroz smijeh šaptao kako je prošle noći iza jacije nekoliko puta sletio na saonama od Mišćine džamije do na Baščaršiju, Mula Mustafa je razgledao ljude nakićene po minderima. Većinu ih je dobro poznavao. Bilo ih je i trbušastih i bogatih, i pametnih i manje pametnih, i aämli i jednostavnih, ali svi su, na svoj način, značili nešto u svojoj sredini. Mejlija se među njima posebno isticao. Duga, bijela vrata, u naokrug potkresane brade, s rukama lijepim i nježnim kao u djevojke, sav je zračio nečim čistim i produhovljenim. Pažljivo je slušao dok mu se govorilo, lagano klimajući glavom, a kad bi progovorio - a govorio je tiho i gotovo stidljivo - bljesnuli bi mu bijeli vlažni zubi, što ga je dinilo mnogo mlađim nego što je bio. Šta li je Mejliju mamilo u Dženetića konak, to Mula Mustafa nije mogao da odgonentne, jer su njih dvojica, jedan nasilnik, a drugi tankoćutni pjesnik, bili dva posve različita svijeta. Ako je neko nekome mogao da učini čast svojim prisustvom, onda je to svakako bio Mejlija, omiljen i poštovan u Sarajevu, za razliku od oholog i omrznutog Dženetića.

Na desnoj Mejlijinoj strani sjedio je sarajevski mula Hikmet-efendija, čovjek naoko čist i ćibarast kao behar, mada se o njemu nije najbolje govorilo. Čaršija ga je otvoreno napadala govoreći da je pohlepan i podmitljiv. Posljednja pogubljenja u tvrđavi, ponekad i bez ikakve presude, budila su sve jače neraspoloženje među Sarajlijama, uz nespokojstvo i strah da bi se i svakome od njih danas-

sutra moglo to isto dogoditi. Mula je unazad dvije godine bio damlaisan. Bilo ga je kucnulo u desnu stranu, pa mu je ruka od toga bila napola uzeta i prsti su mu se neprestano tresli, pa je tu ruku skrivao ispod džube.

Do mule je sjedio jeničarski aga Mustafaga, šutljiv i mrk čovjek, mislima posve odsutan iz čardaka. Nepomično je gledao u jednu tačku negdje na ćilimu i kad bi mu se mula okrenuo i ponešto potiho rekao, samo bi klimnuo glavom, ne dižući pogleda i ne odgovarajući.

Desno od Mustafage sjedio je čuveni džalepčija Goro, čiji su dželepi stizali do Italije i Austrije. Goro se neprestano smjehuljio, šarajući pogledom po čardaku, baš kao da je htio reci: - Nejma šta, baš nam je lijepo! A napolju onoliki snijeg i zima!...

Donja Gorina gubica je bila pogolema, mesnata i crna, pa je Mula Mustafa, koji je imao običaj da opisuje ljude, za Goru kratko rekao: - Brada mu je, benzer, k'o u konja...

Još je jedna osoba privlačila Mula-Mustafinu pažnju. Bio je to napola slijepi hafiz Ibrahim Šehović, čovjek čista srca, tih i skroman, koji je, usprkos tomu, nosio raskošan naziv: Carev imam. Hafiz Ibrahim je dugi niz godina bio imam Careve džamije, zbog čega je i dobio taj naziv. Ali, po jednoj drugoj stvari bio je mnogo čuveniji: bio je vrstan prepisivač Mushafa. Od svoje dvadeset i neke godine - a sad mu je bilo gotovo osamdeset - prepisao je šezdeset i šest Mushafa. Danju je predano i s ljubavlju obavljao imamsku dužnost, a noću je, zanesena pogleda, pri slabašnom treptaju svijeća, vrhom zašiljene trstike ispisivao hiljade harfova, nižući ih poput zrna biserja. Tako je radio sve dok mu se pogled, pun zanosa, nije pomutio i gotovo ugasio. Na posljednjem primjerku prepisanog Mushafa, prije nego što ga je zaklopio, hafiz Ibrahim je drhtavom rukom ispisao: Prepisano rukom siromaha Ibrahima, sina hadži-Mehmedova. Neka im grijehe oprosti prebogati Allah, koji sve sramote prekriva... - Suza koju je nakon toga pustio, razlila se po svježe ispisanim harfovima.

Sada je hafiz Ibrahim, već u godinama kad se ljudi smanjuju i sraščuju, sjedio gotovo neprimjetan u dnu sećije, držeći dlan uz

desno uho. Nastojao je da bar nešto razabere od razgovora koji se vodio.

- Ih, blago li se njemu, koji je hizmet učinio i koji je sevab zaradio! - šapnu Mula Mustafa i duboko uzdahnu.

- Šta reče? - priupita Mestvica.

- Ništa, 'nako, za sebe...

Sjedili su tako jedan do drugoga ljudi od zakona i vlasti, trgovci i hodže, muderrisi i kadije, i poneki ugledni esnafija i hadžija. Oni, manje značajni i rjeđe pozivani u konak, držali su se i ponašali suzdržljivo, šapatom razgovarajući jedan s drugim, dok su oni iz prve sofre govorili glasno, prisiljavajući čitav čardak da ih sluša, dok se neko drugi između njih ne bi javio i uzeo riječ.

Razgovor se isprva vodio nevezano: o zimi i snijegu, o skupoći koja je rasla, o nestašici mesa, svijeća i pšenice. Goro, koji je o nestašici mesa i loja najviše znao i bio najpozvaniji da govori, i dalje se smješkao i šutio. Onda neko spomenu one dvije đizlije koje su neko jutro našli u Miljacki, mrtve i svezane u vreće, pa razgovor utihnu, jer se Dženetić iskašlja, dajući time znak da želi govoriti.

- Ama, đizlije k'o đizlije, što su tražile, to su i našle! - odmahnu on rukom i pruži čibuk momku koji je stajao kraj vrata i pratio svaki njegov pokret. Bio je to znak da je razgovor o tome presječen. No tada se, posve neočekivano, umiješa hadži Mehmed.

- Ja ne bi' tako, Alibeže! Ako su i đizlije, ima šeriat, ima sud, pa nek' him se sudi! Jer, ako se tako nastavi, đi je kraj? Neku noć su u tvrđavi podavljeni toliki ljudi, a da niko ne zna zbog čega! Nije to prvi put, a daj Bože da bude i zadnji. Treba čuti hudu mater onog nesretnog momka Junuza, koji je te noći zadavljen, pa da insan zastrepi. Ako njezina makar i stota kletva stigne onoga ko je naredio da se momak na bigajri hak zadavi, teško si ga njemu!

Hadži Mehmed na das zašutje, a onda podiže glas, što inače nije bio njegov običaj:

- Kako to mogu raditi oni, koji kažu da vjeruju u Boga i Sudnji dan i koji znaju da će se račun polagati i za hajvana, a nekamoli za insana! Kad bi takima bila vjera u srcu k'o što je na jeziku, zar bi bilo zla i nepravde? A najgore je što to rade i naređuju

stari ljudi, koji su jednom nogom u mezaru! Da mi je samo znati šta ti i takvi misle i čemu li se, nesretnici, nadaju? ... Neki dan su, čujem, kidisali u čaršiji na nekog hudnika zimiju. Kažu da je nečijem djetetu 'sov'o tursku mater. A ne kažu, stid hin i sram bilo, da su mu ta ista djeca, koja su ga prije toga dirala i potezala, 'sovala usput stotinu matera! Pa zar, dobri ljudi, more tako? I zar je to pravo? Zar se Božji i ljudski zakoni smiju tako kršiti i gaziti?

U čardaku zavlada tajac. Momci, koji su služili sijeldžije, pribili se uza zidove pa i ne dišu. Hikmet-efendija izvukao damlaisanu ruku ispod džube, a prsti mu se tresu baš kao da udara uz saz.

- Ama, ne mere se svemu stati u kraj, moj hadži-Mehmede! - javi se Dženetić. Glas mu je zvučao pomirljivo i vidjelo se da želi ublažiti utisak hadži-Mehmedovih riječi kao da je htio reći: - Šta ti znaš o vlasti, jadan ne bio! Tvoje je tekija i zikr, a ovo ostavi nama!

- I ko će stati tolikim jaramazima u kraj? - dodade mula.

- Zar su jaramazi podavili one nesretnike u tvrđavi? - okrenu mu se hadži Mehmed.

Dženetić se značajno iskašlja, ali ništa ne reče. Mula Mustafa osjeti kako ga Mestvica pritišće šakom u leđa, a zatim mu šapnu: - Šta je hadži-Mehmedu, po Bogu si brat'! Postradaće!

Mula Mustafa uvukao dušu u se, pa treperi kao list na vjetru. Osjeća kako ga obliva hladan znoj. Vidje kako Dženetić i mula izmijeniše poglede i to ga presiječe. Jedino je hadži-Mehmed bio i dalje uporan. Okrenu se prvo Dženetiću, pa muli:

- Ti si, Alibeže, muselim, Tvoje je da budeš pravedan, da sa svakim lijepo živiš, da paziš na šeriat i kanun i da u teškim stvarima tražiš savjeta.

A onda će muli:

- A tvoje je, Hikmet-efendija, da provodiš šeriat i kanun i da ih čuvaš k'o oči u glavi, da niko prav ne bi uzdahn'o ni suzu pustio! Ja, eto tol'ko. Da vam ovo nisam kaz'o, i pred Bogom i prid ljudima ost'o bi griješan. A vi sad, kako znate...

Hadži Mehmed spusti glavu i pređe dlanom preko lica, baš kao da nešto sapire i skida sa sebe.

U čardaku je i dalje vladao muk, kojeg Dženetić prvi prekide. Govorio je blago, gotovo brižno.

- Fala ti, šeh hadži-Mehmede! Znam ja da ti od srca govoriš i da u tebe nejma hinle. A ja ću, vjeruj se, sa svoje strane učinit' šta mogu. Evo, ovdi je i Hikmet-efendija, pa će mi i on sa svoje strane pomoći. Gledaćemo da se tako nešto više ne ponovi.

Dženetić se onda okrenu Mejliji pa, želeći da o tome prekine svaki daljni razgovor, upita:

- Mehmed-efendija, čujem da si složio plah tarih ebdžed-hesabom rahmetli muftijinoj šćeri?

Mejlija se pomače na minderu.

- Jesam, nešto sam složio.

- Ako se more čut'..?

Mejlija malo pošutje, pa poče da recitira. Glas mu je bio pun osjećajnosti. Riječi je izgovarao polahko, napola sklopljenih očiju, držeći ruke na prsima, baš kao da se zaklinje.

Pamet i srce su nemoćni da preokrenu sudbinu,
pa eto, i ovu nevinu pticu sudba pokosi.
Čista i nevina kćerka, porod Asafov,
bila je odranije povod radostima.
Najednom puhnu vjetar koji sve uništava,
i prenese tu svježu ružu u ružičnjak raja,
ode Nefisa da posmatra vječnost.
Iskreno i od srca izrekoh joj kronogram smrti:
o, Bože, dvorac Firdevsi,
neka bude dosuđen Nefisi!

Mula Mustafa, koji je i sam sastavljao epitafe, žedno je upijao svaku Mejlijinu riječ. Šeh hadži-Mehmed je spuštene glave i sklopljenih očiju pozorno slušao. A kad Mejlija završi, on je još jedno vrijeme nepomično žmireći sjedio.

Onda uzdahnu i zahvalno pogleda u Mejliju. Čardakom prođe žagor.

- Mehmed-efendija, aferim! - javi se Dženetić. A zatim se

obrati gostima:

- Jesmo l' zato da se malo kucne uza saz? - Pa i ne čekajući odgovor, dade znak momcima.

Dok su momci unosili sahane s jalandži-dolmom i burekom i redali ih po peškunima, sazlija se smjesti nasred čardaka i kucnu. Iz sedefom pokovana saza, ukrašena zlatnom kitom na vrhu vrata, dopre zvuk najčišćeg srebra. Goro se od meraka proteže na sećiji, ali ga Hikmet-efendija presiječe pogledom, pa se on zbunjeno iskašlja i pristojno sjede.

Svi su, bez riječi, uživali u svirci. Samo se, ponekad, čuo pokoji dubok uzdah, pun pritajene žalosti za mladošću.

U neko doba Dženetić diže ruku, prekinu sazliju i raspoloženo se obrati Mestvici:

- Mula-Mehmede, kad ćemo tebi 'vako kucnut'?

- Je l' u svatovima?

- Pa ja kontam da ti je vakat.

- Meni je vakat davno proš'o!

- Ma, ono jest, al' nikad nije kasno.

- Da ti kažem, Alibeže: ženio bi' se ja, al' me strah.

- Ma koga, Mula-Mehmede?

- Žena!

Goro se pljesnu dlanom po koljenu i ciknu, a čardakom se razliježe smijeh.

- A što, pobogu?

- Čuo sam jednu hićaju o ženama, pa me pripalo.

- Koju to hićaju, more l' se čuti?

- Ne branim, samo da poslije ne ispa'nem kriv?

- Pred kim?

- Prid vama, oženjenim.

- Izun ti je kazuj!

Mestvica se namjesti na minderu, alčački se smjehuljeći.

- Ja ću kazivati kako sam čuo, a vi, ako hoćete, slušajte.

- Hajde, kazuj, ne zanovijetaj!

- Bio, kažu, neki avdžija pa rano poranio i poš'o u lov. Stao on na jedan proplanak pa uz'o da razgleda, kad ima šta vidjeti: kraj

jednog grma stoji lisica. Al' kakva lisica! Sva gori na suncu, k'o da je od suhog zlata, jer tako je krzno na njoj. On nju gleda, a ona njega ne vidi.

- Allahu dragi, Tebi nek' je fala na ovoj mojoj sreći i današnjoj nafaki! - šapnu avdžija i diže pušku. I taman kad je sastavio nišan i hotio da povuče za horoz na puški, kad, evo ti orla. Sletje k'o strijela pa ti ščepa lisicu. Zabi joj kandže u leđa, pa je diže i ponese. Kad to vide naš avdžija, spusti pušku pa veli: - Orlova nafaka! Njemu je suđena, nek' nosi!

Gleda on tako za njima, kad, objene, ima šta vidjeti: gori, u havi, i or'o i lisica počeše se prevrtat' i padat'. I to pravo na jedan proplanak, doli ispod njih. Onda ti naš avdžija pušku priko ramena, pa nagari prema onom proplanku. Al' jest! On tamo, a ni od lisice ni od orla ni traga ni glasa! Od orla, na zemlji, samo kljun i kandže, a od lije - ni toga.

A šta je, br'te si mi dragi, bilo: dok je or'o nosio lisicu, ona je njega, gori u havi, ščepala za vrat i zaklala ga, pa mu uzela piti krv. Or'o onda klon'o i jedva se dočep'o zemlje, jer nije mog'o dalje letjeti. A kad su pali na zemlju, lisica ga dokusurila. Od orla ostali samo kljun i kandže, jer ih lija, pasja šći, nije mogla pojesti.

Mestvica malo pošutje, skide kauk s glave, puhnu u njega pa završi:

Isto je tako, efendisi benum, s momkom i djevojkom. Kad momak prvi put ugleda curu pa mu se svidi, uzdahne i pomisli: - Allahu moj, ja njezine ljepote! Daj, Bože, da mi bude suđena!

Molba mu se ispuni, pa mu cura i bude suđena. Onda on nju prid kadiju, pa je sebi pod krilo i s njom kroz život. I kako mu ona od prvoga dana počne krv piti, i to onako, polajnak, na ham-pamuku, ne prestane dok mu ne dohaka i dok ga posve ne dokusuri. I kad ti potlje nekog vakta pogledaš u hudog čoj'ka, imaš šta, vidjeti: od njega, allahselamet, ost'o samo ćulah i firale, a čoj'ka niđe! Dokusurila ga žena.

Goro od smijeha prvo ciknu pa se zacenu, a i ostali se povedoše za njim, tako da se čardak tresao od smijeha. Čak se i poluslijpi i nagluhi hafiz Ibrahim zbunjeno smješkao osvrćući se oko

sebe, baš kao da pita treba li i on da se smije. Dženetiću od smijeha udrile suze na oči a oba mu se podvoljka napela, pa ti se čini - prsnuće.

- Eh, neka te, Mula-Mehmede, prid topom letio i vodu nosio! - odhuknu Goro umorno, brišući suze i još se uvijek s vremena na vrijeme tresući od smijeha.

- Ova ti je valjala! - odhuknu i Dženetić hvatajući dah. Sav se bio oznojio i došao u licu cren kao krv.

- Znao sam, dina mi, da ću ispast' kriv! - uze, tobože, da se pravda Mestvica.

Kad se čardak napokon smiri, Hikmet-efendija se okrenu Mestvici pa će posve ozbiljno.

- A znaš li ti, Mula-Mehmede, da se uz arsuz ženu more lijepi džennet zaradit'? Ako nisi znao, nek' i to znaš!

- Zar baš more? - radoznalo de Mestvica.

- More, jah.

- Ja kako to, moj lijepi mula-efendija?

Hikmet-efendija se široko nasloni na jastuke, baš kao da je u mehkemi, pa poče ozbiljno i odmjereno, kao da izriče presudu:

- Svi ste, bezbeli, čuli za Zembili Ali-efendiju, koji je birvaktile, bio šejhu-l-islam. A bio je vrlo učevan, pravedan i bogobojazan, kakav samo živ insan more biti. Ovo što vam kazujem, desilo se prije nego što će postati šejhul-islam. Nejse, dragi mu je Allah, uza sve darove dao i jednu kušnju: dao mu je ženu koja je, kažu, bila prava džehennemska zebanija. Nejma kako ga nije ezijet činila. A on je, pravednik, sve to strpljivo podnosio. Nije hotio da je pušća, jer nije hotio sramote, pa da svijet s njime usta ispire. Saburio je i trpio k'o što sve na dunjaluku prođe. Glavno je da insan ostane čist i pravedan i da taki prid Allaha iziđe.

Ondar, jednog dana, ta njegova žena uzme prati haljine. Al' joj uzfali sanduk koji je pod tekne podmećala. Tamo, vamo, niđe sanduka. Ondar ona vikne našega Zembili Ali-efendiju i on dođe.

- Deder, veli mu, sagni se!

- Što da se saginjem?

- Da metnem tekne na te, pa da operem haljine – ona će.

- Pa zar na meni, ako draga Boga znaš! - veli on.

- Na tebi, na tebi, već na kome? Šta ću ti ja, kad nejma sanduka!

Ondar on, jadan i čemeran, kroz suze uzdahne i uđe u kuću. Svašta je trpio, ali to baš nije mog'o da otrpi. Uzme svoj šćap i iziđe iz kuće. Bio je nakastio da krene u svijet i ode đi ga noge nose.

Tako i bude. Iš'o je jedno vrijeme sam i zamišljen, usput učeći i Boga moleći, dok jednoga dana ne nabasa na dvojicu derviša koji su išli od mjesta do mjesta, od tekije do tekije.

Kad hin ugleda, obraduje se i priđe im.

- Selamun alejkum, braćo!

- Alejkumu-s-selam - vele oni.

- Vidim, braćo, da ste derviši.

- Jesmo, jah.

- A ja sam samac, putnik, pa mi dojadilo samom putovati. Već vas molim da me primite u društvo. Neću vam biti na teret.

Derviši se zgledaše, pa će ti ondar onaj stariji: - Moreš, al' ima jedan šart.

- Da čujem, koji?

- Mi smo, kako i sam vidiš siromašni derviši. Ništa uza se nejmamo i goli smo k'o nokat. A živjeti se mora. Al', u milosti Božijoj, obojica znamo jednu dovu, pa kad dođe vakat ručku, jedan od nas prouči tu dovu i dragi Allah nam dade nafaku za taj dan, jer na dan samo jednom jedemo. Pa ako i ti znaš taku dovu, bujrum moreš s nama.

Ondar se naš Zembili Ali-efendija malo zamisli, pa će: - Znam, braćo, znam i ja tu dovu, pa vam ni s te strane neću bit' na teret.

Čim to reče, odma' se pokaja i tobe dođe, jer je slag'o. Al', samoća i tuga bijahu ga pritisli, pa se ponada da će mu dragi Allah laž oprostit'.

- Ako znaš dovu, bujrum! - rekoše derviši i on im se pridruži.

Nejse, išli su do podne sve kroz neku pustoš, u kojoj ne sretoše ni insana ni hajvana. Čak ni tica nije bilo. A sunce pripeklo, čini se mozak će provreti. Najpotlje ugledaše jedno osamljeno drvo

pa sjedoše ispod njega.

- Eh, brate, vakat je ručku - učini stariji derviš, okrećući se našem Ali-efendiji. - Hoćeš li proučit' onu dovu i zamolit' Allaha dželešanuhu da nam udijeli današnju nafaku?

- Ja bi' volio da danas prouči jedan od vas, a ja ću ako Bog da, drugi dan - veli on.

Ondar onaj stariji derviš diže ruke i počne učit' dovu. Učio je u sebi. Čim je proučio, prid njih se spusti velika demirlija sa sahanima, a uz demirliju i testija s vodom. Sve okolo zamirisa od jemeka. Ondar oni opraše ruke, spomenuše Božije ime i sjedoše za sofru. Kako oni sjedoše, tako se i ono drvo iznad njih okiti ticama koje počeše pjevati. Zembili Ali-efendiji se učini da nikad taku pjesmu čuo nije, ni da taki jemek jeo nije.

Nejse, kad jedoše, ondar opet stariji derviš prouči drugu dovu i zahvali se Bogu dželešanuhu na nafaki koju im je dao, pa opraše ruke, uzeše abdest i klanjaše. Dok su klanjali, sofre i testije nestade, a i tice s drveta prhnuše i odletješe.

Poslije legoše da se malo odmore, pa iza toga krenuše dalje.

Sutradan, u podne, upitaše derviši našeg Ali-efendiju hoće l' danas učiti dovu, a on hin zamoli da je prouči onaj drugi derviš, a da će on sutra. Tako i bi, i sve ono što se zbilo jučer, ponovi se i danas.

Čardak utihnuo pa upija svaku Hikmet-efendijinu riječ.

On malo zastade, iskašlja se, pa nastavi:

- Sve što ide, to i dođe, pa tako dođe i treći dan. Jednako su bili u onoj pustoši u kojoj su se zatekli prvoga dana.

- Brate, na tebi je danas reda - reče stariji derviš našem Ali-efendiji, koji vidje da više nejma kud.

- Jest, na meni je reda - šapnu on, a srce mu udara, što od straha što od stida. Al', džaba, vidi nejma kud. Ondar diže ruke i poteže iz dna srca:

- Allahu veliki i milostivi! Tako Ti Tvoje milosti i Tvoga hurmeta, molim Ti se isto 'nako k'o što Te mole i ova moja braća, da nam udijeliš današnju nafaku. Ovo svoju dovu namjenjujem na ono na šta je i oni namjenjuju. Smiluj mi se, Allahu naš, i ne urezili me, ne dopusti da ostanem sramotan i ponižen prid ovom svojom braćom.

Amin!

Kako on to reče, 'nako se prid njih spusti demirlija puna sahana s najljepšim jemecima. Tice oko njih popadaše i zapjevaše, da bi insan od milja zaplak'o. Naš Zembili Ali-efendija ne može otrpjeti, a da od sreće i zahvalnosti ne pusti suzu. Pa se ondar okrenu dervišima: - Bujrum, braćo, u Božijoj milosti!

Kad su jeli i klanjali, pa se poslije malo odmorili, digoše se i krenuše. Naš Ali-efendija, koji je sav gorio od nak'a aška što mu je tolika milost bila ukazana, ne može, a da ne upita derviše:

- Braćo, ako vas nešto upitam, hoćete l' mi kazati?

- Pitaj, da čujemo!

- Vi ste vidjeli da i ja znam onu dovu. Morete l' mi kazati na šta vi muradate kad od dragoga Allaha nafaku išćete?

Ondar će onaj stariji derviš:

- Mi prvo zamolimo dragoga Allaha da nam dade nafaku za taj dan, a ondar reknemo: - Bože milosni, tako Ti patnje onoga dobroga čoj'ka Zembili Ali-efendije, koju trpi od one svoje žene, džehennemske zebanije, i tako Ti njegova sabura i odabranog mjesta koje zbog svojih vrlina kod Tebe ima, smiluj nam se i podari nam današnju nafaku!... I čim to reknemo, sofra i testija iziđu prid nas...

Kad to ču, naš Ali-efendija zanijemi, a onda hin priupita:

- Na koga to rekoste da muradate?

- Na čestitog i bogougodnog Zembili Ali-efendiju, koji je poradi svoga sabura, zbog ženina ezijeta, post'o pribran kod dragoga Allaha.

Čuvši to, naš Ali-efendija se to ga časa oprosti od derviša, pa iz tih stopa upravi kući. Čim je stig'o na kućni prag, sagne se i vikne:

- Ženo, pohiti, ponesi tekne!

Mislio je, pravednik 'vako: kad sam ja kod dragoga Allaha zbog svoga sabura toliko pribran da ljudi u svojim dovama muradaju na mene, nek' žena radi s mene šta zna. Halal joj bilo po stotinu puta!

Hikmet-efendija za das ušutje, ne bi li dojam njegovih riječi bio što jači, a onda se okrenu Mestvici:

- Pa tako i ti, moj Mula-Mehmede: ako kojom srećom ovarišeš na ženu arsuza, a ti ondar osaburi, nećeš li lijepi džennet

zaradit'.

- Eh, eh, tako, tako! - povikaše sijeldžije raspoloženo, a Mula-Mehmed k'o s nokta dočeka:

- Blago si ga ondar vama, braćo moja, jer ste vi svi redom džennetlije!

Goro se od smijeha zacenu pa kao da povileni, a ni ostali ne mogoše odoljeti, pa se čitav čardak prolamao od smijeha. Kad se to malo stiša, šeh-hadži-Mehmed se iskašlja i ustade.

- Kuda, šeh hadži-Mehmede? - diže se i Dženetić.

- Vakat je, a i podaleko je.

- Ama, sjedi, ako Boga! Narediću da se spreme savone. Treb'o sam to i prije, da se ne patiš silazeći od kuće.

- Neka, neka, Alibeže, ne treba! Imam ja svoga Mula Mustafu! Mi ćemo polajnak.

- Ama, baš mi je žao - uze Dženetić da se pravda, prateći starca preko čardaka. Prije nego što je izašao, hadži-Mehmed se još jednom okrenu ljudima i pozdravi, pa u pratnji Dženetića izađe na hajat.

- Dina ti i Boga, šeh hadži-Mehmede, nemoj šta zamjerit' - zamoli ga Dženetić pozdravljajući se. - A ja ću zapamtit' ono što si rek'o i gledaćemo da toga više ne bude.

- Amin! - kratko će hadži-Mehmed.

Dok su išli preko avlije, momci su ih pratili s upaljenim fenjerima. Noć je bila vedra i studena. Hiljade zvijezda treptalo je na tamnomodrom nebu. Kuća u dnu avlije, s njezinim zaboravljenim stanovnicima, stajala je u mraku kao ukleta. Mula-Mustafi se učini da iz nje dopire neki nejasan glas, baš kao da neko prigušeno jauče i doziva, ali nekako iz dubine, kao ispod zemlje.

- Eno ga opet! - poluglasno će jedan od momaka.

Kad mašiše jeničarsku kapiju, pred kojom je straža danonoćno stajala, Mula Mustafa, koji je dotle grizao jezik, ne može više da otrpi:

- Nemoj mi zamjeriti, šeh hadži-Mehmede, al' more bit bi bilo bolje da him ono nisi kaz'o. Svašta oni mogu...

Hadži Mehmed zastade i Mula Mustafa ču kako starac

duboko uzdahnu. - Znam, moj Mula-Mustafa, znam da mogu! Al' ne mere se uvijek ni šutjeti! Insan je dužan da kaže i osudi ono što ne valja, pa nek bude što će bit', il' šehit, il' gazija!

- Ama, što ne kažu drugi! Vidio si hin, svi šute! Niko ni riječi! Svi oborili glave i gledaju prida se!

- Eh, moj br'te, tako ti je uvijek. Insani su podijeljeni u tri kauma. Prvi kaum je rahmani. To su oni koji su na dobrom putu. Drugi kaum je šejtani. Ti su na šejtanskom putu. Treći kaum je hajvani, i njih je najviše. Ko su i kakvi su, samo him ime kaže. Prva dva kauma se među sobom jednako bore, a treći kaum stoji i čeka ko će bi' jači i pobijediti, pa da se uz njega prislone. Tako ti je to. Sad sam ti sve kaz'o...

Do Vrbanjuše nisu više ni riječi progovorili. Imali su o čemu šutjeti. Pozdravili su se i rastali zamišljeni.

Dotle su se i sijeldžije u Dženetića konaku bile prorijedile. Uskoro ostatoše samo Dženetić, Hikmet-efendija i janičarski aga Mustafaga. Dženetić dade znak momcima da izađu iz čardaka.

- Pa šta velite? - okrenu se drugoj dvojici.

- Hm, čuste l' onoga! - tvrdo će Mustafaga, ne dižući očiju i jednako gledajući u ćilim.

- Jah-h.

- Pa, šta ćemo?

- U tvrđavu, eto šta! - dočeka Mustafaga oštro i diže glavu. Na desno je oko bio ćorav i spod napola stisnutih kapaka provirivao je mrak.

- Tccc... jok! - učini Hikmet-efendija.

- Već?

- Nije pametno, efendum! Time ćemo još više uzbunit' svijet, koji se i onako uzbunio. Ne znam što je onim u tvrđavi trebalo da dave tol'ke ljude da ne idu pod bajrak!

Beširaga je, po mome, za to najkrivlji. Zar nam je malo briga i brez toga?... Ja se, dina mi, brinem. U čaršiji vrije k'o u kazanu. Samo se pitam đi će prekipjeti i preliti se!

- Ja bi' njega i nake k'o on u tvrđavu, pa jednima gajtan, a druge... pa da vidiš!

- Neka, neka, Mustafaga, polajnak! Da čujemo Hikmet-efendiju - prekide ga Dženetić.

- Ako će se mene slušat', ja bi' Beširagu jedno vrijeme pritvorio u tvrđavi. Dok se svijet malo ne primiri.

Rijet ćemo da se ispituje poradi čega su ljudi podavljeni.

Mustafaga skoči sa sećije:

- Šta reče, Beširagu u tvrđavu!

- Polajnak, Mustafaga, ako Boga! Nismo zar djeca!

- Ama, ako darnemo u Beširagu, skočiće straža! Svi su u tvrđavi uz njega!

- Promini hin! Velike hin muke prominit' - mirno će Hikmet-efendija. Bolje i to, nego da se digne buna.

- Rad'te šta znate, al', brez mene!

- Neka, neka, Mustafagaaa! - pomirljivo će Dženetić.

- Beširagi se more rijet šta je po srijedi. Nek ostane u tvrđavi koju heftu, ništa mu falit' neće. Mora se nešto učinit'!

Ono, što hadži Mehmed reče, nije džaba. Nije!

- Ama, briga mi je šta matuh govori! Ja bi' njega...! - frknu Mustafaga.

- Nije on, Mustafaga, matuh, nemoj tako! - ozbiljno će Hikmet-efendija.

- Ja mislim da smo se zdogovorili - prekide Dženetić. - Ti se Mustafaga, još malo promisli pa vidi kako ćemo to izvesti. Ako treba, zovnućemo Beširagu i rijet mu. Je l' tako...

- Ja nisam za to, a vi radte kako znate - diže se Mustafaga.

- Mustafaga, - diže se i Dženetić - 'vako ćemo kako smo se zdogovorili! Brez muharebe! Svi smo za to da bude brez belaja!

- Ama, bezbeli, zna to i Mustafaga - pomirljivo će Hikmet-efendija, gladeći lijevom rukom desnicu koja mu se ubrzano tresla.

* * *

Tri dana nakon sijela u Dženetića konaku, zatvoren je Beširaga, dizdar tvrđave. Sve se odvijalo na dlaku onako kako su utanačili Dženetić i mula.

Dan uoči Beširagina hapšenja Dženetić je pozvao Karadžu, Beširagina zamjenika u tvrđavi, kao da je znao da će ga obradovati, jer Karadža nije mogao smisliti Beširage. Prvo, Karadža je bio došlo, repa bez korijena, a Beširaga Sarajlija, u dobru hatoru i agama s Kapije i mnogim drugim kojima je trebao čovjek njegova kova. Beširaga uz to nije bendao Karadžu ni koliko lanjski snijeg, pa je to na svakom koraku pokazivao. Hej, ti, bjeloguze sjenički! - često bi mu doviknuo, i to pred momcima u tvrđavi, nastojeći da ga time što više unizi. Zato, kad je Dženetić pozvao Karadžu i rekao mu šta treba da radi, ovom se učinilo da ga je sunce iznenada ogrijalo. Već je vidio Beširagin kraj i učinilo mu se da čuje kako mu noge stružu o tle, dok ga momci mrtva povlače.

Odmah se ponadao da će on postati dizdar.

- Biva, 'vako ćeš - govorio je Dženetić povjerljivo i tiho, gledajući Karadži pravo u oči. U tom njegovu pogledu bilo je nečega i podrugljivog i opakog, od čega je Karadža protrnuo, zahvaljujući Bogu da se ne radi o njegovoj, već o Beširaginoj koži. - Biva, 'vako: kad on sutradan dođe sa sela i uđe u tvrđavu, iz tih stopa ga razoružajte i zatvor'te. Samo brez muharebe! Nikakve muharebe neću, to da si zapamtio! - ponovi Džnetić napola žmireći i naglašavajući svaku riječ. - A šta de potlije bit', vidjećemo.

- Razumim, beg-efendija!

- Čekaj! Ništa ti ne razumiš! Još danaske, ili još bolje večeras, makni iz tvrđave sve one koji su uz njega. Primjesti hin, il' na Goricu il' đi znaš, a mjesto njih dovedi druge. Imaš, bezbeli, svojih ljudi u koje se moreš pouzdati, ha?

- Imam, beg-efendija.

- Eh, pa lijepo. A on, ako bude diz'o tafru i horozio se, smiri ga, smiri!... - tiho de Dženetić i pri tom zažmiri na oba oka, baš kao da pada u san. Raširi male, podbuhle ručice, kao da se od toga ograđuje.

- Razumim, beg-efendija!

- Čekaj! Ne razumiš! Ti odmah misliš da ga treba...

Jok, jok, efendum! Ništa! Zatvori ga doli pod basamake i ostavi ga da se hladi. Nek' se sam o sebi zabavi. Jakako! Nit' mu

smije ko prilazit', nit' on smije kome šta poručivat'.

- Razumim.

- Eto, tako... A sad, hajde, pa gledaj kako ćeš. Samo, opet ti kažem: nikakve muharebe ni huke! Za sve ćeš mi glavom odgovarat'!

Izlazeći iz konaka. Karadža nije bio načisto šta će sa Beširagom, ili ga treba smaći, ili... Odluči, da ga zasad strpa u ćeliju pod basamake, a poslije će se vidjeti.

Prije akšama izmijenio je stražare za koje je znao da su Beširagini ljudi. Jedne je poslao na Goricu, a druge na Višegradsku kapiju. Umjesto njih doveo je druge, uglavnom svoje ljude.

Noć je protekla mirno, niti su koga dovodili, niti odvodili. A sutradan ranim jutrom Beširaga, koji je tri posljednja dana bio na svom dobru u Glavogodini, izbi u tvrđavu. Čim mu otvoriše i dok ugleda nove stražare, razvika se:

- Okle ovi ovdi, ko vas je doveo?

Karadža, koji od jučer nije micao iz tvrđave, izađe na avliju.

- Okle ovi ovdi? - okrenu mu se Beširaga.

- Tako je naređeno.

- Naređeno? A ko je mimo mene mog'o naredit'? - pisnu on.

- Muselim.

- Muselim?

- Jah, muselim! - naglasi Karadža s visoka.

- Ma, čuješ li ti! Ovdi sam ti ja i muselim, i paša, i vezir i sve, jesi l' čuo! A vi - okrenu se stražarima - kup'te se i polja! Karadža, s tobom ću ja za ovo nabaška raspravit'!

- Nejmaš ti sa mnom šta raspravljat' polahko će Karadža, pa se okrenu zbunjenim stražarima:

- Niđe ne mič'te i ostan'te đi ste. Ja ovdi zapov'jedam!

- Ha, šta reče, majku li ti firaunsku! - ciknu Beširaga i lati se dugog noža.

Karadža dade znak stražarima koji zaskočiše Beširagu, pa ga za čas povališe i razoružaše.

- Karadža..., kurvini sinovi, zar mene! - derao se Beširaga izbezumljeno.

- Pod basamke, ga, šta čekate! - naredi Karadža. Beširaga se

otimao i vikao kao da ga živa deru:

- Pušćajte me, majku vam cigansku il' ću vas sviju pobit'! Pušćajte, čujete l' me!

- Vodi ga, vodi!

- Karadža, platićeš mi za ovo, il' ja ne bio živ!

Dok su ga stražari vukli preko avlije, Beširagi spade kapa s glave i obuća s nogu, a krv, koja mu je tekla iz nosa, oboji kaldrmu.

- Karadža, platićeš mi k'o niko! Proklećeš mater koja te okotila! - prijetio je i psovao Beširaga, dok su ga stražari vukli avlijom.

Kad ga s mukom uguraše u mračnu ćeliju ispod basamaka pa navališe mandal na vrata, Karadža dade znak stražarima da se povuku, pa sam ostade pred vratima i osluhnu.

Nekoliko se trenutaka nije ništa čulo, a onda se Beširaga ponovo javi. Poče psovati i dozivati glasom u kojem se osjećao prizvuk i nemoći i straha. Dozivao je odnekle iz dubina, kao ispod zemlje, jer je ćelija bila za nekoliko basamaka niža od hodnika. Nešto kasnije, kad mu se oči priviknuše na mrak, uspe se do vrata pa poče udarati i nogama i rukama.

- Otvarajte, otvarajte, kurvini sinovi! - vikao je promuklo, dok su debela gvozdena vrata zvonko odjekivala od udaraca.

Karadža se s druge strane pritajio pa gotovo i ne diše.

Beširaga je još neko vrijeme udarao i vikao, pa kad se umori, zašutje. Čulo se kako silazi niz basamake i bespomoćno jedi i uzdiše.

Jedno je vrijeme nastala duboka tišina, a onda se silovito prolomi:

- A-aaaa! Braćo, pušćajte, u pomoć! U pomoć, braćo!

Glas je ovaj put dopirao iz još veće dubine, jer je zatvorenik sjedio na kamenom podu ćelije i dozivao. Svaki put, nakon što bi zazvao u pomoć, zašutio bi i osluhnuo, očekujudi da mu se neko odazove i javi.

Karadža se još više pribio uz vrata, s osjećajem neke čudne jeze koja ga je podizala kad god bi se Beširaga oglasio i počeo da doziva. Nije bio svjestan je li to od straha ili od prevelikog zadovoljstva što je dočekao takav Beširagin kraj.

U jednom trenutku, kad ponovo zavlada tišina, Karadža se pomače pa malom puškom nehotice zagreba o vrata.

- Ko je, ko je to? - javi se Beširaga tiho, za tren oka našavši se kraj vrata.

- Straža - odgovori Karadža izmijenjenim glasom, a ona maloprijašnja jeza ponovno ga pomilova po čitavu tijelu.

- Koji si, kaži se! - šapnu zatvorenik pribijen uz vrata.

- Šta je, šta hoćeš? - upita Karadža umjesto odgovora.

- Jesi l' od naših il' si...? Karadža je šutio. Čuješ li me?

- Čujem.

- Koji si?

- Od naših sam. Avdan.

- Avdane, bi l' me nešto posluš'o? Nećeš se kajati!

- Šta?

- Da javiš Mustafagi na Kapiju šta je sa mnom, il' da mi odeš do kuće. Nećeš se pokajat' kad ti kažem!

-Baš?

- Dina mi!

- Šta ćeš mi dat', da čujem!

- Šta voliš: il' u zlatu il' u nečemu drugom?

- U zlatu. A kad ćeš mi dat'?

- Čim izađem.

- Nećeš privarit'?

- Dina mi! Jemin ti je! Samo, pohiti! - šta đu rijet?

- Reci Mustafagi da ni časa ne časi, već da pohiti, iz ovijen stopa!

- Zar te je strah?

- I ne zaboravi mu rijet da povede momke. Al', čim prije! - šaptao je Beširaga uzbuđeno. Karadži se činilo da iza vrata osjeća Beširagin vreo dah.

- I šta još?

- To, tol'ko, al', čim prije!

Karadža je i dalje stajao kraj vrata. Uživao je u Beširaginu strahu i njegovoj jalovoj nadi da će mu Mustafaga pomoći i osloboditi ga.

- Šta je, što ne ideš?

- Ne smijem.

- Od koga?

- Od Karadže.

- Ma kakvog Karadže, krmak mu mater! – prosikta Beširaga bijesno. - Sredidu ja njega, da mu se ni za trag neće znati!

- Baš?

- Kad ti kažem!

- Kad je tako, da i ja tebi nešto kažem.

- Kazuj, al' brzo!

- Moj ti je savjet da proučiš koju Ajetu-l-kursiju i da potegneš šehadet, dok je još za vakta - tiho de Karadža pa prsnu u smijeh. Što se više smijao, sve ga je više podilazila ona maloprijašnja slatka jeza.

S druge strane nastade tajac. A kad Karadža ušutje, iz ćelije dopre skrhan Beširagin glas:

- Da bog da ti ne crk'o dok ne otpatio 'vako k'o i ja!

Jedno su vrijeme obojica šutjeli, a onda se Karadža na prstima odmače od vrata. Pozva stražara i posla ga pred ćeliju.

- Ako šta čuješ, zovi me! Bude l' vik'o', nije ti briga. Ušutjeće.

Uputi se zatim u Beširaginu odaju, sjede na minder i zamisli se. Nekakva turobna slutnja poče mu lazati po mokraćnom mjehuru i natjera ga da mokri. Ali, ne može, učinilo mu se. Uznemiri ga Beširagina kletva.

Beširaga se za to vrijeme bio šćućurio u kut ćelije. Drhtao je kao prut. Slutio je šta ga čeka. Pri pomisli na smrt, ježio se od straha. Vidio je tolika pogubljenja i znao je kako to izgleda. Gušilo ga. Kao da mu je omča već namaknuta na vrat. Dođe mu da povraća. Onda mu se poče pričinjati. Uzalud je dlanom zaklanjao oči i dozivao u pomoć. Mrtvi su dolazili da ga obiđu i vide. Prilazili su šutke, bez riječi. Sviju ih se dobro sjećao. Bilo je među njima ljudi iz čaršije, trgovaca i esnafa, pa onda aga, seljaka i zimija. Jedni su mu pokazivali rane od noževa i kuršuma, drugi masnice od užeta na vratu, a svi su nečujno plakali i uvijali se oko njega, baš kao da su od dima satkani. Među njima se pojavi i onaj nekidašnji kasap Junuz. Klečao je na koljenima, s omčom oko vrata i jednako padao ustranu,

ali nikako da se svali i padne. Oči su mu bile širom otvorene crne i krupne, a iz njih su tekle suze.

Onda mu se omča pretvori u crnu, debelu zmiju, koja se odmota s vrata i poče da laza prema Beširagi, palacajući crvenim rasječenim jezikom. On vrisnu, skoči na noge i svom silinom se zatrča prema vratima ćelije. Udari glavom o rub kamenog basamaka i vrisnu koliko ikad može. Jauk odjeknu tvrđavom i zamre među zidinama...

U neko doba noći, taman kad se Karadža bio zanio u san, stražar ga poče drmati.

- Karadža, ustani' de!

- Šta je, šta je bilo? - skoči on zbunjeno, ne mogavši da se rasani.

- Ne znam, al' k'o da je Beširaga...

- Šta k'o da je...?

- Krklja...

- Haaa...? Zovi momke! Daj fenjer!

Dok je uzbuđen otključavao ćeliju, okupljeni stražari su stajali i šutjeli. Nešto teško i zlokobno lebdjelo je u zraku.

- Daj, posv'jetli!

Svi su stajali na otvoru vrata i gledali u ćeliju. Dolje, u uglu, ležao je Beširaga. Ležao je potrbuške, skvrčen i bez glasa. Crn potočić krvi nadirao je ispod njega i polako lazao po kamenom podu.

- Ramize, siđi i digni ga! Dede, posv' jetli mu!

Kad mu digoše glavu, svi se stresoše. Jedan od stražara uzviknu. Čitavo Beširagino čelo bilo je smrskano. Kao da ga je neko maljem dohvatio.

- Bezbeli se zaletio i udario glavom o basamake. Čuo sam kad je vik'o i kad je nešto udrilo... - poče da objašnjava stražar koji je stražario pred ćelijom.

- Hajde, izlazi - naredi Karadža mračno i zaključa vrata. Noćašnje slutnje se obistiniše. Opet ga neugodno zaškaklja u utrobi. Pred oči mu izađe Dženetić. Hoće li mu ovo biti po volji? - upita se i strese. Više od straha nego od noćne svježine.

* * *

Glas o Beširaginoj smrti stigao je ranim jutrom u Dženetića konak. Zatekao je Dženetića dok je u ženskom krilu konaka srkao kahvu. Zamagljenih očiju od nesanice zbog neiskapljenih slasti noćašnje noći, još nije mogao da odluči da li da se još malo poigra s Fazilom ili da ide. Moraće poručiti po Mestvicu da mu uvalja i donese još madžuna, jer osjeća da mu madžun pomaže. Čak se i Fazila svu dragu noć, cikotala i paćakala, dok se nije umorila i zaspala. A jest plaha! Ne zna se šta je ljepše i bjelje na njoj. Ili vrat, ili njedra, ili bedra. Pa kad se još židne i cikne dok je on...

Kad su mu javili šta se noćas zbilo u tvrđavi, uzbudio se. Nije mu bilo mrsko, ali ga je vijest iznenadila. Brzo se opremio i ostavio iznenađenu Fazilu, pa se uputio u svoje odaje. Počeo je hodati gore-dolje, uznemireno očekujući šta će se dalje zbiti.

Nije dugo čekao. Prvo je izbio jeničarski aga Mustafaga, a odmah zatim i Hikmet-efendija. Kao da su se dogovorili. Začudo, Mustafaga je bio umjereniji nego što se Dženetić nadao.

- Rekoh li ja da onom starom jarcu treba zakrenut' vratom! A vi uzeli da ga branite! Ko će sad ljudima na oči? - poče Mustafaga i ne čekajući da mu Dženetić prihvati selam.

Hikmet-efendija, koji se baš u taj čas pojavio na vratima, glavom dade znak Dženetiću i mirno dodade.

- Allahrahmetejle!... Ko bi se tome od Beširage nad'o. K'o da nije mog'o da pričeka da se stvari raspetljaju. Sad, šta je - tu je.

- Ne mere tako, Hikmet-efendija! - obracnu se Mustafaga. - Ljudi će tražit' da im se položi račun za Beširagu!

- Baaaš! - otegnu Dženetić zajedljivo. - A kome je on polag'o račune kad je davio enlike ljude? Kome, da čujem!

Mustafaga prijeteći sijevnu svojim jednookim pogledom.

- Alibeže, ako ćemo tako, ondar...!

- Allah, Allah, šta vam je, pobogu! - umiješa se Hikmet-efendija pomirljivo.

- Neka, Hikmet-efendija, pusti da mu kažem! - oštro će Dženetić. - Ja ću odjutra opremit' tatara u Travnik i o svemu javit'

veziru. A ako u Saraj'vu bilo šta ozuhuri, ti ćeš, Mustafaga, pojest' poparu dobro znaj! Pa sad kako hoćeš - okrenu mu se Dženetić, prijeteći svojim kratkim, debeljuškastim kažiprstom. - Dosti je bilo i Morića i nakijen k'o oni! Bolje da izgine deset Beširaga, već da plane buna!

Mustafaga ustaknu.

- A zar nije moglo brez toga?

- Nije! A on da nije kriv, ne bi sam sebi kidisav'o! - A ako se ljudi dignu, ko će prid njih?

- Ti, eto ko! A ako nećeš ti, hoće vezir. Hoćemo svi! Samo se ondar čuvaj!... Ma ne znam što si toliko zapeo za njega! Ih, ja velikog jazuka i velikačkog mi čoj'ka!

Mustafaga je smrknuto šutio i grizao usnu.

- A ako baš treba nekoga isturit' prid ljude, isturićemo onoga... onoga Karadžu, kako li se zove. Šta mi znamo kako je to bilo u tvrđavi i šta je bilo između njega i Beširage. Ha, je l' tako? - Ne znam, radite kako znate - promrsi Mustafaga.

- Nije kako znate, već tako ti je! Ma nit' smo tamo bili, nit' znamo šta je bilo. Njegovo je bilo da pazi na Beširagu, dok se stvar ne ispita. A šta je on radio, na svoju ruku, nek za to i odgovara! Iz ovijen ću stopa naredit' da ga zatvore. Da ga ne pušćaju iz tvrđave. Da čujem, šta vi velite?

- Ono, što kažeš, tako je... - prihvati Hikmet-efendija rastežući. - Mi smo prid ljudima rekli da ćemo stvar razvidjeti i to smo i hotjeli. A što je ispalo 'vako, mi za to nismo krivi!...

- Ne bojte se, niko ga u čaršiji neće požalit'! Jedva će dočekat' da čuju da ga nejma, - odmahnu Dženetić rukom.

- Samo ti pušćaj onoga šeha i onoga njegova Mula Mustaficu da rove! - puhnu Mustafaga na nos. - Onaj je neki dan dov'o pola čaršije prid Kapiju. Hotio sam još ondar da mu zavrnem vratom, al' vi ne dadoste. Samo vi njih pušćajte, pa ćete vidjeti!

- Ostavi ti to meni, Mustafaga, to je moja stvar! Nije sve ni u gajtanu! Progovoriću ja s njima. Malo drukčije već neku večer! Ono je bilo baška, prid svijetom. Taman bi nam trebalo da smo hin... I onako me, dina mi i Boga, ponekad ufati strah. Zar, boni, ne vidite da

vrije! Samo što se nije prelilo - pomirljivo će Dženetić.

- Jah, nije lahko... - dodade Hikmet-efendija brižno.

- Već, ostavimo Alibegu da on to svrši. A za Beširagu ćemo 'vako kako smo se zdogovorili. Ja mislim da je tako najbolje.

- Je l' tako, Mustafaga?

- Ne znam, Boga mi, puna mi je kapa - othuknu Mustafaga, već podobro raskravljen i smekšan.

- A kome nije puna kapa? Zar je meni lakše? – dočeka Dženetić.

Rastali su se pomirljivo, ostavljajući Dženetića da postupi kako su se dogovorili.

Nakon što je pozvao i uputio ćatiba kako će i šta će napisati veziru u Travnik, Dženetić naredi da mu pozovu šeh-hadži-Mehmeda i Mula-Mustafu.

- Prvo staroga, pa ondar onoga!

Bilo je već podne, kad je hadži Mehmed stigao u konak. Sveo ga je jedan od unuka, jer se zbog poledice teško moglo niz mahale. Dok je išao, bio je svjestan da se nešto krupno moralo dogoditi, dok ga Dženetić poziva u ovo doba. Mada nije znao šta je, nikakvu se dobru nadao nije. Jer, dobro nije poodavno izlazilo iz Dženetića konaka.

Kad je ušao u avliju, ostavivši unuka da ga čeka pred konakom, hadži Mehmed se u pratnji jednog od momaka uputi preko avlije. Išao je uspravno, smiren i dostojanstven kao i uvijek. Dženetić, koji ga je ugledao odozgo, iz odaje, priđe bliže pendžeru, prateći svaki starčev korak. Ljutili su ga njegov mir i pouzdanje s kojim je dolazio. Umjesto da se uznemireno osvrće oko sebe, eto ga, dolazi kao da ide na zijafet!

- E, naučiću ja tebe pameti! - prosikta Dženetić odmičući se, od pendžera. Dobro je rek'o Mustafaga: treba njega pritegnut'! I njega i sve druge. Jer, ako im se pusti, ode to!

Kad momak otvori vrata da hadži-Mehmeda propusti u odaju. Dženetić dade znak ćatibu da izađe. Nije želio da iko prisustvuje njihovu razgovoru.

- Selamun alejkum! - pozdravi hadži Mehmed, taručí prozeble

ruke. Oči su mu široko i otvoreno gledale u Dženetića. Nekakav smiren osmijeh, kakav upućuju oni koji sve razumiju i praštaju, igrao mu je oko usana. Taj starčev osmijeh još više razgnjevi Dženetića. Kao da ga podbode. Htjede da plane, ali se suzdrža.

- Alejkumu-s-selam - odgovori gledajući ustranu. Ne reče mu merhaba, ne upita ga za zdravlje i ne ponudi da sjedne.

- Zvao sam te... - poče Dženetić i zastade.

- Bujrum, evo me, makar što je zima - osmijehnu se starac.

- Zima ne zima, al' sam te zovn'o radi one večeri. Rezil si me učinio prid enlikim ljudima. I mene i Hikmet-efendiju. Na moju nevolju, posluš'o sam te, i vidi šta bi!

Hadži Mehmed diže pogled.

- Beširaga je noćas skon'čo u tvrđavi. Nek' znaš, ti si za to kriv! Baš ti! - upre Dženetić prstom u starca. Primače mu se tol'ko, da osjeti miris jaga koji je dopirao sa hadži-Mehmedove odjeće.

- Ne nagli, Alibeže, već mi kaži oklen sam ja za to kriv! Ako je zbog onoga što sam ti one večeri na sijelu govorio, ondar griješiš. Rek'o sam ono što je trebalo da ti kažem. Da nisam, grizlo bi me. Bilo je farz da ti to kažem.

Dženetić povileni. Ne može se suzdržati:

- Čuješ li ti! Dosta je meni i tebe i takijen k'o ti! Nećeš ti meni pamet solit' i svijet bunit'. Ako ti one večeri nisam kazo, kazaću ti sad: il' ušuti, il' ću te ja zauvijek ušutkati! Zapamti!

Dok je vikao i prijetio, Dženetić je bijesno optrčavao oko šeh hadži-Mehmeda. Sličio je, što bi Bašeskija imao običaj reći, na nadolmljen patlidžan. Sitne vodnjikave očice bijesno su mu sijevale, a jednako je prijetio kažiprstom ispred hadži-Mehmedovih očiju, baš kao da je želio da ga njime ubode.

Smireni osmijeh ni sada nije silazio sa starčeva lica.

Čak, kako se Dženetiću učinilo, sad je taj osmijeh postao još i posprdan, što ga još više razgoropadi.

- Smiješ se, ha? E zaplakaćeš, dina mi! Nećeš ti meni inad tjerat', zapamti. Moj si ti!

- Alibeže, smiri se, ako Boga draga znaš. Rašta sve to! Ne daj da te šejtan podjaruje i na ruku uzima! Zar se razuman insan smije

dotlen zaboravit' da ne zna šta govori? Smiri se i sjedi, pa da k'o insani progovorimo.

- Kaz'o si ti one noći što si im'o da kažeš! Ne valjam ti ja, ne volja ti mula, ne valja ti čitav devlet, a valjaš ti i tvoje društvo i tvoja tekija! Ma znaš li ti da ću ja i tebe i tvoje društvo satrt' zajedno s tekijom. Neće više carski ljudi ginut' poradi tebe i takije k'o ti!

- E moj, Alibeže, moj Alibeže, al' se džaba griješiš! A ako morebit misliš da me time pripadneš, ne muči se! Jer, jedno ću ti rijet: samo je Jedan kojega se ja bojim! Samo je On, Allah, dželešanuhu! Pa ako je Njegova volja da zbog istine koju sam ti kaz'o padnem od tvoje ruke, neka tako i bude! Ja se smrti nimalo ne plašim i za nju se odavno spremam. To nek' ti je znano!

Dženetić je drhtao od uzbuđenja. Čas je stezao čas širio svoje male gojazne šake, pa je izgledalo da će svakog časa nasrnuti na starca. Čitavo mu je lice bilo podliveno krvlju. Činilo se da će od uzbuđenja prsnuti.

Šeh hadži-Mehmed mu priđe i blago stavi ruku na rame.

- Ono što sam ti kaz'o one noći, i sad ti kažem: ne čini zuluma. Alibeže, zaklinjem te! Nije vlast radi zuluma. Ne zaboravi: doći će dan obračuna! Dunjaluk je kratak! A ni ti više nisi mlad. Vakat je da razmisliš o onome šta te čeka.

- Dosta! Umukni!

- Ja tol'ko, a ti kako hoćeš. Reci mi sad: il' ću ići, il' naredi da me vode.

Dženetić priđe sećiji i umorno sjede. Disao je ubrzano. Onda se kao odsutan zagleda u hadži-Mehmeda i muklo šapnu: - Gubi mi se s očiju!

Dok je hadži Mehmed prelazio avlijom, Dženetić ustade i priđe pendžeru. Gledao je starca kako uspravan i dostojanstven ide prema kapiji. Činio mu se u taj das velik i nepokolebljiv kao klisura. Osjećaj vlastite nemoći i poraza poče ga gušiti. Htjede da vikne momcima da ga ščepaju i vode u tvrđavu ili da ga vrate pa da ga on nogama izgazi, ali ga prizor koji ugleda razoruža: jedan od momaka priđe šeh hadži-Mehmedu, dohvati ga pod ruku i povede do kapije. Ostali momci su ga smjerno pozdravljali i sklanjali mu se s puta.

Dženetić se odmače od pendžera pa i ne gledajući, spotače se o mangalu. Bijesno frknu i oturi je nogom, na šta jedan od momaka utrča i iznenađeno zastade kraj vrata, ugledavši prevrnutu mangalu i prosutu žeravicu, koja je za čas zahvatila ćilim.

- Šta je, šta čekaš, kupi! - ciknu Dženetić i istrča iz odaje.

* * *

Kad su javili Mula-Mustafi da ga Dženetić poziva u konak, on se uznemiri. Već od jučer mu je igrao lijevi očni kapak i samo je čekao kakva de ga nevolja pokiopiti.

- Ja znaš li, rašta me zovu? - pitao je momka koji je došao da mu to javi.

- To ti ne znam rijet. Emin-efendija je naredio da te zovnem.

- A znaš li, jesu l' još koga zvali?

- Zvali su i šeh hadži-Mehmeda iz Sinanove tekije. - Jesu, jutros.

Mula Mustafa se tek uznemiri. Razne misli počeše se rojiti po glavi, dok se na jedno ne vrati: na nekidašnje sijelo. - Ako nije to, ne znam šta bi, drugo - razmišljao je poluglasno. - Hadži Mehmed je rek'o krupne riječi. Dobro kaza Mestvica: Nastradaće, dina mi! Ih, kamo sreće da nisam ni iš'o! Kad nisam prije, da nisam, bogdo, ni tada!

Brzo je zatvorio pisarnu i usput se uvratio Avdagi u berbernicu.

- Avdaga, ja odoh, zovu me. Ako me ko ustraži, nek' znaš.

- Đi ćeš?

- Zovu me, u konak.

- Ja znaš li rašta? - zabrinuto će Avdaga.

- Ne znam, vidjeću... - sleže Mula Mustafa ramenima.

- Ah, ah... hajde, da Bog da s hajrom! - isprati ga Avdaga do vrati i zabrinuto odmahnu rukom.

Što se više bližio konaku, crne slutnje su ga sve više obuzimale.

- Inne Rabbi latifun lima ješau... Inne Rabbi latifun lima

ješau... (Zaista je moj Stvoritelj milostiv prema onome ko zaslužuje) - učio je usput, stežući džubu na prsima.

Pred jeničarskom kapijom zazebe ga oko srca. - Morebit da je radi onoga?... sjeti se nedavnog pohoda na Kapiju, kad su tražili da se pusti Junuz kasap. - Samo, što me ondar ne zovu age, već Dženetić?

Kad izbi pred konak, iz jedne sporedne kapije na desnoj strani, iza koje se nalazila avlija s aharima, izjaha Tatar i ošinu konja koji odjuri niz Ćemalušu.

- Đi li ide i šta li nosi, Allahu moj? - pomisli Mula Mustafa gledajući za Tatarom. Tek ovdje, pred konakom, osjeti se posve sam. Nije to bila njegova živa i uvijek bučna čaršija, u kojoj su ga svi poznavali i u kojoj se osjećao svoj na svome. Pred njim se sada dizao prostrani i šutljivi konak, sa svojim bogato namještenim, ali hladnim odajama, u kojim se pletu nevidljive niti i donose krupne odluke. Pred njegovim visokim zidovima i tvrdim kapijama, iza kojih se šutke kreću sluge i stražari i sav onaj poslušni svijet koji služi i sluša Dženetića, ljudi postaju nesigurni, sitni i slabi, ostavljeni i od najbližih.

- Hajde gori i javi se ćatibu Nasih-efendiji - rekoše mu u avliji.

Navrh basamaka susrete ćatiba Nasih-efendiju. Mula Mustafa ga je dobro poznavao. Bili su nekada komšije, a i Nasih-efindijino dijete učilo je pred njim u mektebu.

- Ha-h, doš'o si, Mula-Mustafa! - oslovi ga Nasih-efendija, ali nekako tvrdo i službeno.

- Jesam, evo me. Zvao me muselim.

- Jest, zvao te je.

- A ne znaš poradi čega? - tiho će Mula Mustafa. Nasih-efendija sleže ramenima:

- Ne znam, mlogo me pitaš. Kazaće ti Alibeg. Hajde 'vamo.

Dovede ga do vrata. - Skini firale i uđi !

U odaji nikoga. Bila je bogato namiještena kao i čitav konak. Minderi zastrti crvenom čohom, a raskošno izrezbarenom okolicom i šišetom. Zastori na pendžerima su napola navučeni. U odaji duboka

tišina, ispunjena teškim mirisom anduza.

Mula Mustafa zastade kraj vrata, ne smijući ni da se makne. Kao da se plašio da ne naruši tu nestvarnu tišinu.

Prošlo je neko vrijeme, a onda se iza oniskih, u polukrug svedenih vrata ukrašenih bakrenim pulama, začu šušanj. Vrata se nečujno otvoriše, a na njima se ukaza Dženetić. Na licu mu ni traga od nekidašnje ljubaznosti i gostoprimstva.

Šutke pređe preko Mula-Mustafina selama, zastade nasred odaje i naglo se okrenu. Gledao je Mula-Mustafi pravo u oči.

- Dovukao si se, biva!

Mula-Mustafu presiječe. Takvom se dočeku nije nadao. U duši se zastidje. Osjeti se kao da stoji golokrak pred Dženetićem.

- Ti si onaj što buniš čaršiju i udaraš na mehkemu! I to ti je bilo malo, pa si ud'rio i na Kapiju! Mula Mustafa se ukipio pa ni da progovori.

- Govori!

On pokuša da nađe riječ, ali je ne nađe. Kao da mu se jezik zavezao.

- Govori, kad ti kažem! - pisnu Dženetić i dohvati ga za bradu. Mula Mustafa u taj čas zaželi da mu Dženetić, zajedno s bradom, iščupa i dušu.

Nakon što ga je nekoliko puta dobro prodrmao, kršeći u Mula-Mustafi sve ljudsko dostojanstvo, odgurnu ga.

- A ko nakla rahmetli Logaviju, ni to, morebit, ne znaš, ha? - upita Dženetić, ponovo pružajući ruku prema Mula-Mustafinoj bradi. - Išćupaću ti je zajedno s glavom, nek' znaš!

Mula Mustafa zaplaka. Suho i staračk i.

- Hliniš, ha? Sad hliniš, a kad buniš čaršiju i nakiljaš poštene ljude, onda se junačiš i horoziš, je l'?

- Hej, zemljo, otvori se da propadnem! - uzdahnu Mula Mustafa, unižen i posramljen kao niko njegov.

- Šta je, zar nejmaš šta da mi kažeš? A đi ti je šeh hadži-Mehmed, sram vas i stid bilo! Zovn'o sam vas na sijelo k'o ljude, a vi, k'o bijesna paščad!

Mula Mustafa rukavom otra suze, koje su mu jednako

navirale. Činilo mu se da se sav pretvorio u suzu.

Dženetić se odmače od njega. Pogleda ga onako uplakana i pogružena, pa kao da se sažali nad njim.

- Sjedi! - pokaza mu rukom na sećiju.

- Neka... - šapnu Mula Mustafa, gutajući suze.

On šmrknu i sjede.

- Ma zar ti šejtan ne da mira pa da gledaš i radiš svoj pos'o, umjesto da tražiš belaja - poče Dženetić mekše.

- Rašta ti je to? Hajde, da čujem, rašta? Kaži mi, što si bunio čaršiju?

Zbog onoga sjerotog momka Junuza koji je jedinac u matere, a koji nije bio kriv kol'ko ni ja. Potvorilo ga da je ubio zaptiju, a on tih dana nije ni bio u Saraj'vu. Deset ljudi će jemin dati...

- A ti onda pravo, pa na mehkemu! Pa onda na Kapiju!

Podig'o si one čaršijske ahmake, pa, hajde!

- Pošli smo da zamolimo da...

- Jest, da zamolite! A jok da palite i rušite! A što si nakiljo rahmetli Logaviju, hajde, da čujem!

- Prigovorio sam mu radi džamije za koju je malo dao. A on se ondar izuz'o na mene, pa hotio da mi oduzme imametluk i...

- A one noći kad ste bili na sijelu ti i onaj, onaj... - zareža Dženetić. - Zar se 'nako govori s ljudima od devleta?

- Zaboravi to, Alibeže - Mula Mustafa se po prvi put malo ohrabri. - Šeh hadži Mehmed je star čoj'k, pa ponekad prileti i rekne i ono što ne bi treb'o.

- Prileti, kažeš! E, neće više, to ti ja kažem! - pođe Dženetić ponovo da se žesti. - Jezik du ja njemu iščupat' pa da je stotinu puta i šeh i hadžija! To mu kaži, jesi li čuo?

- Čuo sam... - šapnu Mula Mustafa.

- A ti, čime se ono baviš? Pišeš svijetu, ha?

- Pišem...

- Ja, more l' ti barem idara izić?... Potanko, bezbeli - Dženetić će sažaljivo.

- Elhamdulillah, ja sam sa svojom nafakom zadovoljan.

- Lijepo, tako i treba! Insan treba bit' zadovoljan s onim što

mu je dragi Allah dao i uvijek šućur činiti. Samo, da još ne izlijećeš đi ne treba. Rašta ti je to, moj Mula-Mustafa, rašta? Haman ti i ne znaš šta je svjetina! Ostaviće te, moj br'te, kad ti je najgore! Kandžija njima treba, kandžija!

Mula Mustafa, se okljunio, oborio oči, pa šuti.

- Je l' tako?

- Tako je - šapnu on.

Dženetić se diže. - Ovaj put ću ti oprostit' al', nemoj više! Nemoj da te guja ujede! A sad, hajde! Mula Mustafa pođe.

- Čekaj!

Dženetić pride čekmedži koja je stajala u jednom ćošetu odaje zastrta serdžadom, pa je otvori. Izvadi jednu kožnu kesu, odvagnu je u ruci, pa je opet vrati. Uze drugu, manju, pa je dobaci Mula-Mustafi.

- Na, pa se malo pomozi!

- Fala ti, Alibeže, al' ja, Bogu fala, nisam muhtač... -

Neka, uzmi, kad ti dajem!

Zamagljenih očiju, sve kao u nekom bandaku, Mula Mustafa diže kesu, pozdravi Dženetića, pa izađe na hajat. Drhteći obu firale, pa se klecajući spusti niz basamake. Tek dolje, na avliji, kad ga zapahnu hladan zimski zrak, dođe sebi.

Dok je grabio prema čaršiji, sav je gorio od stida i očaja.

Najvolio bi da ga toga časa zauvijek nestane, da ga crna zemlja proždre. Kesa u džepu pržila ga gore od vatre.

Kako je došao do pisarne ni sam ne zna. Ojađen sjede na sećiju, uhvati se rukama za glavu i osta nepomičan.

- Eh, šta bi? - proviri na vrata Avdaga berber.

- Dobro, dobro ako Bog da - odgovori on zbunjeno i dođe mu da zaplače.

- Bogami sam se brin'o. Fala Bogu kad nije kakav belaj! - s olakšanjem će Avdaga i pritvori vrata.

Mula-Mustafa je čitav dan bio pod dojmom događaja u konaku. Po Bog zna koji put doživljavao je sve ono što se zbilo i šta mu je Dženetić rekao. Pri svakoj pomisli na to, uvijek bi ga iznova podilazio i stid i poniženje, koji su mu natjerivali plamen u lice.

- Ih, ih..., ih! - jeknuo bi muklo i uhvatio se rukama za mali

trbuh odakle mu je izvirao bol i penjao se do u sam mozak, pa tu podmuklo vrtio. Nije mogao m ručati. Iznutra se zakapario u pisarnu i tako dočekao kraj dana. Ni u džamiju nije išao. Činilo mu se da je sav raskomadan i ni za šta nije imao snage. Molio se i učio u mislima, ali nekako bolno i paćenički. Samo što nije glasno plakao.

Kad je pred akšam došao kući, Safija-hanuma je odmah zapazila da se nešto dogodilo.

- Šta ti je, Mula-Mustafa, da nisi bôn...? - pitala je brižno, čitajući mu s lica da ga je nešto teško pretrlo, jer ga odavno nije vidjela tako slomljena.

- Ama, ne znam ti rijet, sav sam ti nakav... Hem zima, hem svijet, hem svašta pomalo. Sabralo se svega... - pođe on da se izgovara.

- A da ti nije 'nako šta?

On se silom nasmiješi.

- Jok, vala, nije ništa, a i šta bi moglo bit'? Već, 'nako sam nakav...

Dok je govorio, osjećao je potrebu da joj se izjada, da joj sve kaže, da joj se isplače jer bi mu, činilo mu se, bilo lakše. A onda se povrati. - Što da je žalostim, kad joj je dosta i njezine nevolje?

Posjedio je neko vrijeme, svario nane i sebi i njoj, a onda uzeo abdest i krenuo u džamiju. Na akšam.

- Iza jacije ću mrven u tekiju, do šeh hadži-Mehmeda - reče pri polasku.

- Utopli se da ne ozebeš! I čuvaj se da ne padneš! Bezbeli se zaledilo? - opomenu ga Safija-hanuma. Dok je govorila, stalno ga je pratila pogledom. Bio je uvjeren da ona nešto sluti, ali nije htjela da pita. Takva je oduvijek bila: odmjerena i smirena. Više je osjećala nego govorila.

Šeh-hadži-Mehmeda zateče nasmijana i raspoložena, pa u prvi mah pomisli da on možda nije ni bio u konaku.

- Bujrum, baš neka si mi doš'o, i jesam se bio osamio! - obradova se starac. A onda, nakon što su izmijenili pozdrave, upita:

- Šta je, nekakav si mi nahoš?

Mula Mustafa kao da je samo na to čekao. - Bio sam u

konaku. Zvao me Dženetić.

- Eh?

- Jah.

Onda malo pošutje, čekajući da mu to isto i hadži-Mehmed potvrdi. No on ništa ne reče. Zato ga priupita: Čujem, da je i tebe zvao?

- Jest, zvao me je.

- Bog mu platio! - prokle Mula Mustafa.

- Ne kuni, Mula Mustafa, nisi za to pozvan! Bogu ne trebaju ničije kletve! - opomenu ga starac.

- Ne mogu, šeh-hadži-Mehmede, ne mogu kad ga mrzim! K'o nikog na dunjaluku! - jeknu on i zagrcnu se.

Starac ga blago ukori:

- Nemoj tako, moj Mula-Mustafa! Ne valja ni u čemu pregoniti, pa ni u mržnji, i kad mrziš, mrzi osrednje, i kad voliš, voli osrednje. Jer, lahko se more okrenut' pa da onoga kog' si mrzio, zavoliš, a onoga što si ga volio, zamrziš, pa će te potlje biti stid. Zato, uvijek s mjerom!

Mula Mustafa othuknu. Iz dubina. Pa pođe da pripovijeda šta je doživio u konaku. Kad dođe do potezanja za bradu, ne može, a da ne zaplače. Stid ga je bilo i pred samim sobom, a nekamoli pred šeh hadži-Mehmedom.

- Pa je ondar, Bog mu platio, ud'rio na tebe. Te 'vaki si, te 'naki si. Prijetio je strahoba jedna! Najviše radi onoga sijela i riječi koje si mu uputio. Hotio sam da ga umekšam, da mu kažem da ti nisi taj čoj'k za kojeg te on drži, al', džaba! Mislio sam, zgaziće me...

- E, moj Mula-Mustafa, moj Mula-Mustafa! Fala ti, al' nisi treb'o da me braniš. Ja šta sam rek'o one noći, potvrdio sam i jutros u konaku. Al' džaba mu je govorit': zalim je ono. Teško si ga njemu! Neka mu se dragi Bog smiluje!

- Ja nit' mu mogu nit' hoću halalit' ! Urezilio me je i unizio k'o niko u životu. Da Bog da mu...!

- Nemoj tako, ne žalosti se! Zapamti: niko nikoga ne može unizit' ako se insan sam ne unizi. Već, smiri se i baci to od sebe.

- A ovo mi je najgore, peče me k'o vatra! - izvuče Mula

Mustafa kesu i baci je na ćilim, podaleko od sebe. - Čini mi se, da me je ovim k'o đizliju kupio i platio! Kazuj, šeh hadži-Mehmede, šta ću s ovim? Il' u vodu il' u vatru? Kazuj mi!

- Nađi neku sjerotu pa joj to podaj! Nek se pomogne! Speri to sa sebe. Čim prije! Pošalji to materi onog sjerotog Junuza! Sevab ti je. A Dženetiću, neka se dragi Bog smiluje! Jadan ti je on i čemeran, dok je 'naki. Šaka zla i praha!

O Dženetiću nisu više progovorili.

Poslije sijela, Mula Mustafa se osjećao kao preporođen. Sve ono što mu je do maločas izgledalo mračno i nerazumljivo i što ga je cio dan kao mora pritiskivalo, sve je to hadži Mehmed s lahkoćom razbistrio i presjekao. Kad se poslije sijela vraćao kući, osjećao se lahak i smiren, pa mu je i sam Dženetić, na kojeg je dotad sa strahom i mržnjom pomišljao, najdnom došao malušan i sažaljenja vrijedan.

- Jadan ti je on i čemeran, dok je 'naki! Šaka zla i praha! Nek' mu se dragi Bog smiluje! - još uvijek su mu u ušima odjekivale šeh-hadži-Mehmedove riječi.

8.

Zima, koja je počela vrlo rano, otegla se k'o gladna godina, i što je dalje odmicala, nestašica je bivala sve veća. Mesa i svijeća nije gotovo ni bilo u čaršiji, a šinik pšenice izašao je na cijenu koja se nije odavno pamtila. Svi su alameti bili da de proljeće donijeti još veće brige. Čulo se da se stoka iz Bosne goni u Dalmaciju i Austriju, jer trave su jesenas slabo ponijele, pa je sijena već odavno nestalo. Uzalud su vlasti zabranjivale da se stoka ne izvozi, jer Goro i Gorini drugovi dželepčije malo su za to hajali.

Seljaci su rjede salazili u čaršiju, pa su i pazarni dani bili bez uobičajene živosti. Srijedom je na Baščaršiji bilo najviše metala, držala za sjekire, luka i priglavaka, a na Natkovačima drvenog ćumura i otesanih parmaka, a sve manje jaja, mrsa i žita. Poneki ćup meda, stelja mesa, kaca sira ili pokoja vreća pšenična mliva ne bi ni stigli do Baščaršije. Seljake su presretali na ulazu u grad ili po okolnim mahalama i uvlačili ih u avlije, gdje bi pazar za tren oka bio sklopljen. A kad se jednoga dana poslije dženaze koja se klanjala nečijem djetetu dogodi pa dijete u haremu Begove džamije ispade iz tabuta i onako odmotano napola golo pade u snijeg, svijet se tek uznemiri. Po mišljenju mnogih bio je to posiguran znak da se sprema neka golema nevolja.

Almas-čauš je i dalje s vremena na vrijeme prolazio čaršijom, sa zobnicom preko ramena. Kako je dolazio do stoke, to niko nije znao. Tek bi zastao ispred nekog dućana, izvadio meso iz zobnice pa, i ne gledajući u kupca, kratko bi rekao:

- Daj groš i po!

Svi su sada veselo skakali na noge, bez one lažne udvornosti kao nekad, kad su iz straha kupovali meso. Začudo, Almas-čauš je obilazio samo one koje je i prije obilazio. Neki su pokušavali da ga presretnu i sklope pazar na sokaku, ali ih je on ljutito tjerao:

- Za tebe nejma, odbi!

Kad bi obišao mušterije i rasprodao meso, svraćao bi obično u kahvu Morića hana, sjedao na svoje staro mjesto i šutke gledao preda se.

U kahvi je sada vladao mir. Briga i potištenost ogledali su se na licima ljudi. Ako bi se i razgovaralo, razgovaralo se najviše o nestašici, skupoći i belajima. To je Vejsilagi terziji toliko dokunisalo da više nije mogao izdržati, već je jednoga dana iz čista mira skočio nasred kahve i zavikao u sav glas:

- Aman, braćo, hajte mi štogod lijepo slažite! Ubiše me ove brige i belaji! Kod kuće othukuju, u čaršiji othukuju, ovdikan, u kahvi, vrte glavama i othukuju! Ima l' išta lijepo na ovom kletom dunjaluku? Ako nejma, slažite mi makar, pobudaliću!

Dok je Vejsilaga molio da mu se nešto lijepo slaže, na vratima se pojavi hanski momak koji je raznosio kahvu po čaršiji, pa zavika:

- Ljudi, zatvara se čaršija!

Svi skočiše na noge.

- Ha, šta reče?

- Zatvara se čaršija!

- Ne mere bit' !

- Dina mi, ne šalim se! Napale žene na mehkemu i porazbijale pendžere. Eto hin, idu 'vamo! Svi pokuljaše na vrata.

Čaršija se uistinu užurbano zatvarala. Spuštali su se ćefenci i metalne prijevornice. Radilo se brzo, gotovo šutke, jer se svako brinuo da čim prije zatvori dućan i zaštiti robu. Ono robe što je bilo izloženo ispred dućana ili povješano o čivije, užurbano se ubacivalo u dućane i magaze.

Za to vrijeme grupa od stotinjak i više žena bila se okupila oko mehkeme, porazbijala pendžere i izbacila na sokak peštahte i sidžile, izvikujući protiv nestašice i skupoće, protiv murtata i mule. Mulin zamjenik, dvojica kadija i nekoliko bašeskija koji su se zatekli u mehkemi, pobjegoše čim su prve kamenice poletjele, ostavljajući otvorena vrata za sobom.

- Đi je mlivo, đi su meso i svijeće, pocrkali da Bog da! -

vikale su uzbuđene žene.

- Vamo mulu da mu mi sudimo!

- Đi mu je rušvet što ga je primio od mumdžija i dželepčija?

- Hrsuzi!

- Pasji sinovi!

Bila je to većinom sirotinja iz najudaljenijih sarajevskih mahala iznad Bistrika i sa Hrida, ali su pridolazile i žene sa Vratnika i Bjelava. Feredže su im bile potanke i izblijedjele, mnoge su bile bez jašmaka, otkrivena lica i ruku, jer se više ni na šta nije pazilo.

Osim žena, čitavi buljuci djece obigravali su oko mehkeme, bacajući kamenice i derući sidžile. Muškinje je stajalo malo podalje, po strani, šutke i u čudu gledajući šta se zbiva.

Začudo, nikoga od zaptija nije bilo u blizini. Kao da su u zemlju propali.

Kad se žene do mile volje izgalamiše i razbiše i posljednji pendžer na mehkemi, a djeca poderaše i raznesoše ćageta pa skačući po peštahtama i njih polomiše, nekoliko žena vatreno povika:

- Hajmo, sestre, pred Kapiju!

- Prid Kapiju! Prid Kapiju! - zavikaše druge u jedan glas.

Kao oblak gnjevnih vrana na bijelu snijegu, baš tako su izgledale u svojim feredžama dok su išle prema Kapiji. Usput ih je bivalo sve više, jer je gomila neprestano rasla.

- Djeca nam poskapaše, dajte nam, katili, hljeba! - čuli su se pojedinačni povici, koji su se stapali u ljutito halakanje.

Pred Kapijom dođe do gužve, a umalo iza toga i do belaja. Čim stražari ugledaše tolike žene i vidješe da one hoće silom na Kapiju, zapucaše iz pušaka, ne bi li ih prepali i rastjerali. I na Kapiji i u obližnjem Dženetića konaku sve se odmah uzbuni. Stražari i momci strčaše se sa svih strana, na šta se žene na čas raspršiše da se opet ubrzo sjate, ali, na svoju nesreću. Ovaj put se i momci i stražari latiše štapova i soha, pa navališe na njih. Sve je pucalo od udaraca praćenih vriskom i jaucima izubijanih žena koje su padale po snijegu, preklinjući da ih ne biju. Poneka, ratobornija, branila se i udarala i nogama i rukama.

- Udri, udri rospije! - siktao je Dženetić gledajući s pendžera

u konaku, svaki put poskakujući kad bi ugledao da je koja žena posrnula i pala, a momci nastavili da je udaraju.

Ne prođe dugo, a pred Kapijom se raščisti i stiša. Od svega ostadoše samo komadi poderane ženske odjeće, poneki jašmak i okrvavljen snijeg. I čaršija se uskoro poče otvarati, Mula Mustafa toga dana zapisa:

- Ovako nešto u Sarajevu se nije nikad zapamtilo...

Nekako pri kraju hamsina, kad puhnuše vrući vjetrovi, najavljujući da se zima polahko bliži kraju, Mula Mustafa se jedne noći iznenada trže iza sna. Probudi ga neobična tišina koja je vladala u kući. Iz susjednog halvata, u kojem je Safija-hanuma godinama bolovala, nije dopirao nikakav šum. On osluhnu, navikao da u svako doba čuje poneki prigušen jecaj ili uzdah, ali ovaj put ništa ne ču. Pridiže se u dušeku, osluhnu još pažljivije, ali, uzalud. Njega zazebe oko srca.

- Da nije...? - strese se u strahu i hitro se diže iz dušeka. Jedva u mraku napipa čirak. Dok je palio svijeću, ruke su mu drhtale i sav se kao prut tresao. Poče učiti Ajetu-l-kursiju, ne bi li se makar malo sabrao. Ni iz kuće ni sa sokaka nije dopirao nikakav šum. Kao da je čitav dunjaluk pomro.

Priđe halvatu, polahko otvori vrata koja izdajnički škripnuše i na prstima priđe dušeku. Podiže svijeću i sa zebnjom se sagnu.

Safija-hanuma je nepomično ležala. Kao uboga i zaboravljena korica kruha. Šarena jemenija kojom se podvezivala, bila joj je spala s glave. A ta njezina glava, sitna i žuta kao limun, sa sijedom prorijeđenom kosom slijepljenom uz tjeme, učini mu se posve tuđom. Na jastuku se crvenjela krvava mrlja, koja ga žignu.

On se spusti na koljena pa dohvati njezinu suhu, već ohladnjelu ruku i zaplaka:

- Hej, dobroto moja, halali!

Činilo mu se da ju je ostavio i izdao u njezinu posljednjem času. Pomisao na to pekla ga je kao rana. Trideset i toliko godina dijelili su i dobro i zlo, i sad, kad joj je najviše trebao, nije ga bilo kraj nje. Bio je siguran da ga je tražila pogledom i dozivala šapatom, želeći da joj štogod prouči, da joj kaže riječ utjehe, pred njezin veliki,

posljednji put. A njega nije bilo. Umrla je osamljena, u mraku halvata, sa žaljenjem i prijekorom što on nije uz nju, što umire posve usamljena u toj gluhoj i mračnoj noći.

- Hej, dobroto moja, halali mi! - jeknu Mula Mustafa, ponovo osjećajući kako ga bol steže i davi i da će, činilo mu se, svisnuti od žalosti. Pomisao da više nikad neće vidjeti njezin pitomi osmijeh i čuti ono brižno: - Mula Mustafa, jesi l' mi se umorio, treba l' ti šta? - boljeli su ga do vriska.

- Zar, zar je doš'o kraj...? - pomisli s nevjericom i strese se. Stajao je neko vrijeme kao skamenjen, ne znajući ni kud bi, ni šta bi. Bio je sam u kući. Nevjesta, koja je preko dana dolazila i ostajala uz bolesnicu do pred akšam, neće doći dok jutro dobro ne odmakne. A da budi komšiluk, ne bi valjalo, neka su doba noći. Do sabaha ima još dosta vakta.

Da bi se pribrao, poče učiti Tundžina-salavat. To ga malo smiri. Pređe u svoju sobu, obuče se i nad banjicom uze abdest. Pa se opet vrati i s Bismillom priđe Safija-hanumi. Snese je s dušeka i položi na ćilim, pa je okrenu prema Kibli.

Dok joj je sklapao oči, poluglasno je učio uobičajenu dovu:

- *Bismillahi ve ala milleti resullilahi. Allahumme jessir alejha emreha...* - (S imenom Božijim i u vjeru Božijeg Poslanika! Bože, olakšaj joj ono što dolazi. Usreći je susretom s Tobom i učini joj mjesto kuda je otišla ljepšim od onoga odakle je došla...)

Onda joj sklopi oči i spusti ruke niz tijelo, pa je prekri čaršafom.

Začudo, opet je bio posve smiren. Smrt mu se najednom ukaza kao nešto što je ne samo neizbježno, silno i sveobuhvatno, već i kao nešto što samo na čas rastavlja pa opet sjedinjuje ljude. Svi odlaze i svi se opet vraćaju svome izvoru.

- O smirena dušo, vrati se svome Gospodaru, zadovoljna i Njemu ugodna! - sjeti se kur'anskog ajeta i u zanosu ga ponovi.

Do sabaha je presjedio kraj mejita, premećući tespih i šapatom učeći salavat. Ponekad, kad bi otvorio oči i ispod bijelog čaršafa ugledao obrise mejita, osjetio bi kako mu bol ponovo nadire u srce. Brzo bi sklopio oči i poluglasno nastavio s učenjem...

Toga dana iza ikindije, uz pratnju rodbine i prijatelja, Mula-Mustafinih komšija i džematlija, obavljena je Safija-hanumina dženaza. Pokopana je u groblje na Vrbanjuši. Mula Mustafa je smireno učio dovu nad kaburom. Oči su mu bile poluzatvorene i pune tuge. Tanka, ovehdala džuba, bila mu je išarana ilovačom iz kabura.

Nekoliko slijedećih dana uz njega su bili sin mu i nevjesta. Kad su ga pozvali da pređe u njihovu kuću, odbio je.

- Neka, djeco, fala vam! Ostaću đi sam. Neću da sam ikome na teret. A vi, kad god uzmognete, dođite. Sevab vam je...

Kad bi ga neko od ahbaba upitao kako devera sam u kući, običavao je reći:

- Ah, dina mi, svakako! Najgora je nevolja kad staru insanu umre drug. Ne daj Boje ni dušmanu!...

* * *

Mračna nagađanja o zlom proljeću obistiniše se. S prvim beharima i izuzetnom vrućinom za to doba godine, pojavi se kuga. Uvuče se šutke u grad i prvo se javi na Vratniku, pa se uskoro, k'o mahnit insan, razmahnu i poče moriti.

Šeher zastrepi. Bio je to njegov najstrašniji musafir. Kuga i jangija. Trećega, a gorega, nije bilo.

Prvih dana poče umirati po dvoje, po troje, i to najviše djeca, a poslije tri-četiri hefte broj umrlih se pope na po dvadeset i više, dok ne istjera i na po pedeset na dan. Umiralo se na sve strane: Po Vratniku i po Bistriku, po Bjelavama i po Hridu. Umiralo je i veliko i malo, i muško i žensko.

Bolesnici se nisu dugo patili: po nekoliko dana. Prvo bi im otekle i otvrdnule vratne žlijezde, a onda bi im od vatre počela izgarati utroba. Vode im nikad dosta. Gute, pune tečnosti slične gusto razmučenu lugu pomiješanu s krvlju, nicale su im po preponama i drugim mjestima. Bolesnici bi s mukom povraćali, čas padajući u bandak, čas opet dolazeći sebi. A kad bi im usta posve pocrnjela i ispunila se oteklinama, a lice pozelenjelo, znalo se da im je došao

vakti-sahat.

Pred džamijama su se redali mrtvački tabuti, pa bi ih pred Begovom i pred Carevom džamijom samo u jednome danu bivalo po pedeset i više, tako da su se dženaze često zamjenjivale, jer se nije znalo ko je ko. Svijet je isprva dolazio da to gleda, a onda se povuče. Iza dženaza, koja su se žurno nosile, povlačio se težak vonj, jer su okuženi mrtvaci strašno zaudarali.

Sirotinja je najviše umirala, dok ne udari i u gospodu. Onda imućniji svijet, kao i svi oni koji su po okolnim selima bilo šta imali, počeše napuštati grad i sklanjati se što dalje.

Čaršija zamrla, a poslovi stali. Seljaka ni za lijeka, a hrane ponestalo, pa je glad kucala na vrata. Dogodi se i nekoliko napada i ubojstava, uglavnom radi pljačke. Hrsuzi su noću provaljivali u kuće onih koji su ostavljali grad, tražeći hranu i odnoseći samo ono što je najvrednije.

Nekakav krupan Arap, koji je odskora ozuhurio u Sarajevu, unosio je još veću pometnju i strah među i onako ustrašene ljude. Prolazio je čaršijom nakrke noseći velikog crnog ovna i glasno najavljivao kijametski dan, pozivajući ljude da dođu tobe dok je još za vakta. A kako nije govorio bosanski već arapski, i to jednim proderanim i prijetićim avazom, ljudi su ga sa strahom i kao opčinjeni slušali. Pa kad bi još i ovan zablejao s Arapovih leđa, ljude bi spopadao smrtni strah, jer im se činilo da im i on nešto krupno govori i prijeti.

- Sklanjajte nam ga s očiju - zavikaše neki, izbezumljeni stalnim Arapovim izvikivanjem po čaršiji i mahalama, dok Arapa ne nestade. Govorilo se da je uvrijeđen ostavio grad, izrekavši prije toga tešku bet-dovu i da će tek sada nastati prava nevolja i pomor, dok ga jednoga dana ne nađoše na susjednom groblju, pa ga uhvatiše i zaklaše.

Mula Mustafa je u to vrijeme porijetko silazio u čaršiju, jer nije imao rašta. Ponekad bi nekom umrlom ispisao tarih na nišanu i to je bilo sve. Noću bi često odlazio na sijelo šeh-hadži-Mehmedu, i tu bi se najprijatnije osjećao. Tada mu se činilo da sve nevolje, makar i za čas, prestaju, toliko bi ga hadži-Mehmed zanio svojim

pripovijedanjem i poniranjem u stvari koje su, kako se Mula Mustafi činilo, bile samo starcu dostupne. Petkom bi ponekad dolazio i Mestvica, zajedno s Numanom gasalom, pa bi ta njihova sijela bila još ugodnija.

Mula-Mustafi se tada činilo da je Hadži Sinanova tekija i hadži-Mehmedova odaja u njoj neko tiho i mirno ostrvo, usred uzburkanog mora ljudskih nevolja i zala. Začudo, usprkos općoj nestašici, Mestvica bi nekad ponešto i donosio, od masla do meda, pa bi se ponekad i halva okrenula.

- Ama, đi ti to stigneš, ako draga Boga znaš ? - čudio se Mula Mustafa.

Mestvica bi se obično pogladio po bradi i namignuo, ili bi šapnuo:

- Donesu kudret-deve, ne pitaj!

Ponovilo se to nekoliko puta, dok hadži Mehmed jedne večeri ne ču šta Mestvica reče, pa će strogo:

- Da to nije od onoga zalima? - misleći pri tome na Dženetića, jer je belćim bio čuo da mu Mestvica spravlja madžune.

Mestvica se uzvrtje.

- Ako je od njega, da to više nisi donio! Ne pogani se haramom, jer njegov zalogaj nije džaiz proždrijeti! Numan, koji je po običaju šutio, ustade, pokupi stvari koje je Mestvica bio donio i izađe iz odaje.

Svi su šutjeli. Poslije nekog vremena Numan se vrati i sjede na svoje mjesto.

- Ono sam iznio na sokak. Kome bude suđeno, naći će, da se za tren oka prebaci na drugu stranu, poče pripovijedati šta ima novo, šta se gdje dogodilo ili čulo. Ovaj put je bio donio krupan havadis. Prvo se značajno iskašlja, pa će:

- Čulo se, da je prije tri dana u Travnik stig'o Tatar iz Stambola. Stig'o je dvan'esti dan, ne silazeći, haman, s konja...

- Ah... ah... ah! Ja zna l' se, barem, šta je i kakve je habere donio?

- Ima svašta! Haman nam i Dženetić ide. I još neki...

- Ha? - trže se, Mula Mustafa kao podboden i odjednom

poraste. Ja, zna l' se poradi čega ide?

- Još se ne zna, al' znaće se.

- Zna se - javi se Numan.

Svi ga pogledaše. To je bilo prvi put u toliko vakta da se i on umiješa u razgovor. Ako bi dotad šta i rekao, obično bi se obraćao šeh-hadži-Mehmedu i ponešto pitao.

- Zar se baš zna?... Pa kazuj, da čujemo! - navali Mula Mustafa.

- Dede, da čujemo! - prihvati i Mestvica.

- Kazano je u hićaji o dva brata - odgovori Numan kratko.

Nuto sad! - ljutnu se Mula-Mustafa. - Okle mi znamo tu hićaju?

- Beli vala - potvrdi Mestvica. Numan se okrenu hadži-Mehmedu: - Je l' izun da kazujem?

- Izun ti je, jašta je, derviš-Numane! Da čujemo.

Ne dižući očiju i sjedeći na koljenima, Numan poče da pripovijeda. Začudo, pripovijedao je veoma slikovito. Tu i tamo bi malo zastao, spustio ili digao glas, baš kao da se događaji odvijaju pred njegovim očima, a on ih gleda i opisuje.

- To sam sluš'o od svoga rahmetli dede, koji je bio tabutčija. U Saraj'vu su, kaže on, birvaktile živjela dva brata. Mlađem je bilo ime Jakub, a starijem Junuz, a oba su, anamo oni, bili gutavi. Hele, jedne večeri, Jakub pođe u Gazi-Isabegov hamam da se okupa. Hamamdžija ga lijepo dočeka, nalije mu tekne mlake vode i ostavi ga da se kupa. Al', kako je bilo pokasno i vakat da se hamam zatvori, tako hamamdžija zaboravi na Jakuba pa zakapari hamam i ode doma. Jakubu se opet zadrijema u teknetu, pa, tako i zaspi...

Hele, u neko doba noći, oćuti se naka barhana i Jakub otvori oči. Kad, ima šta vidjeti: šejtani, nalet hin bilo, ufatili se za ruke pa igraju šejtansko kolo. Jedni se vrte po podu, drugi po duvarovima, treći po šišetu, a svi u jedan avaz pjevaju: „Džihari šembe!... džihari šembe...!", - pjev'o je u sav glas.

U neki vakat zapjevaju prvi horozi, a hamam se iz temelja zatrese. To je bio doš'o šejtanski car, Heravi Dabo, nalet ga bilo.

- Šta radite djeco? - pita ondar šejtanski car šejtane. - Igramo i

pjevamo - vele oni.

- A ko vam je ovaj? - opet će šejtanski car i upre prstom u Jakuba.

- Ne znamo, care, ni mi vele šejtani. Al', nije nam smet'o, igr'o je i pjev'o k'o i mi.

Kad oni to rekoše, ondar Heravi Dabo priđe Jakubu pa ga pomilova rukom po onoj njegovoj guti, a guta se odlijepi sa Jakubovih leđa i osta na dlanu šejtanskog cara.

Ondar je šejtanski car hiti prina šišetu, đi se guta zalijepi i osta da visi, baš k'o da je prikovana.

U to se javiše drugi, pa i treći horozi, a šejtanski car viknu na šejtane:

- Bež'mo djeco, vakat je!

Kako on to reče, tako šejtani poletješe kud koji: jedni ispod vrata, drugi kroz pendžere, treći kroz badžu, i za tili čas hin nesta. Hamam pristade da se trese i sve se stiša k'o da ništa ni bilo nije.

Umalo iza toga poče svanjivat'. U to izbi i hamamdžija i otključa, pa ugledavši Jakuba uze se pravdat':

- Afedersum, dina ti! Ja na tebe posve zaboravio!

- Ništa... ništa - šapnu Jakub, pa frci iz hamama.

Dok se Jakub penj'o uz Bistrik, surete ga stariji brat, koji je bio pošo da ga traži.

- Ama, đi si, pobogu! Svu dragu noć nisam oka stisn'o... - poče on, al' objene zašutje. Vide da na Jakubu nejma gute, pa će šapćući:

- A đi ti je...? - I pokaza očima na Jakubova leđa.

- Nejma, ja se Bogu fala kutaris'o!

- Ja kako, po Bogu si brat?

Ondar mu Jakub kaza šta je i kako bilo i kako je te noći sa šejtanima igr'o i pjev'o, a brat ga ondar upita bi li i on tako mog'o, ne bi l' se i on kutaris'o gute.

- Bi, što ne bi - opet će Jakub, i kaza mu kako će igrat' i šta će pjevat'.

Hele nejse, kad se poče smrkavat', naš ti Junuz ode u hamam i zamoli hamamdžiju da ga pusti da se okupa.

- Al' dina ti i Boga, da me ostaviš sama, jer vidiš!... - pa mu pokaza išaretom na gutu.

Hamamdžija, koji ga je poznav'o, a bio uz to i merhametli srca, pristane.

- Ama, bezbeli da more! I brat ti je sinoć ovdikan zanoćio. Ja ću te zakaparit', pa te, ako Bog da, na sabah ispustit'.

Tu noć se ponovi sve ono što se zbilo i noć ranije. Junuza, koji je zasp'o u teknetu, u neko doba probudi svirka i pjesma, bi' reko sve de se srušit'. Gleda on i sluša, a šejtani ufatili šejtansko kolo pa jednako igraju i pjevaju. Samo, što ovaj put nisu pjevali „džihari šembe„ već „pendžu šembe", jer je taj dan bio červrtak.

Čim ugleda šejtane i šejtansko kolo, Junuz se sjeti onoga što mu je rek'o Jakub, pa brže-bolje skoči iz tekneta, ufati se u šejtansko koli i počne pjevat'. Al', dok su šejtani pjevali „pendžu šembe" , on je jednako ponavlj'o „džihari šembe", kako mu je Jakub bio rek'o.

Kad su igra i pjesma bile najžešće, zakukurijeću prvi horozi, a među šejtane bahne šejtanski car, Heravi Dabo, naletosum ga bilo.

- Šta radite, djeco? - upita šejtanski car šejtane.

- Evo, igramo i pjevamo - kažu oni.

- A koji vam je ovaj ? - opet će šejtanski car i upre prstom u Junuza.

- Ni mi ga ne znamo - vele šejtani. - Igr'o je isto k'o mi, al' nije pjev'o.

Kad to šejtanski car ču, tol'ko se ražljuti, bi' rek'o sve će potrat'. Ondar priđe hudom Junuzu koji se od straha bio uberabatio, pa nejma šta mu ne kaza i ne osova. Bilo je takijen poganijen riječi, da hin je grijeh i čut', a nekamoli ponovit'. Pa ondar, kad sve to izgovori i isova, ispruži ruku prina šišetu i dofati onu Jakubovu gutu koja je tu visjela.

Kako je skide, tako je metnu sebi na dlan, pa će Junuzu:

- Evo ti, njemu rekavši: pasji sine, još jedna guta, pa nek' imaš dvije!

Kako to reče, tako onom Jakubovom gutom udari hudog Junuza iza vrata. Čim ga udari, guta se odmah zalijepi i sraste navrh Junuzovih leđa, baš k'o da mu je tu od rođenja bila.

U to se začuše i drugi pa i treći horozi, a šejtanski car zavika: „Bjež'mo djeco, vakat je!"

Pa se ondar razbjegoše kud koji: jedni ispod vrata, drugi ispod pendžera, treći kroz badžu, dok hin sviju ne nesta.

Numan naglo zašutje i osta sjedeći na koljenima. A onda će poluglasno:

- Mora da i Dženetićeva kajda nije valjala. Dobro igr'o al' nije pjev'o kako treba.

- Pa mu skočila guta za vratom! - dočeka Mula Mustafa slavodobitno. - Neka, neće l' ga udušit ako Bog da! Samo, da mi je znati zbog čega je svrać'o? Kako je nagazio na jaziju?

- Ih, muke ti znati! Zna se na čemu ljudi od devleta lome vratove! Po srijedi su il' dukati, il' vlast, il' ženskinje. Hotio Dženetić, morebit da bude viši od vezira - dočeka Mestvica.

Hadži Mehmed je šutio i zamišljeno gledao preda se, kažem ja: derviš Numan malo govori, al' kad progovori, beli progovori! - opet će Mestvica.

- Kad bi i ti tako mog' o - podbode ga Mula Mustafa.

- Ne mogu, Mula Mustafa, ja sam isti k'o i ti: reknem, pa se potlje kajem i za jezik ujedem. Al' - dockan!

Mula Mustafa se ugrize za usnu i ljutito frknu.

- Eto, i za ovo što rekoh, pokajah se! - zaskoči ga Mestvica ponovo, pa hitro izvadi kutijicu s burmutom i pruži je Mula-Mustafi: - Deder, povuci, Čim kihneš, biće ti mrven lakše!

- Derviš-Numane, pristavi nam čaj - prekide ih šeh hadži-Mehmed i pruži ruku prema krupno prepisanoj Mesneviji uvezanoj u kožu, koja je stajala u pendžeru.

Svi se počeše iskašljavati i namještati, čekajući da hadži-Mehmed otpočne s kazivanjem.

On prvo pročita nekoliko uvodnih bejtova na perzijskom jeziku, prije nego što pređe na tumačenje poglavlja o muhi, čija uobrazilja nije imala granica, premda njezin vidokrug i rasuđivanje nisu bili ništa veći od njezine sitne glavice i još sitnije joj pameti. Reske rime ugladih perzijskih stihova hadži Mehmed je izgovarao razgovjetno, pri čemu je na pojedinim mjestima sklapao oči kao da

se otiskuje negdje u daljinu, nastojeći da onim nevidljivim, duhovnim okom, prodre u bisernu školjku Dželaluddin Rumijevih misli.

- Mlogi su insani isti k'o i ona malušna muha, o kojoj kazuju ovi bejtovi. Ona se i brez pića bila opila, pa nejma šta ondar sebi nije umišljala. Đah je, hudnica, zamišljala da se pritvorila u sokola pa da leti nebu pod oblake, a doli, ispod nje, sve sitno i malušno pa jedva gamiže. Al', muhi i to bilo malo, pa umislila da je čudotvorna tica Ankā. Nejma kakva ondar čuda u svojoj pameti činila nije i kudan letjela nije.

Hele, kad ni s tim nije bila zadovoljna, pritvorila se u lađara. Bila se uvalila u lokvu magarečje mokraće, a nogama se prikrpila uz neku slamku koja je plivala po mokraći, pa zavikala:

- Ovo je đemija na kojoj sam ja kapudan, a ovo, oko mene, ovo je sinje more!

Ko veći ko silniji od hude, malušne muhe! Pod njom tvrda đemija, a oko nje silan deniz, dubok i modar da mu kraja sagledati ne mereš. Kakva slamka, kakva lokva magarećije mokraće! To muha nit' vidi, nit' hoće da vidi, baš k'o što ne vide neki i neki insani, koji su isti k'o i ta muha. Mloge opije prolazna ljudska sila i bogatstvo, pa umjesto da pravdu kroje i dobra čine, oni se u magarećijoj mokraći valjaju i duše. Te i take će po zlu pamtit i spominjat' oni koji dolaze potlje njih. Neki od njih još ovdikan, na dunjaluku, svoj džehennem okuse, a potlje, neka him je Bog na pomoći...

- K'o Dženetiću, inšallah! - poluglasno će Mula Mustafa.

Hadži Mehmed ga šutke pogleda.

- Pouka ti je zato, da ne budeš k'o budalasta muha, pa se mlogo ne uzdižeš i ne budeš āsija, već da budeš skroman i pitom, da ljudima dobro činiš, jer znaj da nisi ništa veći ni dunjalučki trajniji od muhe! Samo, tebi je data pamet i uputa, a njojzi nije, pa ćeš, za ono što radiš dževap davat' i račun polagat'. Mlogi to il' zaborave il' neće da znaju, pa stvari kazuju i tevile kako se njima sviđđa. Nije ondar ni čudo što naopako i misle i rade.

Insan je zbog toga dužan da svoj iman jednako obnavlja i učvršćuje, jer ga svaki dan nove dalge zapljuskuju i nove kušnje

čekaju. Svoje srce treba stalno čistit' i pripirat'. Ono je k'o i bunar: puno je bistre vode, al' u njega i ozgor i sa strane svakav poganluk upada i navire, pa ga zato treba brez prestanka čistit' i svoj iman obnavljat', da se insan ne bi zaboravio i zanio, pa od mokraće vidio more, a od slamke đemiju. Treba se svesti na pravu mjeru, pa će i ono što činiš bit' razumno i s mjerom.

- Ja šta li Dženetića čeka? - opet će Mula Mustafa, ko nije mogao da se odrhve pomisli da se i mrskom Dženetiću stalo u kraj. - Prvo će, bezbeli, prid vezira u Travnik, a ondar...

- Neka, Mula-Mustafa, ne nagli! Jednom sam ti, čini mi se, kaziv'o: ne prigoni ni u čemu! Ni u mržnji, ni u volbi. Jer, lahko se more okrenut' da zavoliš onoga što si ga mrzio, pa će te potlje bit' stid.

- Znam, šeh-hadži-Mehmede, al' ti dobro znaš količaki je ono zalim! Da mi je samo znat' šta ga čeka?

- Ni to ti ne valja, Mula-Mustafa! Svako će, kad li, tad li, dočekati ono što je zaradio. Ti se za to ne brini! Nekad je i jedna mala stvar kabulnija i veća od stotinu drugih za koje mislimo da su dženneta vrijedne. Zato, ne ulazi u to! Mlogi su insani u našijem očima sitni i mali, a prid Allahom su golemi. Šta mi znamo kakav je ko i kakvo je čije srce?

Voda je bila proključala, pa se Mestvica tiho diže i poče zasipati čaj. Hadži Mehmed ostavi Mesneviju i spusti glavu među dlanove. Šutio je neko vrijeme, pa nastavi:

- Kažu da je neko nekad usnio Gazi Husrevbega i vidio ga kako sjedi u jednom kraju dženneta. Potoci oko njega žubore, džennetske 'tice pjevaju, leptiri se igraju i padaju po cvijetju, najevi sviraju, a on sjedi pod jednim drvetom sa kojeg se behari rune i uči slavate. A oči mu pune suza. Od miline, bezbeli.

Ondar onaj što ga je usnio, upita ga čime je lijepi džennet zaradio. Je l', veli, svojim hajratima: džamijom, medresom, imaretom, češmama, i tolikim drugim dobrima koja je podig'o i iza sebe ljudima ostavio.

- Jok - veli Gazija. - Nisam time džennet zaradio.

- Već čime?

- Već jednom drugom, malom stvari.

- A kojom to?

- Iš'o sam jednom i susreo muško dijete kako ide čaršijom i plače. Šta ti je, sinak, što plačeš? - pitam ga.

- Ne smijem majstoru na oči, išibaće me - veli ono.

- A poradi čega?

- Majstor mi dao novu testiju i posl'o me na češmu da je natočim. I zaprijetio mi da je dobro čuvam.

- Pa?

- Testija mi ispala i razbila se - zaplaka dijete ponovo. - A majstor ljut... šipka mu k'o guja, sva se uvija dok me šiba...

- Ja ondar djetetu otarem suze i kupim mu novu testiju pa je natočim. Ko sretniji ko veseliji od njega! Kako me je samo pogled'o! Čini mi se, nikad više sreće i veselja u nečijim očima vidio nisam i eto, dragi me je Allah zbog toga džennetom obradov'o. Za djetinju suzu koju sam otr'o...

- Jah... h, blago si ga njemu! - glasno uzdahnu Mula Mustafa.

Mestvica razli čaj.

- Bujrum!

Dok su šutke ispijali čaj, hadži Mehmed se značajno iskašlja.

- Im'o bi, još nešto, da vam kažem. Ovo je, ako hoćete, amanet koji vam ostavljam.

Svi ga s iznenađenjem pogledaše. Starčeve oči nisu bile vedre i nasmijane. Izgledao je sjetan i zamišljen. Pošutje kao da razmišlja odakle bi počeo.

- Hmm... Hotio sam vam ovo rijet: ima život, ima smrt. Inšallah, s lijepim dinom i imanom!

Mula Mustafa napravi pokret kao da će nešto reći, ali hadži Mehmed diže ruku i prekide ga.

- Velim, ima život, ima smrt. Oni se jednako prepliću i izviru jedno iz drugoga. Jer, nejma ni stalna života ni stalne smrti. Insan ponekad osjeti da mu se bliži dunjalučki kraj, pa se počne spremati. Jer, golem je to i strahoban put. Golem i strahoban.

Tekija mi je, braćo moja, jedna golema briga. Tolike godine sam je milov'o i čuv'o i njojzi sa svojim dervišima zikr činio. Da

Allah, dželešanuhu, kabul učini i u sevab upiše!

Razmišlj'o sam, na kome ću je ostavit' i ko će potlje mene vekil biti. Ima hin mlogo: i učevnih i dervišluku odanih. Al' ako se ja pitam, jedan je među svima najprikladniji. Bogu, dželešanuhu, je odan, u srcu čist, a u dervišluku vruć. Al', sve se bojim da mlogima neće bit' po volji.

Njih trojica su šutjeli, i šutke pitali, netremice gledajući u hadži Mehmeda.

- Pa da vam ga kažem: to je derviš Selim. Svi ga znate: kovač, ozgor s Kovača.

Duboka šutnja koja nasta, izraste u nešto tvrdo i golemo, što se ispriječi između njih i hadži-Mehmeda. Sva trojica oboriše oči, izbjegavajući starčev pogled. Svi su u taj čas vidjeli pred sobom Selima kovača, ljudeskaru rutavih ruku i još rutavijih prsa, koja su mu i ljeti i zimi bila razdrljena. Brada mu je bila crna i gusta a zubi kao snijeg bijeli, pa kad bi se osmjehnuo, a smijeh mu gotovo nije ni silazio s usana, sav bi se upitomio. I oči su mu bile prave djetinje. U tekiji, gdje je redovito dolazio, svi su ga poznavali kao rijetko gorljiva derviša, krtoka i ponizna, što je odudaralo od njegove pojave. Glas mu je bio snažan i lijep, pa kad bi potegao tekbir, ljudi bi nasrhli od miline. Kao kovač bio je čuven, a govorilo se da je po porijeklu od bijelih Cigana.

Kako niko ništa ne reče, hadži Mehmed se sjetno nasmija.

- Znao sam, dina mi, da ćete tako. Čini mi se da čujem šta mislite, mada to ne kazujete. Hoćete rijet da je derviš Selim kovač i, haman, da je ciganskoga roda. Kovač i firaun, pa vekil! Zar se je to ikad' čulo i zar to more bit', ha? Kod toliko drugih, znanih i učevnih!

A ja vam kažem da more, jer je njegovo srce ljepše i čistije od svakog alem-kamena, a vjera mu je tvrda od najtvrđeg gvožđa!

Starac se bio uzbudio, što nije bio njegov običaj. Kao da je htio da digne poglede koji su bili prikovani za pod.

- Godinama sam ga proučavljao i pratio. Godinama! Blag je k'o janje. Mada je k'o planina. Pa kakav mu je ittikad! I kakvo mu je srce!

Jednom, neđe ljetos, svratih mu u kovačnicu. Sunce upeklo,

čini ti se sve izgorje. A on kraj vatre. Kuje. Vas u goloj vodi. Iskre oko njega k'o svjetlice frcaju. Padaju i po njemu i oko njega. A ja se jednako izmičem. Hem je vrućina k'o pod sačem, hem se bojim da me koja iskra ne dofati.

U neko doba on presta da kuje. Baci otkovanu sjekiru koja u vodi cvrknu, pa otra znoj s čela i priđe. Nazva selam i veli:

- Šeh hadži-Mehmede, ne znaš kol'ko mi je drago što si mi doš'o!

- Sjedi, bezbeli si se umorio - velim mu.

- Pa eto... i nisam - kaže on, a ne sjeda.

- Ja kako, moj lijepi brate, izdržiš na ovoj vrelini? Jednako si uz vatru. Ja se jednako izmičem, što od vatre, što da me koja iskra ne dofati, a ti ni habera. Pada po tebi k'o kiša!

On se samo nasmija.

- Sviko sam i na vrelinu i na vatru, šeh hadži-Mehmede. Radeći, počesto pomislim i dragoga Allaha zamolim da ja, ako ne daj Bože, ustreba, gorim u džehennemu, samo nek' ne gore moja derviška braća. Jer, ja sam na ovo sviko, meni će bit' mlogo lakše...

- Kad je to rek'o bilo mi je dosta! Sav sam protrn'o.

Sve mi je kaz'o! A sad mi vi kažite, braćo moja, čije je srce tako i tol'ko, da bi za drugoga i u džehennemu gorio!

Derviš-Numan, koji je sjedio u dnu sobe, zaplaka, htjede da se suzdrži, ali ne može, već glasno zarida.

Mestvica i Mula Mustafa htjedoše da ga smire.

- Neka, neka, ostav'te ga! Pustite ga nek' se isplače, biće mu lakše. Svi bi imali rašta plakati! - zaustavi ih hadži Mehmed.

Te su se noći pokasno rastali. Najviše su šutjeli i svako se bavio svojim mislima.

- Haman će nas šeh hadži Mehmed ubrzo ostavit' - uzdahnu Mula Mustafa rastajući se s Mestvicom. To je bilo jedino što su progovorili po izlasku iz tekije.

- I meni se čini. Jazuk, Mula Mustafa, jazuk vel'ki!

Kad ga ne bude, vidjećemo koga smo izgubili! 'Naki se rijetko rađaju....

9.

Odmah po Jurjevu, dok se svijet plašio da de se kuga zbog vrućine još više razmahati, ona iznenada poče da jenjava. Broj umrlih naglo se smanji na troje-četvero dnevno, dok i to ne presta. Svi odahnuše i sve se preko noći izmijeni. Ljudi, navikli da se prilagođavaju i dobru i zlu, mada prije dobru nego zlu, ubrzo sve zaboraviše, kao da kuga nikad ni morila nije. Zemlja, tokom duge zime i zakašnjela proljeća stalno natapana snijegom pa onda kišom, a sad ogrijana suncem, zamirisa životom, budućim rodom i berićetom. Voće, kao i sve drugo, ponese kao rijetko kad. Svi oni koji su bili isprtljali na selo, počeše se vraćati kućama, sretni i veseli da su umakli strašnom kudret-koscu koji pomori toliki svijet.

Isto onako kao što se teški bolesnik koji se pridigao iz postelje raduje životu i svakom novom susretu s ljudima, tako su se sada radovali i svi oni koji su se poznavali i ponovo sretali. Činilo se da su ljudi postali nekako pitomiji, mekši i bolji. U džamijama zaredaše dove, u znak zahvalnosti što se kuga povukla, uz vruće molitve da se više nikad ne povrati.

Čaršija preko noći oživje, dućani se otvoriše, seljaci počeše silaziti u grad, a Tašlihan, zlatno vrelo Sarajeva, zajedno s Morića hanom, Kolobarom i drugim sarajevskim hanovima, zabrujaše kao košnice. Opet počeše stizati karavane. Jedne su donosile robu iz raznih krajeva svijeta, a druge odnosile sirovine i gotove proizvode vještorukih sarajevskih zanatlija. Roba je uglavnom stizala preko Dubrovnika i Zadra iz Venecije, Perzije, Arabije, a onda iz Bruse, Austrije, Češke i drugih zemalja. Uvozila se čoha, pamuk, svilene tkanine, srča, papir, lijekovi, pirinač, kahva, čaj, začini i mnogo čega, a izvozili koža, krzno, vuna, vosak, stoka i drugo. Čuvene su bile lisičinom postavljene ćurdije marljivih sarajevskih ćurčije, mahom Srba, koje su bile osobito cijenjene na sajmovima u Stambolu, kuda

su stizale posebnim karavanama, koje su dugo i zamorno putovale.

Prostrana avlija Tašlihana nije se smirivala ni danju ni noću. Tovari prispjele robe širili su onaj neobični i opojni miris dalekog i nepoznatog, koji je privlačio ljude. Radoznalo su obilazili okolo tovara, očima drijeŠeći džakove i bale, obijeležene Bog zna čijom rukom i u kojoj dalekoj zemlji.

- Ih, nejma čega, nejma!

- Stig'o je, kažu, plah kumaš.

- Ima, vala, svega!

Dok su radoznali trgovci obilazili oko tovara, dotle su umorni konji nestrpljivo hrzali, čekajući da ih napoje i nahrane.

U velikoj kahvi, smještenoj u prizemlju, goniči i naoružana pratnja karavane odmarali su se, pušili i pripovijedali kako su putovali, spominjući razne zgode i nezgode koje su ih na putu pratile.

- Hajde, bolan, glavno je da se stiglo živo i zdravo! A za onog konja što svrata, lahko ćemo. O njegovu glavu...!

Već, daj nam još po kahvu!

Grad se brzo vraćao životu, zaboravljajući sve ono što ga je do jučer morilo i tralo.

Kuga je gotovo neprimjetno prošla kraj Turhanijine kuće na Sokbunru, u kojoj su boravili stari saraf, kći mu Dafna i Zaharis. Čim se bolest pojavila, starac je zamandalio avlijska vrata koja se nisu gotovo ni otvrala, sve dok bolest nije posve prestala. Oprezan kao i svi stari ludi i poučen mnogim životinim iskustvima, nije se nikad upuštao, a da mu kuća ne bude snabdjevena svim onim što je kući trebalo. Čak su i drva naslagana u odunluku mogla izdurati ne jednu, već tri zime.

Mahalom je u vrijeme kuge rijetko ko prolazio. Izlazilo se iz kuća samo kad se moralo. Jedino je Nurhodža ostao na popriŠtu. I jutrom i večerom pozivao je na namaz, premda mu se džemat bio posve prorijedio. Jedni su se razišli po selima, neke je pokosila kuga, a oni što su ostali zavukli se u kuće i o sebi zabavili, sa zebnjom dočekujući svaki novi dan.

Nurhodža kao da nije mario za kugu. Pred zoru bi ga čuli kako se iskašljava prolazeći ispod kuće, da bi uskoro počeo okujisati.

Glas bi mu zaplovio kroz jutarnju tišinu ne samo kao poziv na molitvu, već i kao poziv u život, pun smirene nade i nepokolebljive vjere da su sve nevolje kao i sve radosti ovoga svijeta prolazne. Noću pak, kad bi pozivao na jaciju, u glasu mu se osjećao prizvuk utjehe i čvrste vjere u Onoga u čijoj su ruci i život i smrt. Stari Izaksis ga je često slušao. Sjedio bi u mraku čardaka i sklopljenih ruku smjerno se predavao molitvi. Sve njegove misli i želje bile su u tim časovima posvećene Dafni. Vruće je molio za nju.

Djevojka se u to vrijeme bila podobro oporavila i smirila, dočekujudi prve ljetne dane s onom radosnom lahkoćom s kojom ih je dočekivao čitav grad. Jutrom ju je budio cvrkut ptica koje su se natjecale pjesmom, u jatima izlijećući iz susjednog soukbunarskog gaja, punog ptičijih gnijezda i raskošne igre sunca, koje su se u blistavim strijelama svjetlosti probijale kroz guste krošnje drveća.

Noću je bilo još zanosnije. Iz tamne tišine mjesečinom posrebrenog gaja začula bi se pjesme slavuja, čas brza i glasna, čas tiha i strastvena. Onda bi se javili novi glasovi koji bi se dozivali i preplitali, kao da se natječu ko će ljepše, čišće i gizdavije. Izgledalo je u tim časovima da de se na rubu gaja pojaviti razigrano vilinsko kolo i zaigrati lepršavu i bezglasnu igru, dok je iznenada ne prekinu nevidljivi gledaoci, skriveni iza tamnih sjenki gaja.

Dafna bi ponekad, u pratnji starca i Zaharisa, omamljena ljepotom noći, izlazila u bašču i polahko se uspinjala prema rubu gaja. Tu bi šutke zastala, nashrla od svježine noći i ustreptala pred tajanstvenom ljepotom mjesečine i pjesmom raspjevanih slavuja.

- Dafna, kćeri, hladno je, da se vratimo... - opomenuo bi je starac.

Vraćali bi se šutke, svako sa svojim mislima. Zaharis bi u tim časovima bivao i sretan i ganut. Kad bi Dafni mogao reći sve ono što je osjećao!...

Poslije bi se sam vraćao u bašču, sjedao u sofu ispod stare takiše i dugo bi gledao u zvijezde. Njima je šaptao sve ono što je želio reći Dafni.

Jedna od zvijezda kao da ga je razumjela. Bila je čista i sjajna, pa bi čas jače čas slabije zablistala, kao da mu želi reći da je

samo njegova...

Nije Zaharis bio jedini koji je u tim noćima izgarao od ljubavi. Kraj susjedne Šogoljeve kuće, kasno iza jacije, začuli bi se tihi koraci. Kamenčić, bačen preko avlijskog zida, odbio bi se o kladrmu, a odmah zatim začuo bi se šušanj na mušepku iznad avlijskih vrata. Jedna od djevojaka, mlada Šogoljeva kći Hajrija, tiho bi se javila. Kao kad se ptica noću pokrene u gnijezdu.

- Hajro, dušo, jesi l' ti?
- Ja sam, akšam hajrollah... - odgovorila je šapatom.
- Jesi l' me čekala?
- Jesam.
- Jesi l' mlogo?
- K'o i ti mene.
- Zar nisi više?
- Zar more više?
- Ih, Hajro, da znaš!...
- Nešta?
- Ne mogu ti rijet.
- Reci da čujem!

Slavuj negdje u blizini poče da bigliše.

- Hajro, čuješ li...?
- Čujem.
- Eto, nek ti on kaže!

Oboje zašutješe.

Drugii slavuj, primamljen maloprijašnjom pjesmom, poče da odgovara. Pjevali bi čas jedan, čas drugi, čas oba zajedno.

Činilo se da njihova mala slavujska srca plamte od zanosa i da će i sagorjeti u njemu. Onda naglo zašutješe.

- Odoše, blago li se njima!
- Što? Zar him je bolje već nama?
- Još pitaš! Oni su zajedno, a mi...
- Nemoj tako, Salko?! Bićemo, ako Bogda, i mi...
- Znam, al' kad?... Da je po meni, ja bi' te još noćas priv'o.
- A sestra? Znaš da je Almasa starija, zar mogu priko nje...?

U Ćemaluši, kraj visoko uzdignutog mušepka na Imširijinoj

kući, sevdišu Alibeg Halilbašić i čuvena sarajevska ljepotica Mulija Imširijina. Pod Alibegom miruje at, na čijem on sedlu uspravno stoji, držeći se rukama za mušebak. Muliju i ne vidi. Čuje joj samo šapat i osjeća njezin vreo dah, uz opojan miris ruže kojom je djevojka zakićena. Uzalud Alibeg pokušava da prstima, kroz demire, dohvati djevojčine ruke.

Umjesto toga, čuje joj samo tihi kikot koji ga još više uzbuđuje.

- Kad te privedem i kad budeš moja, platićeš mi za ovo, il' ja ne bio živ!

- Reci Ako Bog da!

Stoje oni tako i šapuću do neko doba noći, ponekad i do prvih horoza, kad se Alibeg spusti na konja i krene uz Ćemalušu. Prije toga dohvati ružu koju mu Mulija proturi kroz mušebak, poljubi je i zakiti se njom. Mulija, vrela i uzbuđena, ostane iza mušepka, sve dok zvuk konjskih potkova posve ne zamre...

Nedaleko odatle, kraj jednog otškrinutog pendžera na početku Latinluka, još neko gori od sevdaha. Na pendžeru je lijepa Andelija, jedinica u bogatog ćurčije Blagoja Perende, dok dolje, pod pendžerom, stoji Aleksa, kalfa u dućanu Andelijina amidže, također ćurčije. Momak je naočit, visok i prav kao bor, dva oka da ga se nagledaju. Malo je hrišćanskih djevojaka koje ga ne ošinu pogledom i kriomice ne uzdahnu za njim. Ali, šta mu valja, kad je i siromah i bez ikoga svoga.

Stanuje u kalfinskim sobama na gornjem boju Tašlihana i mjesecima sanjari o Andeliji, ne usuđujući se ni pomisliti da je zaprosi. Zna kako bi ga dočekao i šta bi mu rekao gazda Blagoje.

- Ja više 'vako ne mogu! II' ćeš bit' moja, il'... - šapće Aleksa gledajudi na pendžer, s kojeg ga djevojka prži očima, dok joj tijesan jelečić steže grudi u kojima srce uznemireno kuca.

- Šta: il'...?

- Il' me više bit' neće!

- Ma, što tako govoriš, Aleksa? Ti znaš da bi ja noćas pošla s tobom, samo kad bi' smjela od babe. Bi me on!...

- Već, šta ćemo?

- Provukla sam kroz uši strina Jefi, ne bi l' ona govorila amidži. Pa da on govori babi...

- A šta veli strina?

-Prvo se uzela smijat', a kad su mi udrile suze, uzela me tješit'. Rekla je da će govorit' amidži. Amidža te, veli strina, fali. Da si pošten i vrijedan... Dobra je strina Jefa! Ja se uzdam u Boga i u nju.

- A ako od toga ništa ne bude, ukrašću te, nek' znaš!

- A đe ćemo onda?

- Đe bilo! Vjenčaće nas pop Đerko, pa nek onda rade šta znaju! Ja imam svojih deset prstiju i ne uzimam te poradi bogatstva. Mlad sam i zdrav, zaradiću, steći ću... Ni tvoj se babo nije zgodan rodio, već radio i stek'o. Kazivali su mi kako je radio kod drugih gazda, dok se i sam nije zagazdio.

- Znam, Aleksa, al' ne smiješ naglit' !

Negdje, u kući vrata škripnuše, pa djevojka hitro pritvori pendžer i nesta, a Aleksa zabrza niz sokak.

Sa Miljacke je dopirao kreket žaba i tiha škripa mlinske koladi odozgo oko Šeherćehajine ćuprije. Mjesečina je sjala kao dan.

- Bićeš, vala, moja, pa da te brane i babo i vladika! - ljutnu se Aleksa i škrinu zubom.

10.

Umjesto dotadašnjeg muselima Alibega Dženetića, za kojeg se uskoro čulo da je otpremljen u surgunluk, dođe Ahmedbeg Paloš. Bujruldija o njegovu postavljanju bila je malo neobična. U njoj je stajalo kakav treba da bude muselim, pa se navodilo da treba biti pravedan, sa svakim da živi lijepo, da pazi na šeriat i kanun, sirotinji i raji da ne čini zuluma, a da se u osobito odgovornim poslovima, kad je teško donijeti odluku, obraća veziru.

- Dina mi, k'o da je pis'o šeh hadži Mehmed - reče Mula Mustafa.

- Daj, Bože, da bude tako! - govorili su drugi.

Ali, kad se uskoro poslije toga po nalogu iz Stambola promijeni i janičarski aga Mustafaga, a zatim i mula, svijet se zgleda. Biće da je i vlastima bila dodijala njihova samovolja i bezakonje koji su prijetili da se izrode u još gore zlo i da ugroze svaku redovnu vlast, pa su odlučili da ih maknu.

Po kahvama se na sva usta govorilo samo o promjenama. Ali, uz one koji su pozdravili promjene, očekujući da de život i događaji sada krenuti mirnijim i sigurnijim tokovima, bilo je i nemalo onih koji su otvoreno govorili protiv toga.

- Eno him Stambola i Travnika, a nas nek' ostave na miru da se sami o sebi brinemo i da sami sebi kapu krojimo! - govorili su takvi.

- Hoće da nam nataknu ular, to ti je!

- Kakvi su da su, naši su bili! - govorili su treći.

- Pa i ovi su naši!

- Nejse, vidjeće se!

Čudljivo i uvijek nemirno Sarajevo, koje se do jučer bunilo i govorilo protiv onih koji su maknuti, sad ih je s mnogo strana žalilo i zagovaralo.

- Ja čudnijeh ahmaka, Allahu moj! - jedio se Mula Mustafa, ogorčeno šireći ruke.

- Ma ima l' iko ko bi im ugodio i prav bio?

U to vrijeme, posve neočekivano, umrije šeh hadži-Mehmed. Sve je dotle redovno dolazio na rani sabah u susjednu džamiju Pribjegušu, ali ga toga jutra ne bi. Numan gasal, koji je stanovao u komšiluku i klanjao u istoj džamiji, začudi se i zapita što li to nema hadži-Mehmeda. I drugi se to isto zapitaše.

- Da nije hasta?

- Ma, jok, ne bi' rek'o. Sinoć smo sijelili. Ni na šta se nije tužio!

Kad ljudi izađoše iz džamije, ču se da je šeh hadži-Mehmed te noći umro. Našli su ga pred sabah, s glavom koja mu je klonula na otvoreni Kur'an, nad poglavlje El-Fedžr. Umro je lahko i nečujno, kao ptica. Niti je ko čuo, niti vidio.

Na glas o hadži-Mehmedovoj smrti, ljudi zanijemiše.

Sjeknu ih kao oštrica.

- Ma, kad, ako Boga...?

- Haman prid sabah. Umro je nad Musafom.

- Blago li se njemu!

- Allahrahmetejle!

- Nakog više nejma!

- I ja velim.

- Da ga Allah magfiret učini!

Numan gasal, koji je bio posebno privržen hadži-Mehmedu, na vijest o njegovoj smrti sjede na džamijsku sofu, pa dlanom prekri usta i oči. Sjedio je tako neko vrijeme dok se ne pribra, pa se onda diže i odhitje prema tekiji.

Kad ču za hadži-Mehmedovu smrt, Mula-Mustafi se učini da je u njemu nešto naglo prepuklo, kao da ga je iznenada zapahnuo nekakav smrtni vjetar koji je i u njemu i oko njega iščupao sve, a ostavio pustoš i prazninu. Nije se mogao pomiriti s tim da hadži-Mehmeda više nema. S kime će on odsad dijeliti svoje razmišljanja, slutnje i zebnje? Nije li ga starac toliko puta izvodio na sunce, na bistre izvore ljudskih misli i htijenja? Nije li se, zahvaljujući hadži-

Mehmedu, toliko puta uzdizao iznad ovog svakodnevnog svjetskog blata i jada, čvrsto osjećajući da on nije samo nekakakav Mula Mustafa Bašeskija, skromni pisar iz dućana kraj Begovih hala, već da je iskra nečeg zasljepljujući svijetlog i nedostižnog, čemu se teži, pripada i vrata. Zar ga šeh hadži-Mehmed nije uveo u tajne tasavvufa i otvorio mu on treće, duhovno oko, bez kojeg bi ostao i slijep i gluh za mnoge spoznaje. Razmišljajući o tome, nije mogao, a da ne zapiše:

Družeći se sa šehom Sinanove tekije i čitajući djela o tesavvufu, sve sam se više naslađivao. Kao što ni ptica ne može letjeti s jednim krilom, tako ni učeni ljudi bez tasavvufa ne mogu doći do cilja. Zaronio sam u tesavvuf i danonoćno razmišljajući trudio sam se i nisam posustao, dok mi se konačno ne otvoriše vrata. Tako sam spoznao suštinu tesavvufa...

Hadži-Mehmeda su ukopali u dvorištu kamene Hadži Sinanove tekije, u kojoj je više od četrdest godina bio šeh. Brojni derviši i ostali hadži-Mehmedovi štovatelji i prijatelji okupiše se da ga isprate na njegov posljednji put. Svi sokaci oko tekije bili su puni svijeta, pa je samo mali broj prisutnih mogao ući i stati u tekijsko dvorište. Koga tu nije bilo! Od gradskih prvaka i uleme, pa sve do čaršijskih hamala. Govorilo se tiho, gotovo polušapatom, o hadži-Mehmedu i njegvim vrlinama.

- Nije šala: umro je hem uoči petka, hem nad Musafom! On je, ako Bog da, džennetlija.

- Ko li će sad doći za šeha?

- Ko će da će, naki neće!

- I ja kažem: nikad!

- Nakog Saraj'vo više ne rađa, aj'a, bogme!

- Kažu da su prid sabah vidjeli kad je zvijezda pala u harem iza tekije.

- Ne reci ništa. Ako je iko bio evlija, on je!

Pred tekijom se našao i Almas-čauš. Stajao je kraj samih ulaznih vrata, mrk i šutljiv, s pogledom uprtim u zemlju.

Niti se s kime pozdravljao niti kome odzdravljao. Kako bi ko od prvaka naišao i ušao u tekiju, on bi zakrenuo glavu i puhnuo na

nos uz jedno muklo: h-hh!

Kad su poslije klanjane dženaze digli i ponijeli mejita, iz stotina grla odjeknuše tekbiri i salavati, koje prihvatiše i oni što su stajali pred tekijom. Golubovi, pokićeni po okolnim strehama, prhnuše u taj čas i nekoliko puta preletješe iznad tekije, u čemu mnogi vidješe osebujan znak.

Almas-čauš se uzbudi. Progura se kroz svijet koji mu se sklanjao s puta, pa ude u dvorište i viknu:

- Ne dajte munaficima da prifaćaju mejita!

Za trenutak nastade pometnja. Šeh-Nasir iz mevlevijske tekije priđe Almas-čaušu, metne mu dlan na prsa i blago reče:

- Brate moj, nije mjesto da to govoriš. Poslušaj me i idi svojim putem...

Almas-čauš sagnu glavu, okrenu se i pođe. Tekbiri ponovo odjeknuše.

Nad zatrpanim kaburom, po derviškom običaju, otpoče zikr. Izgledalo je da kamena tekija podrhtava od aška u koji su derviši padali u zikru. A kad se sjenke u kasnom popodnevu posve izdužiše, sve utihnu. Ljudi se šutke raziđoše. Samo šeh Mehmed ostade kao mrtva straža uz svoju tekiju...

Druge večeri poslije šeh-hadži-Mehmedove smrti sastaše se njih trojica: Mula Mustafa, Mestvica i Numan gasal.

Riječi su im bile tihe i sjetne, pune uspomena na hadži-Mehmeda. Kad Mestvica skide čaj s mangale i htjede da ga razlije, zbunjeno se zgledaše: nehotice je bio metnuo i četvrtu čašu.

Mula Mustafa zakrenu glavu i uzdahnu:

- On će, inšallah, piti sa Kevser-vrela...

Tada će Numan, koji je po običaju šutio i gledao preda se:

- Braćo, žao mi je šeh-hadži-Mehmeda k'o nikog! U svom sam se vijeku svašta nagled'o, a smrti ponajviše. Malo je koji dan, a da mejt ne legne prida me na šuplju tahtu. Dok ga gledam 'nako ukočena, a počesto i svakakva, jer nije lahko s dušom se rastati i Azrailu je dati, sažalim se i nad sobom i nad njim. Uvijek pomislim: ima l' išta žalosnije od mrtva i ukočena insana? Mrtva usta, mrtve oči, ruke k'o vosak žute i ukočene, a trbuh - ne pitaj. Sve što je bilo

željno dunjaluka i otimalo se za dunjaluk leži sad mrtvo i gluho...

- Jest, derviš Numane, jest, baš je tako - dočeka Mestvica, želeći ga prekinuti, jer mu se Numanove riječi učiniše u ovom času neprikladnim. Nije to bila prvina da Numan tako duboko zaranja i da svojim razmišljanjem i riječima zbunjuje ljude.

No, Numan se ne dade smesti:

- Neka, ne prikidaj me! Hotio sam rijet da za mene nejma golemih i silnih insana! Prid takim ja odmah zažmirim, očima skinem haljinku s njih pa hin ugledam na šupljoj tahti baš 'nake kaki su: k'o suho, odsječeno i truhlo drvo. Nit' im više treba, nit' im ko pomoć' more. Što je, tu je! Ispuhali srca, iskrena nijjeta i korisna posla, k'o što je bio naš šeh hadži Mehmed, da ga Allah magfiret učini! Prid takim sam i ponizan i malušan, jer su bili pravi insani koji su bili na pravom putu. Taki su se imali rašta i roditi i živjeti.

Numan malo pošutje, pa nastavi:

- Noćas sam usnio rahmetli šeha. Vas je u zelenu. Iziđe mi na san i veli: - Derviš-Numane, ostavio sam vam amanet! Da ga niste zaboravili?

Odmah se probudih. Ustanem, uzmem abdest i proučim mu Ja-sin. Onda se sjetih amaneta. To je ono što nam je govorio o derviš-Selimu, kovaču. Da on bude vekil.

- Ako je po nama, i mi smo za to - dometnu Mestvica i okrenu se Mula-Mustafi.

- Njega je povekilio, to da se zna - oštro će Numan.

- Niko to i ne haša - potvrdi Mula Mustafa.

- A na koga će doći hilafetnama, nije naše - sleže ramenima Mestvica.

- Taman da je i stotinu puta Cigan, bolji je od, sviju!

Srce mu je k'o alem-kamen: brez ijedne trunke!

- Ne kažemo da nije opet će Mestvica.

- Dokle god ne dođe hilafetnama za novog šeha, biće k'o što je odredio šeh-hadži-Mehmed. On je prid nama povekilio derviš-Selima i to se ne smije pogazit'. Naše je da kažemo šta nam je rahmetli hadži-šeh u amanet ostavio - zaključi Mula Mustafa.

- Imate l' mi još šta rijet'? - diže se Numan.

- Kuda, derviš-Numane? Sjedi! - ustade i Mula Mustafa.

Numan sklopi ruke preko prsa, šutke se prignu i izađe.

- Baš je ponekad tuhaf! - zavrtje Mestvica glavom.

- Ne znam šta mu bi objene? Dina mi, k'o da mi dajemo hilafetnamu!

- Teško mu, bezbeli, zbog šeh-hadži-Mehmeda.

- A zar nama nije?

- Nejse, dužni smo da očuvamo amanet. Šeh hadži-Mehmed najbolje zna rašta je povekilio derviš-Selima. Ne reče li, onomadne, da će i ridžal biti s time zadovoljan i razi. Nije to džaba, nije! Mada mlogima neće bit' pravo. Ko zna šta će rijet čaršija...

- Ih, čaršija k'o čaršija. Baci, Mula Mustafa, dina ti!

***

Slijededeg uoči petka nakon šeh-hadži-Mehmedove smrti, simahana Hadži-Sinanove tekije bila je punija nego ikad. Samo je jedno mjesto bilo prazno: šeh hadži-Mehmedovo. Pustekija na kojoj je klanjao, stajala je presavijena. Poneki bi derviš svrnuo pogled na tu stranu pa ga hitro oborio.

Poslije jacije derviši posjedaše u halku. Tišina, puna iščekivanja, pritisnu simahanu. Prisustvo šeh-Nasira iz Mevlevijske tekije na Bembaši još je više isticalo značaj onoga što se očekivalo. Sjedio je pred mihrabom, u zelenu tadžu i hrki, pa se poluzatvorenih očiju lagano njihao u pasu. Žutkasti plamen svijeća pobodenih u visoke ćirake ponekad bi zapucketao i rascvao se, pa bi se svjetlost za tren uvukla i u tamne uglove simahane u kojim su se derviši tek nazirali.

Činilo se da dugotrajna šutnja i čekanja neće ni prestati. Vrijeme je protjecalo kap po kap. Poneko bi se kratko i prigušeno zakašljao, pa bi opet nastala tišina i čekanje.

Šeh-Nasir napokon prestade da se njiše. Diže glavu, otvori oči, a đul na njegovu tadžu, izvezen jarkim bojama, bljesnu u odsjaju svijeća. Značajno se iskašlja i zaokruži pogledom po simahani. Pognuti derviši se pomakoše. Sivi derviški ćulahi, bijele đulabije i

crvene hajdarije na ponekom od njih, kao da oživješe. Poput cvjetova kad se otvaraju.

- O, moji ihvani, braćo moja - izusti šeh-Nasir i baci sjetan pogled prema praznom šehhadži-Mehmedovu postu. - Preselio je najbolji među nama, da ga Allah, dželešanuhu, magfiret učini!

- Amin! - muklo odjeknu simahanom.

- Na nekoliko prije smrti odredio je vekila, dok tekija ne dobije novog šeha. Da čujemo, koga je odredio. Neka kažu oni koji su to čuli i pred kojima je rahmetli šeh to govorio. Neka se pozovu na Allaha za svjedoka, jer o tome zapisa nejma.

Nastade tajac, a pogledi se susretoše. Mula Mustafa, koji je sjedio pri dnu simahane, isteže vrat i proždrije pljuvačku. Po glasu mu se osjećalo da je uzbuđen.

- Allah, dželešanuhu, mi je svjedok da govorim ono što nam je rahmetli hadži-šeh govorio. Prida mnom, prid Mula-Mehmedom Mestvicom i derviš-Numanom.

Jedne večeri, dok smo sijelili u njegovoj odaji, a to je moglo bit' na mjesec i više prije negoli de preselit' na ahiret, osjećajući, more bit, da mu se bliži vakti-sahat, rek'o nam je da bi najvolio da za vekila dode derviš-Selim.

Govorio je o derviš-Selimovu ašku, o njegovu ittikadu i čistoći srca, pa nam je kaziv'o što mu je jednom derviš-Selim rek'o u svojoj kovačnici.

- Kaži sve, da i to čujemo! - zapovijedi šeh-Nasir.

- Jednom, kad mu je hadži-šeh doš'o u kovačnicu, zatek'o je derviš-Selima kako kuje. A bila je vel'ka vrućina. Pit'o ga je, kako more izdurat u toj vrelini. Sunce je, kaže, pržilo, kovačka vatra dahtala, a iskre frcale, dok je derviš Selim staj'o kraj vatre i kov'o. Vas je bio u goloj vodi. Iskre su jednako po njemu padale.

Kad ga je šeh-hadži-Mehmed upit'o kako tudikan more izdurat, on mu je 'vako odgovorio: - Naučio sam, veli, i na vatru i na vrelinu. Zato često dragoga Allaha zamolim da ja, ako ne daj Bože ustreba, gorim u džehennemu i za nekoga od svoje derviške braće, jer meni će bit' lakše, sviko sam...

Kad nam je to rahmetli hadži-šeh kaziv'o, haman što nije

zaplak'o. Rek'o je da bi svi trebali plakati, jer je i derviš-Numan bio zaplak'o... Pit'o nas je, ondar, u koga je srce tako i tol'ko, da bi za drugoga u džehennemu gorio. I još je i ovo rek'o: da će derviš-Selimom, k'o s vekilom, i ridžal bit' razi...

Allah, dželešanuhu, mi je svjedok da sam kaz'o ono što nam je rahmetli hadži-šeh kaziv'o. Nek' potvrde Mula Mehmed i derviš Numan.

Mula Mustafa ušutje i skupi se na svom mjestu, a tajac ponovo pritisnu simahanu.

- Čuli ste, moji ihvani, šta reče Mula Mustafa i šta vam je u amanet rahmetli hadži-šeh ostavio. A znate i derviš Selima. Dobro ga znate! Ako ga draga srca primate za vekila, a dužni ste da ispunite šehov amanet i da mu se k'o derviši pokorite, prim'te ga. Ko to ne mere, tome mjesta u tekiji i među dervišima nejma! Ko je pravi derviš, taj zna šta je ne poslušat' šeha i ne pokorit' mu se!

Ni dah se nije čuo u simahani.

- Još nešto hoću da vam kažem, pa me dobro čujte! - podiže šeh Nasir glas. - O tome kakav je derviš Selim, čuli ste i znate. Kamo sreće da smo svi tak'i! Al', ima smutljivaca i munafika kojima, sve što je dobro, smeta. Taki se podgurkuju i po čaršiji govore, jer su belćim čuli kakav je amanet šeh hadži Mehmed ostavio, kako, tobože, derviš-Selim nije dostojan da bude vekil i da vodi tekiju, jer je niska roda i plemena. Kad bi taki znali, stid hin i sram bilo, kol'ko se time griješe! K'o da Allah, dželešanuhu, dijeli ljude po boji njihove kože, po rodu i plemenu! Zar nije u Kur'anu, azimušanu, rečeno:

- Ljudi, mi smo vas stvorili od muška i ženska, učinili vas narodima i plemenima da biste se međusobno upoznali...

A naš Pejgamber, sallallahu alejhi-s-sellem, na Oprosnom hadžu na Arefatu rek'o je ovo:

- Ljudi, znajte da je vaš Gospodar jedan i da je vaš praotac jedan! Arap nije bolji od ne-Arapa, niti ne-Arap od Arapa, niti crnac od bijelca, niti bijelac od crnca, osim - po pobožnosti...

Ovim vam je, braćo moja, sve kazano. A ti, derviš-Selime, prođi sad na svoje mjesto!

Svi se u simahani okrenuše, a derviš-Selim, koji je sjedio u dnu simahane, uz sama vrata, nesigurno se diže i pođe prema mihrabu. Bio je uzbuđen i krotak kao janje. Gledao je preda se, dok su se derviši dizali na noge i propuštali ga da prođe.

Kad dode do mihraba, skrušeno se prignu, tri puta poljubi šeh-Nasira u nadlanicu i u dlan, pa sastavi ruke na prsima i prignu glavu. Šeh-Nasir se diže, zagrli ga i dovede do kraja mihraba pa mu rukom pokaza da sjedne. Bio je to znak da je derviš Selim postao vekil.

Poslije toga otpoče zikr. Predvodio ga je derviš Selim, a tekao je ustaljenim redom kako ga je obavljao i šeh hadži Mehmed, samo što je to ovaj put bio počasni zikr, pun saosjećajnosti za umrlim šehom.

Sjedeći u halki, koljeno uz koljeno, derviši su zajednički izgovarali riječi istigfara kojim su tražili oprost i milost Božju, a zatim nastaviše s Fatihom i salavatima. Pri tome su lagano padali u zanos zikra, pa je i ritam njihovih pokreta bivao sve brži. Zatvorenih očiju, lomeći se u pasu, njihove su se glave okretale čas na jednu čas na drugu stranu, pri čemu su im se glasovi stapali u jedan glas, a sklad pokreta u jedan jedinstven pokret.

- Hu... Hu... Allah... Hu !

- Hu... Hu... Allah.... Hu!

Džamovi na simahani podrhtavali su pod silinom i snagom glasova, a plamen svijeća koje su gorjele jedino pred mihrabom, sve se jače povijao.

U jednom času, poslije jednog dugog i otegnutog „hu ...uuu", koje se diže pa prelomi i zamrije, sve naglo prestade, sve se smiri i utiša.

Zatim započe drugi dio zikra. Derviš-Selim se diže, a za njim i ostali. Na njegov pogled pojedini derviši su prilazili i primali glazbala koja im je dodavao. Njihov je zvuk trebalo da pobudi još veći zanos i da rasplamsa žar zikra, pa da u njegovu plamenu nestane i sagori sve osim ljubavi prema Stvoritelju.

Kad mu pristupi Numan gasal, pa se smjerno pokloni i poljubi ga u ruku, derviš-Selim se na čas zbuni. Kudum, mali derviški

bubanj čunjastog oblika ispade mu iz ruku i muklo odjeknu pri padu, na šta se Numan hitro prignu, dohvati kudum, pa ponovo učini nijaz i poljubi derviš-Selima u ruku.

Derviško kolo bilo je isprva odmjereno i tiho, ali je s časa na čas postajalo sve ubrzanije i življe, zajedno s glasovima i zvucima koji su se dizali i rasli. Kudumi su odjekivali kao da dopiru iz dubokih dubina, najevi su tiho jecali, a zilovi su se oglašavali nekakvim gotovo prijetećim zvukom. Samo je lepršavi zveket bin-bir halki unosio neku nestašnu radost u polumračni prostor uzavrele simahane.

- Hu... Hu... Allah... Hu! - Hu... Hu... Allah... Hu!

Bio je to zov odsječene grane da se vrati svome stablu, jauk molećive čežnje čovjeka da se što više približi Praizvoru i Utoku svega, znanog i neznanog, vidljivog i nevidljivog.

Derviš-Halid, mlad blijedolik terzija, koji se odnedavna bio zadervišio, zavrati očima, pa se zanese i posrnu. Šeh-Nasir mu pristupi, pređe mu nekoliko puta dlanom preko lica i lijeve strane grudi, na šta se mladi derviš povrati i nastavi zikr s još većim žarom.

- Hu... Hu... Allah... Hu!

- Hu... Hu... Allah... Hu!

Sve se bilo stopilo u silovit kovitlac glasova, zvukova i pokreta, pa se pričinjalo da de se zidovi simahane raspasti, a šiše srušiti, dok je plamen svijeća sve više podrhtavao i povijao se. I kad je već izgledalo da će se svakog časa nešto neočekivano dogoditi, začu se jedno dugo „Hu...uuuu!" (On, tj. Allah), poslije čega se sve odjednom utiša i zamre, tako da su se nastala šutnja i mir pričinjali gotovo nestvarni. Derviši kao da izroniše u stvarnost, pa ostadoše šutljivi i nujni što je taj plahoviti zanos na vrhuncu prestao. Umalo iza toga derviš Latif, koji je imao osobito lijep glas, poče učiti ašere. Kad završi, derviš Selim se obrati šeh-Nasiru da on prouči dovu. On diže dlan i odbi, prepuštajući to derviš-Selimu. To, kao da je bilo posljednje derviš-Selimovo iskušenje. Glas mu je osjetno podrhtavao dok je izgovarao uobičajene riječi dove, a kad spomenu pira pa zatim šeh-hadži-Mehmeda, ne može, a da ne pusti suzu.

Šeh Nasir, onako mršavan u licu, na kojem osim kostiju i

kože kao da nije bilo ni drama mesa, djelovao je kao sablja.

S vremena na vrijeme podigao bi pogled i zaokružio po prepunoj simahani, kao da osluškuje ono zajedničko „Amin!", koje su derviši pobožno izgovarali.

Od te večeri derviš Selim je predano obavljao dužnost vekila, krotak i ponizan kao i uvijek. Nenaviknut da bilo kome zapovijeda, vruće je želio da se čim prije riješi tereta koji je za njega bio pretežak. Počesto bi sam sebe zapitao zbog čega je šeh hadži Mehmed baš njega povekilio, smatrajući se da nije ni dostojan ni dorastao za to. A derviši su se ubrzo privikli na njega i istinski ga poštivali, mada ga je jedna grupa „kadićevaca" ismijavala po čaršiji.

- Eh, jest hadži-Mehmed naš'o koga će povekilit'!

- Jah, kod tolikijeh učevnih!

- Treba to oborit', pa doves' nekoga kome to priliči!

Sramota, dina mi, firaun, pa vekil!

Dok je Numan strijeljao očima spreman da se i za vratove uhvati, šeh-Selim bi po čitav dan provodio u kovačnici, ne dižući očiju s usijana gvožda. Počesto bi, zajedno s gvoždem, jeknuo pod glasovima koji su i do njega dopirali.

- Allahu, zar sam ja za to kriv? - pitao se glasno. Gibet insana pere! - tješio ga Numan, koji ga je sve češće obilazio.

Negdje s proljeća stiže iz Bagdada hilafetnama kojom se za šeha Hadži-Sinanove tekije postavlja derviš hadži hafiz Ejub, slabašan i nježan čovjek, koji nije imao nikakvih strasti niti se ikada ženio. Nije bio prazan, mnogo je putovao, dopirao je čak do indijske skele i mnogo čega je vidio, ali je bio na svoju ruku. Govorio je piskavim glasom i stalno milovao svoju mehku žutu bradicu, pazeći da mu se ni mestve ne upraše, toliko je čistunac bio. Mula Mustafa je jednom za njega rekao: - Ama, kako ću ti rijet', nakav mi je k'o voda od čikā: nit' je slan, nit' mastan...

Derviš Selim je skrušeno zahvaljivao Bogu što ga je riješio tereta, dok se Numan gasal pomalo odbijao od tekije. Postao je još šutljiviji, ali je i dalje obilazio derviš-Selima. Znao je, ponekad, satima šutjeti i gledati ga kako kuje. A Selim je ostao isti. Krotak i ponizan kao i prije, i dalje je redovno dolazio u tekiju slušajući i

štujući novog šeha.

- Razbi nam se društvo - jadao se Mestvica jednom prilikom Mula-Mustafi. - Kako nesta šeh hadži-Mehmeda, i mi se, haman, rasturismo. Nismo k'o prije.

Slabo se sastajemo...

- Jah uvijek je tako: smrt jedne rastavlja, a jedne sastavlja. Čim roditelji pomru i djeca se raspu - zamišljeno će Mula Mustafa.

11.

Uzbuđen i razdragan, Zaharis je stajao na kućnoj kamariji i pogledom upijao novorođeno jutro. Sve što je vidio, činilo se toliko lijepo, kao da je gotovo nestvarno. I da nije bilo ptičjeg cvrkuta koji je dopirao iz obližnjeg gaja, pri čemu su se ptičji glasovi veselo preplitali, povjerovao bi da on to sanja.

Pred njim se prostirala prostrana avlija, široka i gosposna kao i sve u velikoj Turhanijinoj kući. Duž zidova rasli su bujni šimširi, slični velikim zelenim loptama, dok je stara loza natkrivala čitav jedan kraj avlije. Iza velikih zelenih listova već su rudili krupni grozdovi. Svud okolo po kao sir bijeloj kaldrmi nanizanoj od oblutaka, treperili su zeleni listovi sabljica. Pa cvijeće! Cvijeće svih vrsta i boja. Od zagasito crvenih karanfila i nježnih zambaka, sve do krupnih kao od kadife izrezanih glavica careva oka, u koje su se bumbari preko cijelog dana brundajući uvlačili. A na sredini avlije šeftelija, puna rumenožutih plodova, nakićenih po onisku naizgled slabašnu stablu.

I sunce! Blistavo, nasmijano, široko, zasljepljujuće. Kao da je gorjelo na nizu kalajisanih ibrika, đuguma i demirlija, nakićenih pred samim ulazom u kuću.

I sve to pred Zaharisovim očima radosno treperi i podrhtava, kao sunčana pjesma koja se diže u visine uznoseći i njega, da bi se gotovo zagrcnuo od milja koje ga ispunjava.

Od sinoć je kao pijan od sreće. Još je u zanosu, pa ne vjeruje da li je to san ili java.

Sinoć, kad se vratio iz čaršije, čudno radostan i lahak kao rijetko kad, stari Izaksis ga je dočekao na samim avlijskim vratima. Odmjeren i šutljiv kao i uvijek, uhvatio ga je za ruku i povjerljivo mu šapnuo: - Danilo, sine, rekao sam Dafni...

Uzbudio se. Šutke je gledao u starca.

- Rekao sam, da nam nisi rođak. Da te nevolja nanijela ovamo. Kao i mene....

Osjetio je kako mu krvotok snažno udara. Sve ono što je dosad i pred sobom krio i u sebi zatomljavao, sad je snažno buknulo i uzbudilo ga. Htio je da zagrli starca, da ga pita šta je rekla Dafna, no, nije mogao. Steglo ga u grlu.

- Dafna je, čini se, slutila. Osjetio sam kako drhti... Danilo, sine, čuvaj je! Ona mi je najveće blago! - šaptao je starac čvrsto mu stežući ruku.

Dafnu te noći nije vidio. Nije je bilo ni za večerom. On i starac večerali su sami. Uzalud je pogledao na vrata. Bio se već zabrinuo, ali se nije usudio da pita. Starac ga je sa osmijehom utješio:
- Neka je, stidi se...

Čitavu noć Zaharis nije oka sklopio. Prevrtao se u dušeku, osluškivao svaki šum, ali, ništa se nije čulo. Odnekle, iz mahala, samo bi dopro dalek lavež pasa, da i on zamre...

Nekad mu se opet činilo da čuje tihe, lahke korake. Dafna! Pridizao se u dušeku, uzbuđeno osluškivao i čekao, ali, uzalud. Samo bi grede na šišetu tiho zapucketale.

Nije više mogao da podnosi tu ubitačnu tišinu i mrak. U neko doba se digao, obukao i tiho izašao iz kuće. Odahnuo je punim grudima. Došlo mu je da pri punoj mjesečini zapjeva, da vrisne od neke raspojasane radosti i sreće. Htio je da jurne u kuću, da kaže Dafni sve što osjeća i koliko je voli i koliko je to krio i nosio u sebi, čekajući da ona prizdravi i da se ponovo počne radovati životu, danu i suncu.

Te noći je kao opčinjen lutao usnulim mahalama. Sve mu se pričinjalo neobično. Nekoliko rijetkih sijeldžija koje je susreo pri povratku kućama, dizali su fenjere i odzdravljali mu s nekom djetinjom razdraganošću. Ili mu se to samo činilo? Čak su i mahalske češme drukčije tekle. Kao da toče živo srebro koje je zvonilo o kaldrmu. Kosmati povori Trebevića bili su na mjesečini modro obojeni. Džamijske munare bile su bjelje i vitkije, pune tajanstvene šutnje, a grobljanksi nišani po džamijskim haremima kao da su se još više nagnuli i nečujno šaputali. Tamne krošnje drveća su mirovale,

živeći svojim tajanstvenim životom noći.

U neko doba se ispeo sve do na Alifakovac, i sam se začudio kako je tu dospio. Na blagim padinama alifakovačkog groblja dočekali su ga nišani. Bijelo okamenjeno jato na zelenoj tratini. Ležali su tu, jedni uz druge, sitne esnaflije iz sarajevske čaršije, nekad moćne, a sad mrtve jeničarske age, bogati trgovci, iz daleka prispjeli putnici, bjelobrade muftije, tek rascvale i naprečac usahle djevojke, pobožni derviši i nezamomčeni dječaci. Svi su nekad imali svoje živote, brige, radosti i nade. Svi su sad jednaki, mada su im nišani različiti. Smrt ih je sjedinila u tišini, zemlji i šutnji...

Zaharis je neko vrijeme stajao među nišanima. Živ među mrtvima. Nijem i uzbuđen. Onda se naglo okrenuo i spustio do na Bembašu. Zora je mliječila. Miljacka je tiho lazala. Poput velike zmijurine. Sav je nasrhnuo od jutarnje svježine i neprospavane noći.

Ispod Mevlevijske tekije zastao je iznenađen. Nasred rijeke, gotovo do pasa u vodi, stajala je ljudska spodoba. Voda je udarala o nju i zapljuskivala je.

Zaharis se spustio do rijeke i u čudu gledao čovjeka koji je nepomično stajao. Bio je licem okrenut Zaharisu. Mada ga je morao vidjeti, nije se micao.

- Šta je to, šta radiš u vodi? - doviknuo je s obale.

Čovjek se ne mače i ne pogleda ga, već se nesigurno okrenu u vodi koja ga zanese i umalo da obori, pa podiže ruke i ponovo se ukipi.

Bio je to derviš Numan koji je često, u neko doba noći, dolazio do rijeke, silazio u vodu i tu ostajao sve do svanuća. Ne samo ljeti, već i s ranog proljeća, pa ponekad i zimi, kad voda reže.

S tjeskobom u srcu, Zaharis je ostavio rijeku. Kad se okrenuo, derviš Numan je i dalje stajao u vodi, s rukama uzdignutim k nebu.

Stigao je na Soukbunar uz sami izlazak sunca. Sad je stajao na kućnoj kamariji, radujući se raskošnoj ljepoti jutra. Sumorna slika s rijeke bila je iščezla. Najednom se trže. Dafna!

Sva u bjelini, osim crvenog jelečića, prošarana zlatnom žicom, pojavi se u avliji i zastade pred kafezom na zidu. Stajala je i slušala. Na otvorenim vratima kafeza jedna je kumrija pjevala. I

lagano se njihala. Smeđa ptičja glavica s crnim obrubom oko vrata, čas se dizala, čas spuštala. Bilo je u toj jutarnjoj slici neke zastrašujuće ljepote.

- Dafna! - ote mu se poluglasno.

Kumrija je i dalje ljupko pjevala...

- Dafna! - uzviknu još glasnije.

Djevojka se okrenu. Pričinjala se kao ruža koja se otvorila. Pa kad ga ugleda, oči joj bljesnuše i sva se ozari. Stajala je nekoliko trenutaka kao prikovana, lijepa kao jutro. Činilo se da će raširiti ruke i krenuti prema njemu. Onda naglo obori oči, pa lahka i tanana kao srna nestade preko avlije.

Umalo iza toga začu se starčev kašalj. Ogrnut ćurkom, bio se uputio u bašču. Tu, u baščenskoj sofi, jutrom bi zajedno ispijali kahvu i dogovarali se o poslovima toga dana.

Zaharis još malo pričeka pa i on sađe.

- Dobro si spavao? - dočeka ga starac.

- Dobro...

- Sve troje smo dobro spavali! - dodade on s osmijehom.

Dafna se pojavi s kahvom. Išla je oborenih očiju.

- Dafna, kćeri, da ti ne bude hladno, vrati se u kuću! Dok je odmicala niz bašču, obojica su je pratili pogledima.

- Od sinoć je sretna. Kako me je jutros dočekala! - zadovoljno de starac i s olakšanjem odahnu. Pa se okrenu Zaharisu.

- Danilo, trebao bi jutros obići staru kuću. Vidi šta ima i nađi nekoga ko će prekititi ćeremit. Dok nisu počele kiše. I ne ostaj dugo u čaršiji!

Stara kuća, kako su nazivali kuću u Buzadži-hadži Hasan mahali, bila je još uvijek Izaksisova. Starac nije žurio s prodajom. Znao je ako je bude nudio otići će ni bud zašto. Zato je održavao kuću i čekao mušteriju. Ni veliku bašču za kućom nije zapuštao. Zaharisova je briga bila da se voćke s proljeda obrežu, da se bašča uskopa i zasadi i da se kuća svake sedmice bar jedanput obiđe.

- Čekaj, kupi nam anduza! - sjeti se starac, kad se Zaharis pozdravi i pođe niz bašču.

U avliji Zaharis zateče Dafnu. Kad ga ugleda, ustrepta.

Baš kao uhvaćena ptica.

On joj polahko priđe. Osjećao je kako mu vratni damari udaraju.

- Dafna, otac ti je rekao...

Ona diže oči. Bile su modre i duboke. Drhtala je. - Je li ti drago? - šapnu joj uz samo uho.

Ona obori glavu. Zaharis osjeti miris njezine kose. Pa je dotače usnama.

Sva se od uzbuđenja strese. Pogleda ga očima punim suza. Potrča preko avlije. Kad stiže do hajatskih vrata, okrenu se i osmjenu mu se kroz suze.

Stari kućni mačak, krupan i utio, dode do Zaharisa, proteže se i kratko mrnjauknu.

To, kao da ga osvijesti. Neko se, prolazeći mahalom, staračkiiskašlja.

- Dafna, ja idem, zamandali vrata! - doviknu joj s avlije, pa sretan i kao okrilatio izađe na sokak.

***

U to vrijeme derviš Numan, još uvijek mokar od noćašnjeg stajanja u rijeci, sjedio je na koljenima pred šeh-Nasirom i smjerno gledao preda se.

- E, pa, derviš-Numane, hajde mi kaži šta si radio u ono doba u vodi? - upita šeh-Nasir blago.

- Ti to znaš, šeh-Nasire, što me pitaš?

- Hoću od tebe da čujem, da mi ti kažeš.

- Hrvao sam se sa svojim šejtanom. Razdire me, pa mu se otimam.

- A kako te razdire?

- Svakako! Nejma kako me ne salijeće. Kad bi mog'o, najvolio bi'... uh-h... - uzdahnu Numan silovito i sav se zgrči, baš kao da je šejtan uzjahao na njega pa ga živa lomi. Tamni kolutovi oko njegovih očiju sastaviše se, pa se činilo da i nema očiju već samo mrke očine duplje.

- Stani! A šta reče da bi najvolio kad bi mog'o, da čujem? - priupita šeh Nasir i stavi oba dlana na Numanova koljena.

- Najvolio bi', najvolio bi', samo kad bi mog'o, osloboditi se vudžuda... Ovoga trbuha, ovijen očiju, ovijen ruku i nogu... hh-h... hhh! - grcao je Numan, udarajući se šakom po čelu.

- A radi čega, derviš-Numane, radi čega? Kaži, da čujem.

Numan se i dalje lomio, silovito trzajući glavom, baš kao da se guši. Onako težak i mrk, izgledao je kao posječeno, mrko deblo, s kojim se nevidljivi brzaci nemirno poigravaju.

- Smiri se pa mi reci radi čega bi volio da se riješiš vudžuda. Hajde, smiri se i kaži mi!

Numan je još neko vrijeme podrhtavao, dok se ne smiri. Progleda i upre oči u šeh-Nasira.

- Zato, jerbo od vudžuda dolazi svako zlo. Ako te nefs raspinje, od vudžuda je: ako si kome mani što on ima, a ti nejmaš, i to je zbog pogane i gladne trbušine kojoj nikad dosta; ako kome nepravdu činiš, sve je to zbog toga ne bi l' i tebi bilo bolje. Vudžud je naš samar, naš tovar, naša nevolja i nesreća! Najvolio bi', samo kad bi' mog'o, sve ovo sa sebe noktima zgrebat' i zderat', pa da mi se duša oslobodi i rahat učini! Sav insanski poganluk i sve što je ružno i haram, izvire iz vudžuda. Sve je zlo od njega i zbog njega!

- Eh-h! - nasmija se šeh-Nasir zagonetno. - Nemoj tako, derviš-Numane! Bog ti je dao i tijelo i dušu. Dok si na dunjaluku, dunjalučki si. Vudžud ti treba. Dužnost ti je zato da se brineš o njemu, a razum ti je dat da defiš svoj nefs, da lomiš zle strasti i želje koje te raspinju. Kad bi insani počeli da, kako ti reče, kidaju svoj vudžud, brzo bi hin nestalo. Prestali bi da se žene i rađaju, iz mržnje spram sebe i dunjaluka. Ebu Bekir je jednom rek'o: Tijelo je k'o kafez za tice il' ko ahar za hajvana. Ako svoju dušu oplemeniš i svoje strasti i želje stišaš i smiriš, duša će ti na glas trube i poziv: Vrati se svome Gospodaru! - prhnuti u nebeske visine i sletjeti na krovove džennetskih dvora. A ako je insan živio k'o hajvan, jadan je i teško si ga njemu! Nikad mu duša mira imati neće!

- Muči, me, šeh-Nasire, muči i raspinje, pa eto! Kaži mi, šta ću? Pit'o sam i šeh-hadži-Mehmeda, da ga Allah magfiret učini, za

mnoge stvari, pa mi nije znao kazat'. Govorio mi je da ne pitam mlogo i da ne ronim duboko. Bojat' se je, veli, da ne saznam ono što mi neće biti drago i da ne naiđem na ono što će me ožalostit'. Boj se, veli, da ne potoneš...

- Dobro ti je kaz'o, derviš-Numane! Daleko ideš i duboko roniš. Već, da ja tebe nešto upitam.

- Pitaj.

- Kad bi ja sad iziš'o iz ove odaje, a na ćilimu ostavio hrpu krupnih zrna bisera kojima se ni broja ne zna, šta bi ti uradio? Bi l' sebi odsjek'o ruku da se ne bi privario pa uz'o koje zrno.

- Šeh-Nasire!

- Čekaj, kaži mi!

- Pa, što me to pitaš?

- Hoću da čujem bi l' sebi sjek'o ruku il' bi od sebe odbio i pomisao da to uradiš...

- Neuzubillah!

- Eto, vidiš! To sam hotio, da čujem! Pravi, tesavvuf se krije u borbi protiv strasti, protiv niskih želja i svih vrsta grijeha. Dok ih ne ubiješ i ne zatreš u sebi, duša ti sve dotle neće biti obasjana svjetlom smirenja i spoznaje.

- Pa to, šeh-Nasire, to ja hoću! - napola se pridiže Numan, čije su oči bile pune suza...

- A do toga ćeš se uzdići postom, ibadetom, dijeljenjem onoga što imaš i drugim dobrim djelima. Time se stiče smirenost, blagost, vjernost i sve druge ljepote duše i srca. To ti traži, moj derviš-Numane! To i ja tražim. Jedno su vrijeme obojica šutjeli.

- Čuo sam da usred zime gaziš vodu i da do neko doba noći ostaješ u rijeci. Viđali su te.

- Jesu...

- Nisi u pravi, Numane! Ne smiješ rušit' svoje zdravlje! Šejtane treba biti iznutra u sebi, a jok sakaćenjem svoga tijela. Pomisli, Numane, kad bi sebi otkin'o ruku koja se pruža za tuđim malom, pa kad bi sebi iskop'o oko koje te navraća na grijeh, pa kad bi sebi iščup'o jezik koji govori laži! Kud bi stig'o i šta bi od tebe ostalo? Sve to izvire iz insanske naravi, a ruke, oči, jezik i sve drugo

samo su sluge koje nas slušaju. Zato se iznutra treba čistit', iznutra, Numane! Trnje treba čupati iz srca i duše, a jok iz ruku, iz očiju, iz jezika! Insani se gizdaju, dotjeruju i kite, da bi se svidjeli jedni drugima, a šta čine da bi se svidjeli Onome koji ih je stvorio? Zapamti, derviš-Numane: šejtan je u insanu! Zato ga davi i ubijaj u sebi! U sebi!

Zavlada tajac. Obojica su sjedjeli jedan kraj drugoga, dodirivali se koljenima, a u mislima su bili daleko od mjesta na kojem su sjedjeli. Derviš Numan se činio posve slomljen. Kao da se odjednom pogrbio i smanjio.

Gore, na tavanu iznad odaje, nešto oštro zagreba i očuti se nekakva trka.

Šeh Nasir diže glavu. Šutio je neko vrijeme, pa će:

- Mačka goni miša... To je u njezinoj naravi. A u mišjoj je naravi da bježi od mačke. Nije mu dato da on goni mačku. I šejtan goni insana. Al', insan more da goni šejtana. Jer, dat mu je razum.

Numan je šutke slušao.

- Insanska je duša dvostruka Numane, a hajvanska je jednostruka. Hajvan ima samo ruhi-hajvani, dušu života, a insan ima i ruhi-hajvani i ruhi-revani: i dušu života i dušu razuma. Oboje mu je dato. Po tome je insan. Tako je učio Hazreti Mevlana. Zato je insanu dužnost da se bori protiv zla, protiv šejtana i protiv svega što ga raspinje i na zlo navraća. Hajvan to ne može i ne zna. Zato nije ni dužan.

- A šta će i kako šejtan, šeh-Nasire? Zar insani ne bi bili sretniji da nejma šejtana? Što ga je Allah, džellešanuhu, ikako stvorio?

Šeh-Nasir zabaci glavu, zažmirje i objema se rukama uhvati za vrat pa tegobno uzdahne. Zatim je dugo sjedio i šutio, sklopljenih očiju i čvrsto spletenih prstiju. Napokon progovori. Govorio je tiho.

- Da nejma šejtana, insan bi bio melek. Ne bi znao za grijeh i nikad ne bi griješio. Ovako, dužnost mu je da se bori sa šejtanom, da mu odolijeva i da ga pobjeđuje. Što ga više lomi i pobjeđuje, veći je insan i Bogu je bliži. A što je šejtan u njemu veći, insan je sve manji. Taj neće naći ni mira ni sklada u životu, nikada neće biti smiren i

zadovoljan i nikada mu duša, kad se oslobodi svoga kafeza neće pasati na krovove džennetskih dvora. Taj je k'o bačen kamen. Teško se onome na koga naleti!

Na tavanu se opet začu tutanj.

Numan je nepomično sjedio i gledao u šiše. Činilo se da i ne diže.

- Još ću ti nešto kazati, derviš-Numane. Mloge su stvari gajb, što će rijet' pokrivene, pa nam nije dato da uđemo u njih. Zar, morebit, misliš, da je meni mlogo toga znanije već tebi? E, moj derviš-Numane, moj derviš-Numane! Malušni smo mi prid onim što nam je sakriveno i pokriveno! Malušni!

Na tavanu se opet začu trka.

Šeh Nasir skide tadž s glave i rukom pređe preko tjemena. Kosa mu je bila svijetla i mehka, a bez tadža je izgledao mnogo mlađi i nekako krotkiji. I ruke su mu bile lijepo svedene, s dugim tankim prstima. Kao u žene.

- Već, kaži ti meni, što više ne ideš u tekiju? Otkako je umro šeh hadži-Mehmed, čujem da rijetko zalaziš - nastavi šeh Nasir, vraćajući se svom uobičajenom načinu ophođenja, baš kao da je navukao zastor preko svega onoga o čemu je maločas govorio.

- Ne idem, šeh-Nasire...

- Je l' zbog novog šeha?

Numan uzdahnu.

- Jah...

- Derviš si i znaš šta ti je dužnost. Šeha treba poštivat'! I javno i tajno. I u sebi i prid drugima. A ako to ne mereš, ondar je bolje da ga ostaviš. Bježi od licemjerja, Numane! Od rijaluka goreg nevaljastva nejma, zapamti!

Numan se diže, metnu ruke na prsa i pokloni se. - Je l' izun da sad idem, šeh-Nasire?

- Sjedi još.

Dok je Numan sjedao, šeh Nasir ustade, priđe dolafu i izvadi „šatrenč", veliku drvenu tablu podijeljenu na mnogo polja, od kojih je svako imalo posebno značenje. Bila je to stara derviška igra, ako se i može nazvati igrom, kojom se nastojalo dokučiti dokle su se

pojedini derviši uzdigli u svom duhovnom prečišćavanju.

Šeh Nasir metnu tablu pred Numana, rasklopi je i pruži mu kocku od slonovače.

- Uzmi zar i baci, da vidimo, na čemu si!

Numan se sa strahom zagleda u spletene zmije naslikane na tabli, šutke uze kocku, zažmirje, prošapta Bismillu i baci je.

Kocka se zakotrlja i stade,

- Mašallah, ašk! - uskliknu šeh Nasir.

Numanovo lice, sve do tog časa ukočeno i mračno, ozari se.

- Bi l' još jednom?

- Ako ti kažeš, šeh-Nasire - šapnu on bojažljivo.

- Hajde, baci još jednom!

Numan ponovo uze zar. Držao ga je nekoliko trenutaka u stisnutoj šaci, spuštene glave i zatvorenih očiju, pa ga uzdahnuvši baci. Ali, ni tada ne otvori oči već osta žmireći.

- Mašallah, opet ašk! Šta bi još hotio, derviš-Numane? Ti goriš od aška! Aferim!

Numan pogleda. Usne su mu podrhtavale, a oči mu postadoše tople i pitome kao u sretna djeteta. Bio je to posve drugi Numan, ni nalik na maloprijašnjeg.

- Sad, hajde! Vidio si šta ti je kazano. U tolikom ašku koji gori u tebi, šejtanu mjesta nejma. Izgorjeće! I ne pati više svoga vudžuda! Sve što radiš radi s mjerom!

Numan se diže, izljubi šeh-Nasira u nadlanicu i u dlan, pa se natraške, sitna koraka, uputi do vrata. Tu se još jednom pokloni i izađe.

Šeh Nasir je još neko vrijeme sjedio sam, vraćajući se u mislima na maloprijašnji razgovor s Numanom. Sjeti se opet, Bog zna po koji put, svog nedavnog susreta s Almas-čaušom, koji je tada sjedio na istom mjestu gdje i Numan. Pri pomisli na to uzdahnu, a oštra crta usiječe mu se između očiju.

Bilo je rano jutro kad je ugledao da neko leži u sofi, dolje u avliji tekije. Sišao je i zatekao Almas-čauša. Kako je ušao u avliju, šeh Nasir nije znao, osim ako nije s večeri, dok su vrata bila otključana.

Kad mu se primače, Almas-čauš ga dočeka ležeći, otvorenih očiju i zagledan u nebo. Sav je bazdio na piće.

- Okle ti ovdje? - u čudu će šeh-Nasir!

Almas-čauš je šutio, jednako zagledan u nebo. Kao da nije ni vidio ni čuo šeh-Nasira.

- Čuješ li šta te pitam: okle ti ovdje? - ponovi šeh Nasir glasnije.

- Šta?

- Pitam te šta radiš ovdje?

- Zar ne vidiš: ležim.

- Pa zar nigdje nije bilo prikladnijeg mjesta od tekije?

- Šta...? Baš mi je ovdikan plaho! Hem na čistoj havi, hem u zeleni - izazvano će on, pa se prevrnu na stranu, okrenuvši šeh-Nasiru leđa.

Šeh Nasir je neko vrijeme šutke stajao nad njim. - Poslušaj me, pa ustani!

- Jok, ne ustaje mi se.

- Hajde, da sjednemo i da porazgovaramo k'o ljudi.

- A o čemu?

- Ustani, pa ćeš čuti. Ne budi asija!

- Ako će bit' kahva?

- Ustani biće.

- Ih-h, što me patiš! - zastenja Almas-čauš dižući se. Bio je sav podbuho. Mrzovoljno i mračno gledao je oko sebe.

- Hajdemo u tekiju.

- Što ćemo u tekiji? Ovdikan je bolje.

- Poslušaj me hajde.

Težak i nesiguran na nogama, Almas-čauš se uputi za šeh-Nasirom. Usput je podizao čakšire i nešto nerazumljivo mrmljao.

- Sjedi, sad ću ja - okrenu se šeh Nasir kad uniđoše u odaju:

On ne sjede već se izvali na ćilim i rukom podnimi glavu. Ležao je i napola žmirio, dok se šeh-Nasir ne vrati i unese čaj.

- Zar nije kahva?

- Nije, već čaj.

- A što ondar reče da će bit' kahva?

- Ovdi se ne pije kahva već čaj.

- Ja ti ga neću, džaba ti ga! Nisam ni hodža, ni derviš - puhnu on na nos.

- Nejse, nećemo se radi toga svaditi. I brez kahve i brez čaja moremo se porazgovorit' - pomirljivo će šeh Nasir.

- Da čujem, o čemu?

- Hoš li, morebit, da me ružiš što sam vaki? Da mi daješ nasihate, ha?

- Ružit' te neću, al' sam dužan da ti kažem da si insan i da ne bi treb'o izlazit iz insanskog sureta.

- Baš-šš! - puhnu Almas-čauš na nos i napola se pridiže oslonjen na lakat. Gledao je u šeh-Nasira onim svojim zloslutnim pogledom od kojeg je ljude hvatala zebnja i radi kojeg su mu se sa strahom sklanjali s puta. I šeh-Nasir ga je gledao pravo u oči.

- Ti to meni, ha?

- Tebi, brate moj, jer mi te je žao.

- A znaš li koga je meni najviše žao?

- ???

- Moje matere. Jesi l' ti znao moju mater?

- Nisam.

- Umrla je... Od kuge... - šapatom će Almas-čauš.

- Allah rahmetejle... Da je Allah magfiret učini.

- A znaš li kakva je bila moja mati?

- Dobra, bezbeli, k'o i sve matere.

- Jest, bila je dobra. K'o meleć... Al', kakva još?

- To ne znam.

- Bila je gutava. Gutava! - ciknu on i izbezumi se.

- Božja volja - uzdahnu šeh Nasir saosjećajno. – Smiri se, brate moj !

- Božja volja, kažeš?

- Božja volja, šta moremo... Treba se pokorit'...

- A kad znaš davati nasihate, kaži mi, ondar, što sam ja 'vaki? De, da čujem! I što mi ponekad pada mrak na oči, pa bi k'o vuk sve oko sebe zubima klao! - prosikta on, a mišići mu na čeljustima iskočiše poput prstiju. - Hajde, kazuj, da čujem kad znaš!

- Smiri se, brate moj...! - šapnu šeh Nasir blago.

- Ne mogu, bolan, ne mogu! Jače je to od mene i svega oko mene!... Kad mi padne mrak na oči, sve bi', sve bi'... i tebe bi', nek' znaš, i tebe!

Šeh Nasir ga je zastravljeno gledao.

- Je l' Božja volja što si ti taki, a ja 'vaki, kazuj! I što će ikako dunjaluk i insani na njemu! Hajde, što šutiš, kazuj! Mojoj je materi Bog dao gutu, a u mene je utjer'o kurjaka, pa kad on zaurla... - skoči Almas-čauš i poče derati anteriju sa sebe. Niz njegovu zemljastu put znoj je curkom tekao, a oči, sužene kao konac, zlokobno su svjetlucale.

Šeh Nasir se sjedeći izmicao, natraške pužući preko ćilima.

- Govori, što šutiš, što ne kazuješ ko je kriv!... Ne smiješ da kažeš, a znaš da mi daješ nasihate, da ti... i nasihate i sve na dunjaluku! - dreknu on i udari nogom u čajluk i u čaše koje se sasuše. Onda se dohvati vrata, silovito ih otvori i okrećući se šeh-Nasiru, zareža:

- Ako me samo još jednoč... nek znaš da ću te, da ću te...! - Ne doreče šta će, već škrinu snažnim, od nečega okrvavljenim zubima, pa zalupi vratima i zatutnja niz basamake. Šeh Nasir ga je čuo kako ide i psuje preko avlije, sve dok ne krhnu avlijskim vratima i ode.

Sad, dok se ponovo sjećao tog susreta, bio je i potresen i ožalošćen. Jedno pitanje, veće od tekije, nije mu dalo mira. Rovilo je poput crva i u srcu i mozgu: Jesmo li, uistinu krivi za sve? Jesmo li...?

***

Kad se Zaharis uspe u Buzadži-hadži-Hasan mahalu, sunce je već bilo podobro ojačalo.

U avliji ga dočeka miris prezrelih trava, od kojih se nekad čista i ubijeljena kaldrma nije više ni vidjela. Ćeremit nad kućnom divhanom bio se nagnuo i poslije nekidašnjeg vjetra djelomično popadao, a čitava kuća, s neopranim pendžerima, zatvorenim kućnim

vratima i ponegdje istrbušenim avlijskim zidom, djelovala je turobno i gluho. Kofa na prekrivenom avlijskom bunaru bila je suha i napola zahrđala.

Dok je stajao nasred avlije i okolo razgledao, uhvati ga neka tiha sjeta, jer mu se učini kao da je u toj pustoj kući sve pomrlo i da niko nikad u njoj živio nije. Onda se sjeti one vjetrovite noći kad je Toga ušao u avliju i nasrnuo na Dafnu. Učini mu se da ponovo čuje njezin krik i sav se naježi... Prenu ga švraka koja iznenada doletje na avlijski zid i kriknu, pa čas dižući čas spuštajući svoj šareni rep, javi se još dva-tri puta i odletje...

U bašči se još uvijek osjećala jutarnja svježina. Grane jabuka i šljiva bile su se povile pod bogatim rodom, braneći suncu da se raspe po bašči. Luk u lijehama već se bio izšehao, a loze požutjelih tikava i krastavica sjemenjača gusto se splele i izmiješale. Popadale jabuke, već napola istruhle, ležale su u travi, a jato okupljenih vrabaca veselo je cvrkutalo, zavučeno među grane davno obrane višnje.

Dok je išao između lijeha podižući loze i tražeći kakvu mladu tikvu, konšipka na susjednoj, Mula-Mustafinoj bašči, uz škripu se otvori i starac se ukaza na vratima. Bio je horan i nasmijan.

- Uranio, komšija! Mašallah, mašallah!

Zaharis se iznenaden trže, pa kad ugleda MulaMustafu, od srca se obradova i pođe mu susret.

- Bujrum, efendija!

Još od prvog susreta s njim Mula Mustafa mu je legao na srce. I stari Izaksis ga je volio. Hvalio ga je kao poštena i dobra čovjeka. I Dafna je zalazila u njihovu kuću. Živjeli su kao prave komšije, u punoj slozi i ljubavi.

- Ma, ugledah te s pendžera, pa, velim, da ti se javim!... Pa, kako ste mi svi? Kako je moj stari ahbab i komšija, kako mi je djevojka? Tebe i ne pitam, jer vidim da si - mašallah!

- Hvala Bogu, efendija, svi smo dobro.

- Neka, Bogu, šućur, neka! A i djevojka je, veliš...

- I ona je dobro. Sve je prošlo...

Kad to reče. Zaharis osjeti kako ga nešto toplo zapljusnu i sav

se rasnježi.

- Nek' znaš, da si me time obradov'o! Kol'ko sam puta na nju pomislio i Boga zainolio da joj bude na pomoći! Hem lijepa, hem uljudna, hem sve je pri njoj!

- Nikad joj ne mogu zaboravit' kako je samo moju sijedu pazila i obilazila! Ma, nejma, šta, bili ste prave komšije!...

- A i daidža ti je, veliš, dobro?

- I on je dobro.

- Al', ne izlazi ha?

- Slabo.

- Jah, šta ćeš, godine! Znam po sebi... Al', uvijek sam pit'o za vas! Kad god sretnem Nurhodžu, pitam. I dok je kuga hodala, jednako sam pit'o. Al', eto, Bogu fala, i to minu. Neko umrije, a neko osta. Bez edžela umiranja nejma!...

- Već, što smo stali ovdikan, hajmo meni na kahvu!

- Efendija, hvala ti, ali ja sam je još jutros popio. A moram i u čaršiju.

- Nejse, pos'o je najpreči! Al', mog'o bi ponekad i u dućan uvratit', nismo daleko. Neka znaš, bilo bi mi drago!

- Hvala ti, doći ću!

- Ha-h, da ne zaboravim: neki su dolazili i raspitivali se za kuću. Ja sam hin slao i u dućan i doli vama. Haman su mušterije. Ne znam jesu l' vam dolazili?

- Nisu.

- Nejse, doći će. Samo, daj Bože da budu prave komšije k'o što ste vi bili. Dobar komšija je golema stvar! Golema! Već, ovo nemoj zaboravit': mahsuz mi pozdravi mog starog ahbaba i komšiju, i moju dobru djevojku! Reci him da him Mula Mustafa od Boga išće ono što i sebi išće!

- Fala ti, efendija - Zaharis će ganuto.

- I reci him, da ću mahsuz doći da hin vidim i obiđem! Da sam hin se svojski poželio!

- Fala ti, efendija.

- Da i tebi da kažem! I ti si mi drag! Nurhodža te uvijek fali. I fale te i drugi. Zato si mi drag! Poštena i dobra insana treba voljeti.

Brez razlike ko je i šta je! Brez razlike! Ljudi treba da se poštivaju i paze, i još da ti kažem: kad god vam šta ustreba, bilo tebi, bilo daidži, bilo djevojci, slobodno me potraž'te! U svako doba! Slobodno kucni, k'o na svoja vrata! Slobodno, čuješ li! Jesmo l' insani il' nismo?

Zaharis ga uhvati za ruku i htjede da ga poljubi. Bio je ganut. Djetinjski čiste Mula-Mustafine oči gledale su ga radosno i otvoreno.

- Neka, neka, nemoj! - istrže mu Mula Mustafa ruku.

- Pozdravi kod kuće i reci him da ću doć'!

Kad dođe do konšipke, Mula Mustafa se okrenu:

- Kad opet dojdeš, javi se! Kucni me! Nemoj da se ne javiš.

- Bože, dobra čovjeka! - pomisli Zaharis, gledajući za njim. Čitavo to jutro kao da je bilo satkano od ljudske radosti i dobrote.

12.

Nigdje ni zvijezde ni pramena vedrine. Noć je poput mrka ovčijeg runa pritisla grad. Kiša, koja se još s večeri skanjivala, nikako da se otisne i udari. Još malo, pa će i ponoć. Sve se već odavno smirilo i pospalo, pa niodakle glasa. Ni psi se ne čuju. Mlak vjetrić ponekad pirne, takne lišće koje krhko zašumi, pa se još brže smiri.

Tek ponegdje drhturi žućkasta svjetlost. Uz neku smrtnu hastu kraj koje ukućani brižno šapću i bdiju: u naherenim i crvotočnim turbetima koja su sa svih strana opasala grad, ili nad avlijskim vratima poneke hanedanske kuće, gdje upaljen fenjer upozorava umornog putnika-namjernika da ga tu, u musafirskoj odaji, čeka dušek i da će, za ljubav Božju, biti primljen i ugošćen.

I u Jusuf-pašinu ćošetu gori svijeda. Zlehudi Ćuprilić i ove noći sjedi osamljen pa se po Bog zna koji put prisjeća slika one sudbonosne bitke. Zatim se uplašeno stresa, otvara oči i osluškuje... Učinilo mu se da je opet čuo prijeteći zveket oružja i šapat pritajenih uhoda, koji ga iz noći u noć obilaze i prežaju. Pa kad oprezno odškrine vrata i uvjeri se da nigdje nikog nema, ponovo se vraća, sjeda i nastavlja s učenjem Kur'ana.

Derviš Numan se neće ni ove noći očešati o grane vrba koje ga poput ispruženih ruku usput dohvaćaju, niti će zaći u brzak Miljacke pa smireno stajati i čekati dok mu i noge i čitavo tijelo u hladnoj vodi posve ne odrvene i zamru. Duša mu se u tim časovima široko otvara i oslobađa, pa lahka i uznosita poput bijele ptice prhne iznad visokih i pocrnjelih stijena koje dave i stežu rijeku što se i sama otima i brza, željna da se čim prije dočepa zelenila i širine.

Numan je poslušao šeh-Nasira, ali nije postao smireniji. Stara pitanja još uvijek ga razdiru i muče. Kao da ih oganj aška samo raspiruje, pa je Numan još šutljiviji i mračniji.

U avliji i iznad presvođenog ulaza u Tašlihan također gori upaljen fenjer, premda su i gosti i hanski momci pospali, a i vatra u kahve-odžaku davno je zapretana. S vremena na vrijeme iz hanske staje, koja odiše balegom, konjskim znojem i opremom, začuje se tup udarac kopita o pod ili kratko hrzanje životinja, koje se poslije duga puta i teška tereta u mraku odmaraju.

Još na jednom mjestu gori svjetlo.

U tvrdoj magazi velike Očaktanove kuće na Natkovačima plamti luč, ali se njegova svjetlost niodakle ne vidi.

Braća Očaktani, Avdaga i Asimaga, čuveni sarajevski bogataši, tvrdice i zelenaši, sjede na zemljanom podu magaze i zajednički mjere svoje blago. Velika magaza zaudara memlom i truleži, a sva je zakrčena hrpama sagnjile vune, pozelenjelim bakrenim posuđem, istruhlim jastucima, izlomljenim komadima namještaja i kožom opšivenim seharama. S velike hrpe dukata, istresenih na ponjavu, mlađi brat, Asimaga, ćasom zahvaća dukate i istresa ih na široki tas kantara. Onda obojica, pritajena daha i užagrenih očiju prate kako se teško jaje kantara, izliveno od tuča, podrhtavajući smiruje, a poluga na kantaru izravnava.

- Stani, Asime! Izvadi dva, izvadi, zar ne vidiš da priteže! Izvadi još jedan! Ha-h, sad je dobro! Istresi!

Dukati, uz sitan i jasan zveket klize s tasa i poput zlatnog mlaza slivaju se u kazan koji se sve više puni. - Ovo je, rekosmo l', četresta oka, ha?

- Četresta...

- Hajde, daj, trpaj, šta čekaš?

Tako oni svakoga uoči petka ponovo mjere svoje blago, dodajući mu nove dukate. Kad završe posao, onda teški kazan potrpaju ponjavama i vrate na staro mjesto: u poduboku rupu na koju navlače veliki hambar u kojem se miševi nesmetano legu.

- Osamdeset i jedna oka i baška trijest i dva igirmiluka, ha?

- Jest: osamdeset i jedna oka i trijest i dva igirmiluka...

- Ja baš susta'...! - othukuje Avdaga prelazeći rukom preko lica i oznojena tjemena. - Već, da ti ne zaboravim rijet': sve se nešto mislim da ovaj bakar damo kalajsati, šta veliš? Sve je bakrsuz -

pokaza on rukom na gomilu bakrenog posuđa.

- A što, poradi čega?

- Ah, baš si tuhaf! Pa kad se potlje nas bude prodavalo na mali-mejtu, moći će se mlogo više uzet'! Jazuk je, bolan, da ide nibud zašto!

- Hoćeš rijet...

Htjede reći „kad pomremo", ali kao da se uplaši, pa umjesto toga upita: - Hoćemo l' ići?

- Moremo... - odvrati Avdaga, jednako se osvrćući prema hambaru. - Rekosmo, je l' da, osamdeset i jedna oka i baška ona trijest i dva igirmiluka?

- Jah...

Kad izađoše, Avdaga dva puta prevrnu veliki ključ u bravi pa još nekoliko puta upre ramenom u teška gvozdena vrata magaze, da se uvjeri jesu li dobro zaključana. - Uduni luč, nek' džaba ne gori!

Po mraku pređoše preko avlije pa se šutke, pipajući prstima uz duvar, uputiše svaki prema svojoj odaji.

- A nećemo ništa jesti? - upita Asimaga, prije nego pritvori vrata za sobom.

- Neka, biće nam ujutro slađe.

Nakon što se u mraku raspremiše i polijegaše, obojica su još uvijek u mislima gledali i slušali kako se zlatni mlaz dukata zvoneći slijeva u kazan. Avdaga vidje kako se mlaz preli preko kazana i poteče, isprva kao potočić, a onda kao prava zlatna rijeka, teška i blistava. A njih dvojica se u njoj kupaju i šakama grabe dukate koji se ljeskaju poput ribljih ljusaka, pa ih prosipaju po sebi i oko sebe, a oni ponovo padaju u rijeku i teku, teku...

- Ode jedan, Asime, drž' ga! - viknu Avdaga u polusnu, pa se istoga časa probudi, mljasnu jezikom i uzdišući prevrnu se na drugu stranu.

- Šta je, jesi l' me zvao? - upita Asimaga, stojeći na sobnim vratima.

- Ama, nešto mi se prisnilo, pa neko, u snu...

- A da ondar ja tebi nešto kažem. Sve hoću da ti kažem, a sve zaboravim.

- Nešta?

- Čuo sam da se pojeftino prodaje kuća onog Ermena iz Tašlihana. Onoga sarafa, znaš. Što je kupio Turhanijinu kuću...

- Znam.

- A kuća je na plahu mjestu: U Buzadži-hadži-Hasan mahali. Om'ma do Logavine.

- A pojeftino, veliš?

- Kažu.

- Da Bog da, Asime. Alčak je Ermen!

- Ama, ko zna! Morebit ga je štagoderce pritislo! Ne reci ništa.

- Eh, kad bi to bilo! Raspitaj se, pa ćemo vidjet'.

- Da raspitam, veliš.

- Bezbeli! Treba vidjet' radi čega je prodaje. Ako ga bude pritislo, lahko ćemo.

- Je l' de.

-Ama!

Još su neko vrijeme u mraku šutjeli, a onda Asimaga zatvori vrata i vrati se u svoju sobu. Misao, da bi pojeftino mogli doći do kuće, ponovo im razbi san.

Njih dvojica su bili posljednji izdanci stare porodice Očaktana, nakon što je mlađi brat Asimaga, koji je bio udovac, za minule kuće ukopao jedinca sina, dok se Avdaga nije ni ženio. Živjeli su kao osamljeni čudaci u golemoj i pustoj kući, omrznuti i od komšiluka i od čitava Sarajeva, najviše zbog svoga titizluka i strašne gladi za imetkom, a posebno zbog zelenaštva kojim su se bavili i zbog kojeg su i u pjesmu ušli. Ako bi ih ko i posjetio, bili su to oni koje je ljuta nevolja na to natjerala.

* * *

Te iste noći svijeća se u Turhanijinoj kući rano ugasila. Zaharis je odmah s večeri otišao u staru kuću, jer je za sutra bio naručio majstore da poprave krov i prekite ćeremit. Izaksis i Dafna su ga ispratili do na avlijska vrata, pa je starac, kao i obično, rano

legao, mada je znao da de mu podugo trebati dok zaspi, a da će se sutra, zajedno s pticama, probuditi i dići. Uobičajene staračke brige i onaj neodređeni, ali vječno prisutni strah prestali su mu tih dana lazati po utrobi, pa su mu i oči postale nekako življe i veselije. Osjećaj da je Dafna sretna, što je zračilo iz čitave njezine pojave, i da danas-sutra, kad njega više ne bude, neće ostati sama, ispunjavali su ga smirenjem. Smrti se, čiju je blizinu osjećao, nije plašio, jer se starost i smrt u tim godinama sve više zbližuju i mire. Samo neka Dafna bude sretna, često je noću razmišljao, prebirući po uspomenama i godinama koje su minule. Na bijeg iz Ermenije i prve godine boravka u Sarajevu, ispunjene stalnom strepnjom, često se vraćao. Dafna je kroz sve to vrijeme bila njegova najveća briga. Strepnja šta će biti s njom kad njega više ne bude, rasla je noću do granica očaja. Nosio je u sebi kao živu, skrivenu ranu, koja stalno krvari i peče.

Da je udam - razmišljao je često. Ali, za koga? Njih dvoje su u ovom gradu bili i ostali vječni tuđinci. Možda je on za to bio najviše kriv. Već od prvih dana se ogradio i zatvorio u sebe. Nikome nije vjerovao. Plaši se da ga ne počnu pitati zbog čega je došao ovamo, ima li još koga od rodbine, gdje mu je žena?... Kad bi se uznemirena ptica noću javila ili vjetar jače zašumio među granjem, skakao bi iz dušeka, prilazio pendžeru i osluškivao.

Živeći takvim životom, posve se privikao na njega. Za čaršiju i komšiluk bio je i ostao ćudljivi, čak i čvrknuti Ermen, kojeg je, ko zna šta, dovelo ovamo. Napokon, zar ih je malo takvih? Ko još o njima vodi brigu? Eno, i onaj čudni Jusuf-paša Ćuprilić, koji možda i nije Ćuprilić, zar za njega neko haje? Osim kad ponekad izađe u čaršiju i počne učiti ratne dove i čudnih glasova koji ponekad noću dopiru iz njegove odaje, niko ga se ne bi sjetio. Svašta je ovaj grad i vidio i čuo, pa se malo čemu može začuditi. Koliko je bjegunaca našlo utočište u njemu! I sada, i prije.

Zatvoriti se u sebe, bdjeti i živjeti za Dafnu i čekati - postalo je njegovo životno pravilo.

Čekati, a šta?... Nešto neodređeno i sudbinsko, nešto što je tobože trebalo da dođe i promijeni tokove stvari. Kad bi u noćnoj

besanici ili danju u sarafnici razmišljao o tome, spoznao bi da je to samo pusta utjeha i varka, i ništa više. Šta on može da čeka i čemu da se nada?... U tim časovima spopadao bi ga očaj i tonuo bi u tugu koja ga je davila, jedva čekajući ili da svane ili da se iz sarafnice vrati kući, pa da vidi i zagrli Dafnu. Trudio se da joj se ne oda, da ne bi naslutila moru koja ga danonoćno mori.

Isprva, dok je još bila dijete, ništa ga nije pitala. Kasnije, kad se zacurila pa zadjevojčila, počela je da pita. Pitala je za majku i zašto su došli ovamo. Odgovarao joj je škrto i oprezno, strahujući da je ne ožalosti i ne uplaši. Za majku je govorio da je pri porodu umrla, a da su ovamo došli jer je morao da bježi. Ne samo on, već i mnogi Ermeni koji su željeli da njihova domovina bude slobodna. I sve tako nekako neodređeno i okolo, odgovarao je na njezina pitanja.

- A kad ćemo se vratit? - pitala bi Dafna.

Starac bi tada krio pogled.

- Vratićemo se, kćeri, vratiti... Čim dođe vrijeme, vratićemo se... Treba se još malo strpjeti...

A znao je, da se više neće vratiti. Jedino čemu se u tim godinama mogao nadati bila je smrt. A šta će tada biti s Dafnom?

Kad je Zaharis izbio u Sarajevo, još više se uznemirio. Znao je: ako mu uđu u trag, sve je svršeno. Opet se noću dizao iz dušeka i obliven hladnim znojem prilazio bi na prstima Dafninim vratima i osluškivao da li je unutra i spava li.

Poslije, kako je vrijeme prolazilo, pomalo se smirivao. Zaharis ga umirio. Bio je snalažljiviji i mudriji od njega. Ono, što on kroz tolike godine nije uspio ili nije znao, Zaharis je s lahkoćom postigao. Svojom pitomošću i ophođenjem stekao je, i u čaršiji i u mahali, brojne poznanike, pa čak i prijatelje. Ljudi su ga srdačno susretali. Isprva su se dobroćudno smijali dok nije svještio jezik, a onda su ga prihvatili. Prema starijim se odnosio s poštovanjem, a prema mlađima prijateljski. Pazio je na adet i nikada se nije dogodilo da bi i nehotice digao pogled prema tuđim pendžerima, a nekamoli pogledao ili se okrenuo za ženskim čeljadetom. A o njegovu prijateljstvu s mahalskom djecom da se i ne govori.

- Pitom, br'te, i obrazli, nejma šta! - govorili su mnogi.

- Momak, k'o djevojka!

A kad ga je još i Nurhodža nekoliko puta javno pohvalio, više mu nije trebalo.

Izaksis ga je očinski zavolio. Uz njega se počeo osjećati sigurnijim, pa se s vremenom posve raskravio. Zebnja i osamljenost što su ga godinama pritiskivale, ustupile su mjesta nekoj tihoj mirnoći koja mu se uvlačila u dušu. Činilo mu se, da mu je sama providnost poslala Zaharisa. Ni noći nisu više bile puste i grozničave kao nekad. Sa Zaharisovim dolaskom kao da se čitava kuća nekako pomladila. Sve se odjednom upitomilo, razvedrilo i nasmijalo. Dafna, kao da je tek počela da živi.

Starac je uskoro počeo da razmišlja. Oprezno, kao i uvijek. Nije mu promaklo s koliko je nježnosti i topline Zaharis već od prvih dana gledao Dafnu. Još kad bi znala da joj nije rođak!

Napokon je odlučio da joj to kaže. Pomisao da poslije njegove smrti ne bi ostala sama, ispunjavala ga smirenjem.

Sve je ispalo onako kako je samo poželjeti mogao. Kad je kazao Dafni da joj Zaharis nije nikakav rod, kako se samo uzbudila! Očinsko je srce bilo uvjereno da je to već i ranije slutila. A Zaharis? Stajao je one večeri kao presretno, do suza raznježeno dijete.

Dani su poslije toga za sve troje postajali vedriji. Ljepši nego ikad. Nakon toliko vremena opet bi se jutrom iz mutvaka čula tiha i umilna Dafnina pjesma. Pjevala je, kao da nekoga doziva. Nešto zanosno i dotad nepoznato, najednom joj se otkrilo i ponijelo je. Kad bi mogla, od sreće i radosti zagrlila bi čitav svijet. Opet bi jutrom sjedila sa Šogoljevim curama, vesela, smijala se i pjevušila.

Veselija nego ikad.

- Ama, bona Dafna, što si mi danas lijepa! Ljepša nego ikad! - govorila bi Almasa, štipajući je za obraz.

- Mora da je nekog begenisala! - hakatala se Hajrija.

- Hajde, kazuj, ko je?

- Ma, nije niko, ko će biti?

- Ima neko, vidi se to na tebi! Eto te, sva cvateš! Sakrit' ne mereš!

- Vidi je, vidi, što se zacrvenje!

- Ama, pustite me, tako vam...

- Tako ti njega, je l'?

- Dafna, hajde, kazuj, ko je?

- Ma niko, kad vam kažem! Pa znale bi da ima neko! Zar nama ko dolazi ili mi kome idemo? ...

- Jest, vala, i onaj tvoj babo! Ne znam što te rođak nekud ne izvede? Ako ne meremo mi, moreš, makar ti. Ima i vašijen momaka.

Dafna bi obarala oči. Zar će tako i ubuduće ostati. Hoće li joj Zaharis pred svijetom ostati samo rođak?

I starac je o tome razmišljao. Tješio se: mladi su. Kad mene više ne bude, mogu kud hoće. Golem je svijet...

* * *

Te noći, kad je Zaharis otišao od kuće, i Dafna je rano legla. Kuća je bila prazna bez njega. Jedva je čekala da svane. Rekao je da de se vratiti čim mogne. Kad je pošao, zakitio ju je karanfilom. I svu je zagrlio pogledom. Od crvenih papučica i džanfezli dimija, pa sve do čela i očiju. Zastrepila je.

Pred ponoć zavlada gluha tišina. Činilo se da će kiša svakog časa udariti. Svjetlica zapara nebom, ali, ne zagrmi. Čuk iz obližnjeg gaja presta da se javlja.

Iznenada, negdje u Turhanijinoj bašči, odjeknu pucanj. Odmah zatim drugi. Ovaj put na sokaku, ispred samih avlijskih vrata.

- Ermeni, izlaz'te iz kuće, opkoljeni ste! - povika neko ispod kuće.

Još nekoliko pucnjeva s raznih strana, iz bašče i sa sokaka, zaprašta kroz noć.

Ptice se u gaju uznemiriše. Čulo se kako čavke uplašeno čakću, nasumce letajući kroz mrak.

- Ermeni, nejmate kud, izlaz'te! - neko se ponovo i grlato prodera i opali pravo u pendžere. Džam u čardaku ciknu i sasu se. Pendžeri po mahali počeše se otvarati.

- Šta j' to?

- Haman jangija.

- Jok.

- Već?

- Nekog fataju!

- Ermeni, izlaz'te ako nećete da izginete! Opkoljeni ste, nejmate kud!

Sva se mahala izbudi. Avlijska vrata se počeše otvarati, a po kućama žmirnuše upaljene svijeće. Ljudi, još sneni i napola obučeni, ustrašeno su provirivali iza odškrinutih avlijskih kanata.

- Avdaga, po Bogu, šta je ovo?

- Fataju, haman, Ermene. Zar ne čuješ?...

- A zna l' se zbog čega?

- Ne znam ti rijet... Bezbeli je nešto golemo, dok se ovliko puca...

Modar plamen koji bi kratko sijevnuo kroz pomrčinu, otkrivao je da se puca s raznih strana. Čitav buljuk zaptija, zajedno s kol-ćehajom, bio se sjatio oko Turhanijine kuće.

- Ama, Nuraga, ulazi ako draga Boga znaš! Hoš li poginut'! - glasno je zapomagala žena, zaklinjući domaćina da ne izlazi na sokak.

Iz Turhanijine kuće, duboko uvučene u avliju i podobro odmaknute od ostalih kuća, nije dopirala svjetlost. Kuća se, mračna i gluha, dizala u noći, kao da u njoj žive duše nema.

- Orhane, luč! - viknu neko.

- Pal'te luč! - dočeka drugi glas.

Na raznim stranama planu luč. Zaptije, obasjani plamenom, primnicali su se kući. Djelovali su kao utvare.

- Ermeni, izlaz'te il' ćemo zapalit' kuću! Čujete l'?

Tajac.

- Žive, žive hin treba pofatat' ! - siktao je kol-ćehaja.

U gornjem boju kuće, dva srca su uzbuđeno kucala. Izaksis, koji je bio lahka sna, prvi je osjetio da se nešto oko kuće zbiva. Brzo se digao iz dušeka, prišao pendžeru i osluhnuo. Čuli su se pritajeni koraci, zveket oružja i onaj zlokobni šapat koji ništa dobra ne donosi.

Starac uzdrhta. U trenu je shvatio šta se sprema. Ono, što je godinama sa strepnjom iščekivao, stiglo je. Sad je tu, pod

pendžerima.

- Dafna! - pomisli i zastravi se. Bol i tuga ophrvaše ga. Vruće zaželje da je Zaharis s njima i u isti čas shvati da ga više nikad neće vidjeti. Osjeti se osamljen i ojađen kao nikad.

Pucanj se prolomi kroz noć. Pod samom kućom. Džam na pendžeru ponovo ciknu i sasu se.

- Ermeni, izlaz'te!

Starac pritrča dolafu i u mraku napipa male puške koje su tu nabijene stajale. Shvati da više nema kud.

U pomrčini hajata ugleda Dafnu. Prigrli je onako toplu i uzbuđenu, kakva se digla iz postelje. Tresla se kao prut.

Nijemo se privijala uz njega, kao da se htjela uvući i sakriti u njegovim njedrima.

- Dafna, kćeri, smiri se, smiri se!... - šaptao je grleći je.

- Ermeni, izlaz'te! Kuću ćemo zapalit' ako ne izađete! Vatrom ćemo vas istjerat', čujete l' !

- Oče, ne daj me! - vrisnu Dafna izbezumljeno, pa kao da odjednom svrhu. Poče se glasno smijati.

- Ne dam te, kćeri, ne dam... zajedno ćemo, kćeri... - grcao je starac privijajući je uza se. Smrt mu se u taj čas ukaza kao jedina nada.

Na avlijskim i baščenskim vratima odjeknuše udarci. Cjepljama su razvaljivali kanate.

- Dajte ćuskiju! Dones'te ćuskiju!

Mandal na avlijskim vratima uskoro popusti i zveknu, a rastvoreni kanat hegnu o duvar.

- Orhane, čuvaj se! - viknu neko s avlije.

Dolje, na dnu basamaka, zaigra svjetlost. Zaptija, s lučem u ruci, oprezno je prilazio, zvjerajući na sve strane. Pri dnu basamaka zastade i osluhnu. Učini mu se da je čuo nečiji smijeh. Stajao je i osluškivao. Pa poče da se uspinje. Pognut, s lučem u jednoj i malom puškom u drugoj ruci. Nekoliko zaptija sjatili se u hajatu i šutke ga prate pogledima.

Na trećem basamaku zaptija zastade. Kao da se predomišlja hoće li dalje. Podiže luč i viknu: - Ermeni, predajte se!

Niko mu se ne odazva.

Stajao je neko vrijeme, dok opet ne pođe. Uspe se do gornje polovice basamaka.

- Ermeni, džaba vam je što se krijete i šutite kad znamo da ste u kući! Izlaz'te i predajte se! Ako nećete, zapalićemo kuću! Čujete l'?

Dafna, koju je starac držao i šapatom smirivao, naglo se istrže pa se kao izbezumljena zahihota i potrča preko hajata. U mraku se spotače i pade. Pa tiho zacvili.

Zaptija naćuli uši i pođe se povlačiti. Silazio je natraške, basamak po basamak.

- Šta je, ima l' koga, Orhane?

- Smiju se, majku him!

- Šta reče?

- Smi...

S vrha basamaka kratko sjevnu, a pucanj se prolomi kroz kuću.

Orhan se prope, ispusti luč i vrisnu, pa se nauznak zalamata niz basamake.

Dolje nasta strka.

- Pogibe Orhan! Pogibe Orhan!

Zapaljen luč osta da bukti nasred basamaka.

Pod basamcima nasta mrak. Zaptije utuliše luč. Čuli su se jauci i sašaptavanje, iznosili su Orhana. Ponjava na basamcima zasmrđe prteninom, a plamen poče da puže uz perde. Puzao je poput zmije.

Puške ispod basamaka iznenada zapraštaše. Nekoliko zaptija natisnuše se uz basamake, ali ih pucanj dočeka i vrati.

- Rani me, majku mu!

Gore, pri vrhu basamaka, crvenkasto osvijetljen plamenom, ukaza se Izaksis. Stajao je u gaćama i košulji, s puškama u rukama.

- Eno ga, eno ga, udri!

Puške planuše, a starac se strese i poskoči, pa nesta u mraku.

- Haman ga je pogodilo!

- I meni se čini!

- Rekoh li da hin treba žive pofatat' ! Ahmaci, što pucate! -

povika kol-ćehaja ljutito.

- Ovo je za Orhana, Sulejmanaga, za Orhana!

- Ono je onaj stari, a jok mladi koji se traži. Njega ćemo živa.

- Živa, bezbeli živa!

Izaksis, pogođen u trbuh, klonu u mraku. Pokuša se oduprijeti i podići, pa se dočeka na glavu i poče da dubi.

- Daf... Daf... na! - jeknu s mukom i poče da krklja.

Umirao je od tuge, čemera i rana.

S drugog kraja hajata dopre Dafnin smijeh.

- Eno hin, majku him, opet se smiju!

- Jes, dina mi, smiju se!

- Ako hin vatra ne išćera, drugo neće!

Plamen se sa basamaka bio uspeo do same kamarije. Suhi mušepci zapucketaše i planuše bolje nego luč. Vatra odjednom silovito buknu, a crveni plameni jezici liznuše u noć.

- Nasmijte se sad, majku li vam ermensku!

- Gledaj, kad se zaobadaju niz basamake!

- Jangija, ljudi, jangija! - zavikaše sa sokaka.

- Ispadajte, kurvini sinovi, zar ne vidite da ćete izgorjeti! - povika kol-ćehaja i zafrljaci upaljen luč uz basamake.

- Vidi, majku him, ni habera!

Čitava kamarija buktila je u plamenu. Zaptije počeše da se povlače u avliju.

- Opkol'te kuću, moraju izić'! - vikao je kol-ćehaja, izlijećući čas na sokak, čas se vraćajući u avliju. Uzbuđeni komšiluk još više se uznemiri.

- Ljudi, šta čekate, dajte kuke da dunemo! Hoćemo l' i mi izgorjeti, ako Boga znate! - povika Kasimaga terzija, jedan od najbližih komšija.

- Neće, ako Bog da, podaleko je, ne mere dofatit'. - Zna l' se, braćo, šta je po srijedi? Rašta sve ovo? - Niko to ne zna! Zar oni kome kazuju?... - Ja kako Ii je onim hudnicima u kući?... - Oni to ne znaju... Allahselamet, pa eto... Krupna kiša odjednom složi. - Mašallah, u vakat!

- Eno djevojke, eno je! - povikaše mnogi, pokazujući prstima

na pendžere u čardaku.

- Vidite l' je?

- Jes, dina mi, eno je!

Gore, iza crveno osvijetljenih pendžera, poput bijele noćne leptirice koja oblijeće oko svjetla, pretrčavala je Dafna. Od pendžera do pendžera. U dugoj noćnoj košulji, raspletenih kosa i vosoko uzdignutih ruku. Kao da igra neku izazovnu igru kojom nekoga mami.

- Ja čudne grehote, ljudi Božji!

Stotine očiju ustravljeno su posmatrale prizor. Iz Šogoljeve kuće dopre glasan ženski plač.

Nurhodža, zagrnut džubom i s noćnim ćulahom na glavi, preklinjao je da se pomogne djevojci:

- Ima l' iko, radi Božjeg raziluka, da joj pritekne u pomoć?

- Kako ćeš, Nurhodža, ako Boga...! Zar ne vidiš?

- Ih... ih... ihhh! Ja čudne grehote, Allahu dragi!

- Imaju l' merdevine? Morebit bi se moglo kroz pendžer!

- Džaba je, bogme, kako ćeš joj prić?...

Kroz uzbuđenu gomilu, dolazeći ko zna odakle, probi se Almas-čauš.

- Šta je, šta čekate, što je ne izbavljate! - viknu na svijet.

- Sad će, traže merdevine...

- Merdevine! Da vam mater zajedno s merdevinama! - opsova on i pođe put alvije.

- Čekaj, đi ćeš? - isprijedi mu se kol-ćehaja.

- Odbi, kad ti kažem! Vidi ga! I ne znate drugo već palit' i davit' !

- Hej, aferim ti bilo! - neko će iz gomile.

Kol-ćehaja se neočekivano upitomi. Priđe Almas čaušu i poče mu šaptati:

- Ako izvućeš Ermena, i to onog drugog, mlađeg, hedija ti ne gine! I to - dobra! Od vezira!

Almas-čauš rukom otra usta i pođe. Kad dođe do avlijskih vrata oko kojih su iskre k'o svjetlaci padale, okrenu se. Lijevom rukom udari preko desne i odmjeri kolćehaji od šake do lakta:

- Evo ti, na! Podaj hediju svom ćaći, a jok meni! I uđe u avliju.

Svijet uvukao dušu u se, pa se čini da niko i ne diše. - Izgorjeće i on, dina mi!

- Šuti, bolan ne sluti!

Nurhodža je micao usnama. Učio je, iz Šogoljeve kuće plač je jednako dopirao. Plakale su Dafnine druge: Almasa i Hajrija.

- Eno Almas-čauša, eno ga, vidite l' ga, vidite l' ga! - zavikaše mnogi.

- Gori mu anterija, pogledajte! Almas-čauš se jasno vidio. Stajao je u čardaku i udarao dlanovima po sebi, dunući plamen koji ga je bio dohvatio. Iza njega, kroz otvorena vrata, vidjelo se kako plamti kamarija. Sav je čardak bio crveno osvjetljen.

- Kako prođe kroz enliku vatru, braćo moja! - Junak je, br'te, nejma šta!

- A đi je ona, ne vidi se?

- Ko zna, morebit je dosad...

- Šta je s Ermenima, đi su oni?

- Jah, niđe njiha...

- Eno nje, eno je!

Dafna protrča čardakom, a Almas-čauš za njom.

- Vidi je, bježi! Ma je l' ona budala?

- Aaa, ljudi Božji, tuhaf cure! On doš'o da je izbavlja, a ona...!

- Morebit misli da je doš'o da je fata!

- Eno stiže je!

- Gledaj što se otima, gledaj !

- Prava budala, dina mi!

Almas-čauš je jednom rukom držao djevojku koja se otimala, a drugom strže pokrivku sa sećije, pa je prekri i ponese. Kad dođe do vrata zastade.Ustuknu pred plamenom koji je s kamarije nadirao u čardak. Stajao je das dva, dok ne jurnu u plamen i ne izgubi se s očiju onima na sokaku.

- Nek' mu je Allah na pomoći!

Nurhodža poče naglas učiti. Ljude prođe jeza. U daljini muklo zagrmje. Kiša još jače udari.

Niti se ko micao, niti se čula ijedna riječ. Kiša je lila, a razigrani plameni jezici s avlijske strane kuće lizali su u noć, buktili i povijali se, praćeni pucanjem kao barut suhe japije.

- Još ga nejma, ne pomilja se... - prođe šapat. Zapaljena kamarija iznenada zaškripi, pa se uz visok plamen koji suknu, odvali od kuće i surva u avliju. Rojevi iskara digoše se u noć, rascvjetaše se i popadaše.

- U-uuh! - ote se iz stotinu grla.

- Njemu će, ako Bog da, biti oprošćeno!... – šapnu Nurhodža, prelazeći dlanovima preko lica.

Zaptije se okupiše oko kol-ćehaje, koji je stajao s mahalskim muhtarom.

- Onaj što ga tražimo, haman i nije ovdikan. Muhtar kaže da su ga vidjeli kad je prid akšam otiš'o od kuće. Imaju, veli, još jednu kuću, gori u Buzadži-hadži-Hasan mahali. Morebit je baš tamo?

- Nek' znaš, Sulejmanaga, da će tako bit' ! Mi smo vidjeli samo onog starog, kad je staj'o na kamariji. On je - oho! A onog drugog - ni za iladža!

- Bajrame, - okrenu se kol-ćehaja jednom od zaptija - ti ostani ovdikan sa svojom šestoricom i čekaj. Ako bi onaj izaš'o, ne pušćaj ga! Kad se vatra udune, obiđite sve: od magaze do tavana! Jesi l' razumio?

- Ama, nije on gori!

- Nejse, ostan'te i čekajte. A mi, hajdemo!

Vatra je, na izgled, jenjavala. Zapaljene grede cvrčale su na kiši, koja je lila kao iz kabla. Svijet se poče sklanjati pod strebe.

- Eto ti, moj br'te,a što je insan: dok dlanom o dlan, nesta i Almas-čauša!

- A naka sila, ha!

- I ko mu dohaka: djevojka!

- Koju, što se kaže, nit' je znao, nit' poznav'o!

- Svejedno, vala, pogin'o je junački! Ni okom ne trepnu, već pravo u vatru!

- Spominjaće se, vjere mi!

- A i ona je, br'te, bila: k'o sultanija!

- Jes, vala, na daleko je nije bilo.

- Jazuk!

- Ma zna l' se, makar, radi čega je sve ovo?

- Čulo se od muhtara, da je onaj mlađi ubio nekog pašu. Tamo neđe, u Ermeniji. Kaziv'o to, na priliku, kol-ćehaja.

- Ama... !

- Dina mi! Muhtar to šapn'o Zejnilagi. Ako on laže, lažem i ja!

- Allah, Allah, ko bi to rek'o!... A bio je, k'o djevojka!

- Eh, moj br'te, tako to biva! Ko zna šta je i taj paša radio. Vidio si šta se i ovdikan radi... Šuti, pa etol...

Nurhodža, pognut i zamišljen, polahko prođe sokakom. Ne osvrćući se ni desno, ni lijevo.

Mrki i ljuti, zaptije kasno iza ponoći izbiše u Buzadži hadži-Hasan-mahalu. Kiša je još uvijek lila, a mahala tvrdo spavala.

- Kurvini sinovi, baš nas napatiše! Mokar sam k'o miš!

- Nisi sam, svi smo!

Prođe neko vrijeme dok probudiše mahalskog muhtara i raspitaše gdje je Ermenova kuća. Jedni se onda porazmjestiše po sokaku, a drugi se s gornje strane, iz Jahja pašine mahale, spustiše u bašču za kućom. Odatle, bez muke, udoše u avliju pa kroz nezaključana hajetska vrata u kuću. Luč planu, a zaptije se rastrkaše po kući. Jedni po prizemlju, a drugi zatutnjaše uz basamake. Sve se ovaj put zbivalo šutke, bez vike i dozivanja.

Zaharis, koji je te noći zanoćio u sobici na boju, okrenutoj prema bašči, nije se gotovo ni raspremao. Ležao je na sećiji koja je tu stajala, da bi nekad i nekad, kad dođe ovamo, imao gdje prileći i odmoriti se. Dugo je sjedio kraj otvorenog pendžera, razmišljao i sanjario. Godili su mu noćna tišina i samoća. Misli bi mu s vremena na vrijeme odlutale od Ermenije, pa se opet vraćale i splitale oko Dafne. Uvijek bi, iznova, pri svakoj pomisli na nju, osjetio onu dobru poznatu toplinu koja bi ga zapljusnula i razlila mu se oko srca.

U neko doba san ga je zanio. Osjetio je slatku nemoć kojoj se predavao. Čuo je kako je lišće pod pendžerom zatreprilo i zašumjelo, a krupne kapi kiše oglasile se po krošnjama i krovovima. Sve je

odahnulo svježinom koja je zastrujala kroz noć...

Trgla ga lupa koja je dopirala iz do maločas gluhe kuće. Kao da su duhovi nahrupili u nju, pa tutnje uz basamake, krhaju vratima i ganjaju se po praznim sobama. Glasovi im se ne čuju, samo se uska traka svjetlosti probija kroz šipilo ispod vrata.

U trenu je shvatio šta se zbiva. Bašča ispod pendžera odisala je tišinom i mrakom. Drveće se jedva naziralo.

Nije ni časa časio. Onako bosonog, u gaćama i košulji, prišao je pendžeru i skočio. Pao je na mokru travu i okliznuo se. Dočekao se i na noge i na ruke. Srce i vratni damari snažno su mu udarali.

- Eto ga, drž', ne dajte mu! - povika neko s pendžera, a oštar pucanj se oglasi kroz noć.

Hitro se digao i jurnuo u mrak. Osjetio je kako ga je nešto vrude žignulo ispod desne plećke, shvativši da je ranjen.

Puške su lajale kao mameni hrti, a bašča je u času oživjela. Pričinjalo se da iza svakog drveta čeka i preža zasjeda.

- Drž', drž', ne daj mu, ne daj!

- Eto ga gori, eto!

Trčao je kao ranjena zvijer. Niti je šta vidio, niti pred čim zastajao. Udario je na tarabe koje su mu se ispriječile na putu i, kao da ga vile nose, uzverao se poput mačke i prebacio na drugu stranu.

- Eto ga uz bašču, ne daj mu, ne daj !

Skrenuo je ulijevo, udario još na dvoje-troje parmake i tarabe, pa smoren i izgubljen zastao u noći. Stajao je i osluškivao. Ni sam ne zna kako, ponovo je bio u svojoj mahali, uvrh džamijskog harema na drugoj strani sokaka. Pedesetak metara udaljen od kuće.

Glasovi gonilaca i poneki pucanj dopirali su odozgo, iz Jahja-pašine mahale. Kiša je neprestano lila, tekući u potocima niz sokak. I noge i ruke bile su mu zguljene, a rana pod plećkom pekla ga kao žeravica. Nešto mlako i gusto cijedilo mu se niz leđa.

- Krvarim! - šapnuo je i sa zebnjom se sjetio Dafne i starca. Šta je s njima, gdje su? Učinilo mu se da su negdje daleko, da ih razdvaja neka nepremostiva daljina, izgledalo mu je da nema toga ko je u ovoj mračnoj i zlehudoj noći osamljeniji i ojađeniji od njega.

Svjetla po kućama su se palila. Uznemirena mahala se budila.

Grmjelo je.

S mukom je pretrčao do harema i jedva prejahao preko visokih parmaka. Svalio se u mokru travu i odahnuo, a onda nastavio da puže.

Gdje, kuda, dokle?... Dalje, samo dalje, dok može, dok posve ne klone. Kad bi mogao, samo kad bi mogao da otpuže do starca i Dafne, pa da zajedno budu u ovoj strašnoj i možda posljednjoj noći.

Dahtao je pužući preko oštrih rubova santrača i povaljanih nišana, kroz visoku travu i žaru, kroz nevidljive loze čije su ga zamke iz mraka podmuklo splitale i stezale.

Glasovi gonilaca bili su sve bliži. Zapaljene baklje prijeteći su se približavale kroz noć. Zar, zar su me vidjeli? - sa strepnjom je pomislio i nastavio da puže. Osjećao je kako ga snaga i volja izdaju. Dolazilo mu je da se preda sudbini, da legne i čeka.

- Bježi, bježi! - propinjalo se nešto jače u njemu, tjerajući ga da izdrži, da ne klone.

Grčio se i vukao poput ranjene zmije, dok nije zastao. Dalje nije mogao. Ispriječila mu se gomila mrtvačkih tabuta i tenešira, naslaganih uz džamijski zid. Godinama su tu natkriveni stajali.

Glasovi su dopirali ispod same haremske ograde. Neko je s fenjerom trčao i vikao:

- 'Vamo, 'vamo! U harem, čujete l'!

Nije imao kud. Posljednjom snagom počeo se podvlačiti pod te turobne ostatke smrti. Zapahnuo ga je mlak vonj vlažnog drveta i truleži. Prst pred okom nije se vidio. Rukama je pipao i puzao, s mukom se provlačeći između drvenih nogara na teneširma. Zemlja je ovdje bila gotovo posve suha. Potrbuške se ispružio i pritajio. Srce mu je silovito udaralo.

- Hajde, šta čekate, u harem! - derao se neko sa sokaka.

- Ama, Sulejmanaga, nije 'vamo kad ti kažem! Pobjeg'o je uz bašču, vidjeli smo ga!

- U harem, kad kažem, u harem! Traž'te ga!

Sad su tumarali po haremu. U dva maha približili su se njegovu skloništu i digli fenjer da ga bolje osvijetle.

- Ovo su teneširi i tabuti, ovdikan nije.

- Ma, bezbeli da nije! Al', džaba je njemu govorit', čuo si ga!
- Ko zna đi je? Morebit se dočep'o i Višegradske kapije.
- Ako to bude, ondar: halali mati!
- Šta je, ima l' ga?
- Jok, 'vamo nije. Sve smo pritražili.
- Hajde onda, izlaz'te! Hajmo gori.

Ostatak noći proveo je u bunilu. Čitava desna strana bila mu se pretvorila u živu, u krv skorenu ranu. Gorio je od žedi, a napolju je voda potocima tekla. Do njega bi doprla samo poneka kap, koja bi kanula s mokrih tabuta.

Kovitlac grozničavih misli razdirao mu je dušu. Čas bi tonuo u mračne dubine bezdana, čas lebdio između sna i jave. Čudne slike izlazile su mu pred oči, urastale jedna u drugu, pa se opet razdvajale i gubile.

Eno Dafne! Stoji u avliji, smiješi se i maše mu. On hoće da joj priđe, ali ne može. Težak je kao od tuča saliven. Kao da je za zemlju prikovan. Doziva je. Uzalud. I govor mu se oduzeo. Guši se od napora da izusti njezino ime. Bože, šta je ovo sa mnom!

Eno i Izaksisa! Šutke prelazi preko avlije. Žuti mačak u stopu ga prati. Starac se raspasuje, skida kapu i počinje da igra. I mačak igra zajedno s njim. Digao se na stražnje noge, dok prednjim tambura iznad glave. Dafna ih gleda, smije se i plješče. Mačak bijesno frkće i skače joj na glavu. Starac se i ne obazire. Neumorno igra i pocupkuje. Dafna bježi, a mačak za njom. Mačak se najednom pretvara u zaptiju koji ju je one noći napao. Stiže je i unosi u kuću.

Zaharis nemoćno cvili i napreže se. Htio bi joj priskočiti u pomoć, ali ga stotinu noževa prikiva za zemlju.

Starac i dalje igra. Sve brže i mahnitije vrti se kao zvrk. Iznenada plazi jezik i pada nasred avlije. Sav rastavljen. U komadima.

Zaharis ponovo tone u mrak, pa opet izranja. Sad je na obali rijeke i vidi neku daleku crnu šumu. Svud okolo tišina. Zastrašujuća. Nigdje ni ptice, ni životinje, ni čovjeka. Strah ga sve više steže. Čini mu se da ga nešto nevidljivo prati i preža iz one crne šume. Pokušava pobjeći. Ne trči, već lebdi. Kao oblak. Drveće se najednom pokreće i

počinje da ga goni. Skače kao da je oživjelo. Dohvaća ga granama kao rukama. Izbezumljen je od straha.

Prvi put čuje nečiji glas. Jasan i otegnut. Dopire odnekle s visoka. Otvara oči i osluškuje. Ne može da shvati gdje je i šta je s njim. Kroz otvor između naslaganih tabuta vidi veliku zelenu granu, komad čistog neba. Vidi travu i bijele kamene nišane. Glas i dalje zvonko odjekuje i plovi kroz tišinu. Svježe je. Sav drhti od hladnoće.

Šta je sa mnom, gdje sam? - napreže se da uhvati misao. Najednom se stresa. Sjetio se minule noći. Strah i tjeskoba nadiru mu u dušu. Htio bi da zbaci taj strašni pokrov sa sebe, da bježi odavde. Pokušava se dići, ali ga plamena strijela, koja mu prolazi kroz tijelo i zadire u sam mozak, ponovo pribija za zemlju.

Iz harema se čuju glasovi. Sabah je. Ljudi dolaze u džamiju. Kašlju, pozdravljaju se i zastajkuju. Potiho razgovaraju i zamišljeno vrte glavama.

Eno i Mula-Mustafe. Ide pognut, zagledan preda se. Zaharis ga s uzbuđenjem gleda. Vidio je nekoga ko mu je toliko blizak i drag. Kad bi mogao da ga upita šta je s Dafnom i Izaksisom. Možda Mula Mustafa nešto zna, možda je nešto čuo? Da je starac sam, javio bi mu se. On ga ne bi odao. Nikada.

Mula Mustafa se pozdravlja s ljudima, a krupni Alijaga Penava, čija se velika aginska kuća nalazi odmah poviše harema, povlači ga ustranu. Nešto mu brzo govori, pokazujući prstom čas na sokak, čas na gornji kraj harema. Mula Mustafa ga šutke sluša, jednako zagledan preda se. Dok idu prema džamiji, Zaharis jasno vidi Mula Mustafine oči. Starac je sjetan i zamišljen, bez uobičajene vedrine i osmijeha. Vidi ga kako širi ruke i nekako žalosno sliježe ramenima.

Korak po korak idu prema džamiji, dok ezan s munare polahko zamire. Posljednje džematlije žurno prolaze kroz harem.

Zaharis se tresa od hladnoće i uzbuđenja. Uzbudila ga Mula-Mustafina pojava. Kao da je osjetio blizinu onih koje je toliko volio. Kako se Mula Mustafa radovao kad je saznao da je Dafna ozdravila! S koliko se topline neko jutro raspitivao o njoj i Izaksisu! Kao da ga čuje kako mu govori: - Kad god ti šta ustreba, slobodno kucni k'o na

svoja vrata, slobodno!... - Poslije Dafne i Izaksisa, on mu je u ovom gradu najbliži. U srcu ga je osjećao.

Nekoliko vrabaca doletje na susjednu rezdeliju i veselo zacvrkutaše, isprva pojedinačno, a onda zajednički, izmiješano, baš kao da se oko nečega svađaju. Zaharis zatvori oči: debeo, bijel crv, navirao je iz natruhle daske na teneširu...

Čitav dan i dobar dio slijedeće noći proveo je u bunilu, moren teškim snoviđenjima.

Sanja da je u svom rodnom Erzerumu. Vidi oca kako u dugoj košulji, s užetom oko vrata, ide zidinama Ič-kale, dok odsječene ermenske glave, pokićene po kolju, otvaraju krvlju skorena usta i nešto bezubo i nečujno progovaraju. Ermenski valija Damad Teufik-paša iznenada dojahuje na bijelu konju i zavrnutom sabljom skida glave s kolja, pa onda podbada konja, preskače preko bedema i na okrilaćenom konju slijeće pravo u njihovu avliju na Soukbunaru. Dohvaća Dafnu s avlije i jezdi s njom pod oblake, odakle je otiskuje i nestaje. Vidi mu se samo crni binjiš, raširen poput krila, i crna kopita krilatog konja. Dafna lagano pade u gaj više kuće, a on i Nurhodža, koji se odnekud iznenada stvorio, idu u gaj da je traže. Gaj je toliko mračan i gust, da ne mogu ni koraka da maknu. On se uzalud napreže da je dozove, jer ga je glas posve izdao. Nurhodža ga ostavlja i uspinje se na munaru, koja je sad u njihovoj bašči, i počinje da okujiše...

Eto ponovo Teufik-paše, koji je sa svitom vraća iz Ulu-džamije u Erzerumu. On se hitro penje na pendžer, nišani i puca u pašu. Pogođeni paša pada s konja, pa se brže-bolje diže i opet uzjahuje. On i po drugi put puca, a paša opet pada i po drugi put ustaje i uzjahuje, samo što to ovaj put nije paša već zaptija Toga, koji počinje da ga goni. S njim je i buljuk šutljivih zaptija, koji jašu na malim crnim konjima. Kad god ga stignu i hoće da ga dohvate i uhvate, konjima se noge odjednom skrate, a on im umakne. U neko doba, već smoren od bijega i straha da će im pasti šaka, ugledao je Mula-Mustafu. Stoji on na avlijskim vratima i rukom mu daje znak da uđe, jednako se krijući da ga zaptije ne vide. On bi htio da uđe, ali ga noge ne slušaju, sve se savijaju, kao da su od krpe. U to pada

mrak i zaptije ga gube s očiju. Traže ga po haremu, a on se krije i provlači između nišana, pa se onda uvlači u jedan napola provaljen kabur i tu se sakriva. Boli ga svaka kost, a ne smije ni da jekne ni da uzdahne, sve u strahu da ga zaptije ne bi čule i uhvatile. Mula Mustafa i dalje stoji iza vrata i jednako mu domahuje, a na glavi mu crn ćulah i na ćulahu ptičica koja mu neprestano oblijeće oko glave i cvrkuće.

Kad je u neko doba otvorio oči i progledao, bila je noć. Vedra, puna zvijezda koje su treptale. Teško je disao i sav je bio u goloj vodi. Polahko se pribirao i izranjao iz dubina. Činilo mu se da će se ugušiti ako tu i dalje ostane.

- Dalje, dalje! - kucalo mu je u srcu i u glavu, a Mula Mustafina slika neprestano mu je izlazila pred oći. Učinilo mu se da ga i sad vidi kako mu maše.

Posljednjom snagom, grizući zemlju ispod sebe, počeo se izvlačiti. Cvilio je od bola. Činilo mu se kao da ga neke nevidljive ruke dohvaćaju iz mraka i trgaju živo meso s njega. Bio je slijep i izbezumljen od bolova. Odjednom je pod rukama osjetio mokru travu i hladne nišane. Kako mu je godila rosa i hladnoća! A Mula Mustafa i dalje stoji iza vrata, smiješi se i hrabri ga, neprestano mu išareteći da uđe u avliju.

Dopuzao je do haremske ograde i klonuo. Posljednom snagom digao je glavu i jauknuo. Jaukom je dozivao Mula Mustafu, da mu pomogne. Starac je oprezno provirio iza vrata i pošao, išao je, a da zemlje nije ni doticao. Stao je više njega, digao ga na ruke i s lahkoćom ponio. Usput ga je tješio i nešto mu na uho šaptao, ali on nikako nije mogao da razabere šta mu govori. Jedino što je osjećao bile su poput leda hladne Mula Mustafine ruke. Unio ga je u halvat i spustio na dušek koji ga je raspremljen čekao. Kraj dušeka se iznenada stvorila Dafna. Prišla mu je, pomilovala ga po licu i pokrila. Milina mu je odjednom ispunila dušu. Bio je presretan što je vidi. Htio joj je to reći, ali ga je umor toliko savladao, da ni očiju nije mogao otvoriti. Odjednom mu je postalo lijepo i toplo. Sve muke su nestale, kao da ih je neko rukom odnio. Utonuo je u tišinu i mir. Posljednji plamičak svijesti zatreperio je i ugasio se...

* * *

Kad su ljudi sutradan poslije sabaha izašli iz džamije, pa usput još malo porazgovarali i počeli da se razilaze, Alijaga Penava, koji je išao uz samu haremsku ogradu, podobro uzdignutu na podzid, ustrašeno je zastao i zavikao:

- Aman, braćo! 'Vamo, da vidite!

- Šta je, Alijaga?

- Hod'te da vidite!

- Šta je, pobogu?

- Neko leži u haremu. Haman je mrtav! Viri mu ruka! Ljudi se za čas iskupiše. Odozgo, između parmaka, promoljena do lakta, virila je nečija ruka. Prsti su bili stisnuti u šaku, punu trave. Činilo se kao da je mejit ispružio ruku iz kabura, pa je proturio kroz parmake i nekom maše.

Svi su ustrašeno stajali. Niko ni da se makne.

- Ko li je?

- Da nije, boni, Ermen?

- Ha...? Je l' de, dobro si!

- Hajde, da vidimo! Svi pokuljaše u harem.

Nekako čudno propet i potrbuške ispružen između dva mezara. Zaharis je ležao u travi. Bosonog, u košulji i čakširama. Noge su mu bile izranjene i ulijepljene zemljom, a ispod napola zadignute košulje pune sasušene krvi, na leđima je zijevala golema rana. Poput crvenomodre, izvraćene pečurke. Vidjela mu se samo lijeva strana lica. Bilo je žuto kao ilovača.

- Jest, dina mi, Ermen!

- Ih-h! - uzdahnu Mula Mustafa poluglasno i rukom prekri oči.

- Ja oklen ovdi, braćo? - progura se jedan od Logavija, čija je kuća bila naspram samog harema. - Sav su harem preksinoć pretražili, vidio sam svojim očima. A nuto sad!

- Mora da je noćas 'vamo doš'o! Jučer nije mog'o, vidjeli bi

ga. Tol'ki svijet prolazi!

- Ama, kako jučer, baci! Da je jučer, zar bi moglo bit' da ga niko ne vidi?

- Pa i ja to velim!

- Noćas je on, noćas! Bog zna đi se ranjen sakriv'o, dok nije doš'o 'vamo. Morebit je hotio kući.

- A jest ga ružno ud'rilo. Pogledaj, mogla bi čitava šaka unić'!

- Uh-h... strahoba jedna, pa eto...

Dok su ljudi nagađali gdje se Zaharis noćas krio, obilazeći i zavirujući oko mrtvaca, Mula Mustafa se okrenu i pođe. Noge su mu klecale, a nekakva pustoš i tjeskoba savili mu se oko srca, pa bi najradije sjeo i zaplakao. Kad uniđe u avliju, jedva skide firale na papučluku, pa onako očemeren uniđe u halvatić i svali se na sećiju, ne skidajući ni džubu sa sebe. Jedno je vrijeme šutke ležao, s vremena na vrijeme uzdišući i sklapajući oči. Od preksinoć, kad je zapucalo i kad su počeli ganjati Zaharisa, i od jučer kad je saznao šta se zbilo na Soukbunaru, bio je potresen i okaharen. Pritisla ga nekakva tuga, baš kao da se radi o nekom njegovu. Dafna mu je najčešće izlazila pred oči.

- Nestade hin sve troje. U času! K'o da hin neko ukrade. K'o da hin vjetar odnese... Pa bilesi i Almas-čauša s njima. Bi im, belćim, suđeno da zajedno izginu. Allahu moj, Ti im se smiluj! - uzdahnu i ustade da se napije vode.

Čaršija je gudila. Od jučer se nije o drugom ni govorilo već o Ermenina. A kad se još dulo da je i onaj mlađi odjutros nađen mrtav u džamijskom haremu, po kahvama je brujalo. Znalo se pouzdano i zbog čega su izginuli. Čulo se iz konaka, od samog muselima.

Saznalo se da je mladi Ermen, prije tri godine, ubio u Ermeniji carskog valiju. Ermeni su prije toga spremali bunu, pa su pohvatani i pobijeni. Među njima je bio i njegov otac koji je, haman, bio glavni. Onda je on jednoga dana, da osveti oca, šta li, dočekao pašu i ubio ga iz puške. A paša je bio carski zet koji se oženio carevom kćeri, rođenom u carskom haremu. Takve se udaju samo za paše i druge odličnike carstva, jer u njima kola carska krv.

Tri godine su ga tražili i gonili, ali nikako da mu stanu u kraj,

dok se nije saznalo da je, odnekle iz Grčke, pobjegao u Bosnu i sakrio se kod jednog starog Ermena u Sarajevu. I taj je, zbog nekakve bune, poodavno pobjegao iz Ermenije i živio u Bosni. Čim se to saznalo, Tatar je iz Travnika donio vezirovu poruku muselimu da se Ermeni moraju živi pohvatati i otpremiti u Stambol.

- Ah, ah, ko bi to rek'o, moj lijepi br'te!

- Jah, sve se najpotlje sazna i svemu se stane u kraj!

- Jadno ti je, vala, i to njihovo.

- Što, da ti hin nije žao, Avdaga?

- Jest, žao mi hin je! Insani su! Ko zna kako je i tamo, kad se i ovdikan, u Bosni, svašta radi. Đi god se davi i gnjavi, dobra nije! Znaš i sam...

Dok je svijet po kahvama pričao i prepričavao, Mula Mustafa sjedio u svojoj pisarni i hudio. Sve mu je bilo prazno. Četiri su ga smrti dosad najviše potresle: kad su udavili Junuza kasapa, kad je umrla njegova domaćica Safija-hanuma, pa kad je umro šeh hadži Mehmed i sad, kad su izginuli Ermeni. Pri pomisli na Junuzovo davljenje i ermensku pogibiju, osjećao je kako mu se u dušu uvlači nekakva turobna tjeskoba, za razliku od Safija-hanumine i šeh hadži-Mehmedove smrti, koji umriješe lijepo, insanski.

- Nek im se veliki Allah, koji oprašća i daje, smiluje i daruje ih, Amin!...

Kad mu je Avdaga berber te večeri provirio u pisarnu i upitao hoće li mu doći na sjelo, jer će doći još neki ahbabi, odbio je.

- Fala ti, Avdaga, al' nisam ni za šta...

- Što, da nisi hasta?

- Ima i toga...

- Šta je, šta te boli?

- Sve, a duša najviše... - šapnu on tiho. Avdaga diže ruku i šutke pritvori vrata.

13.

Jesen je bila duboko zagazila. Jutra su osvitala u prozirnoj kopreni sumaglice, koja se pokasno dizala s vrhova i obronaka Trebevića. Mangale su se već bile unijele u dućane, a salepčije bi od ranog jutra obilazile čaršijom glasno izvikujući:

- Vruć vrije, damare grije! Vruć salep!

Bestilji su se davno popekli, a smreka i takiše zakiselili. Natkovačima se jedva prolazilo od sijena, drva i drvenog ćumura, koje su seljaci dogonili u grad. Čaršija je, osobito srijedom, bila krcata steljom, sudžukom, suhim sirom, maslom, medom, vijencima bijelog i crvenog luka, topljenim lojem i drugim, što je svijet nabavljao za zimu, za koju se prema nekim alametima očekivalo da će biti oštra i duga.

Mula Mustafa bi najveći dio dana, pogotovo kad su udarile kiše, provodio u pisarni. Na sijela, pa i u tekiju, sve je rjeđe odlazio. Bio se nekako osamio i povukao, a da to nije ni opazio. Kad bi se neko od ahbaba uvratio da ga posjeti ili negdje pozove, zatjecao bi ga šutljiva i zamišljena, kao da to više i nije bio onaj prijašnji, vedri i razgovorljivi Mula Mustafa.

- Ne znam, dina mi, šta mu je! K'o da nije onaj! Đi god ga zovnem, neće. Ponekad se malo i našalim, a on - ni habera - jadao se Mestvica, koji je i dalje obigravao čaršijom, uvijek horan i za šalu i za razgovor.

Ponekad bi se uvraćao i Numan gasal, obično iza ikindije. Izmicao bi šćemliju do iza vrata, sjedao i šutio, zamišljeno gledajući u dlanove, baš kao da nešto ispituje i traži. Sjedili bi tako u šutnji po sahat-dva, dok bi voda u šerbetnjaku na mangali tiho šumjela. Kad ga je Mestvica jednom upitao o čemu razgovara s Numanom, Mula Mustafa odgovori:

- Uvijek imamo o čemu šutjeti...

Avdaga berber, koji bi preko dana počesto provirio u pisarnu, pa onako, s vrata, ponešto upitao ili dohaberio, bio se ozbiljno zabrinuo za Mula-Mustafu.

- Ma reci mi, dina ti, šta ti je? Mora da ti nešto ima?...

- I ima i nejma. Sve je isto, a sve nekako drukčije...

- Ne razumim te, vallahi...?

- To, belćim, dolazi s godinama. Nešto u insanu usahne. K'o da nešto iz njega izduši. Baš k'o kad saransak na proljeće izduši...

Kad je osjetio da mu ruke ponekad trnu, Avdaga je htio da mu pusti pijavice, ali on se nećkao.

- Neka, nek' stane, vidjećemo. Morebit' je od sjedenja.

I poslovi u pisarni bili su nekako stali. Ali, ni on se nije mnogo trudio. Kad bi se nešto na brzinu trebalo napisati ili prepisati, znao bi za čas da plane:

- Sabur! U mene nejma hitnje! Ako moreš pričekat', pričekaj, a ako ne mereš, ej dovale!

To što je potanko sastavljao kraj s krajem, nije ga brinulo. Koliko god padne, elhamdulillah, meni dosta - govorio bi.

Toga dana, a taj dan je bila srijeda, bilo je malo više posla. Seljaci šljegli, pa malo-malo, a neko se pomoli na vrata i zatraži da mu se nešto uradi.

Negdje iza podne izbi neki seljak iz Velešića, koji je i prije dolazio, i donese tapiju na zemlju, pa zamoli Mula Mustafu da mu je prepiše.

- Peke. Ostavi tudikan i dodi iza ićindije - pokaza on očima na sećiju. Seljak spusti tapiju, pa šutke pozdravi i izađe.

Mula Mustafa je još neko vrijeme sjedio zavaljen na sećiji, držeći tespih u ruci, napola žmireći i strahujući da još neko ne otvori vrata i ne donese kakav novi posao, jer se odjutros bio baš dobro umorio. Nekoliko puta se skanjivao da ustane i počne prepisivati tapiju, ali nikako da se digne, isto kao kad se umoran i pospan insan skanjuje da ustane iz dušeka. Napokon pređe dlanom preko lica i umorno zijevnu pa htjede da ustane, ali ga noge odjednom izdadoše pa kao posječen klonu i svali se ispred sećije. Rukom otisnu peštahtu i murećef koji se prevrnuše, pa kao da se i sam prepade šta bi, htjede

da vikne, ali mu u taj tren pade mrak na oči i izgubi se.

Šta je poslije bilo, on ne zna. Kad je ponovo otvorio oči, ležao je u svom halvatu, a oko njega su stajali sin mu Mustafa, Avdaga berber i još neke komšije. Kad se malo pribra, htjede da ih upita šta je to bilo i zbog čega su se okupili oko njega, ali jezik ga nije nikako slušao. Premetao je njime kao da mu je belegija u ustima, a ono što je govorio nije bio govor već nekakvo mumljanje, kojeg se i on sam prepade.

- Vela havle, vela kuvvete, posve mi se gube harfovi! - pomisli u strahu i pogledom se obrati prisutnim.

- Dobro je, Mula Mustafa, dobro, samo ti lezi! - naže se Avdaga nad njega, držeći u ruci šišu s pijavicama.

On ponovo htjede da ih upita šta je bilo, ali ne može, već sklopi oči i zaplaka. Sam je sebi izgledao bespomoćan kao dijete.

- Plače... - šapnu mu sin, pa i on zaplaka.

- Neka, nek' plače! To će rijet da zna za se - mirno će Avdaga.

Mula Mustafa osjeti kako mu otkrivaju noge i kako mu se nešto hladno i glibavo lijepi uz tijelo, ali nije mogao da dokuči šta je. Kasnije, kad je opet progledao, uz njega su bili samo sin mu i nevjesta.

- Babo, bi l' šta mog'o?... Jesi l' žedan? - upita ga sin. Kad to još jednom ponovi, on mu očima dade znak da bi nešto želio, misleći pri tome na vodu, jer su mu se usta bila posve osušila.

Polahko ga zališe vodom, pa su ga poslije heftama otpitavali, isto kao što se dijete u bešici otpitava.

Dani su sporo odmicali, Mula Mustafa je ležao u nekakvu polusnu, dok napokon nije počeo da osjeća vlastito tijelo. Avdaga je svaki dan dolazio i povremeno mu puštao pijavice, a sin mu i nevjesta stalno su bdjeli uz njega. Danju nevjesta, a noću sin ili Mestvica. Ponekad bi ostajao i Numan gasal, a i kovač derviš Selim. Kad mu je krenulo nabolje, dolazili su i drugi, koji su se od prvoga dana raspitivali kako mu je i je li mu krenulo išta nabolje.

Poslije gotovo mjesec dana, usta, koja su mu se bila iskrenula, već su se dobro ispravila, a i jezik mu više nije bio onako tvrd i drvenast, pa je ponešto mogao i da kaže. Mogao je micati desnom

stranom, a osjećao je da mu se i lijeva pomalo otkravljuje. Najčešće bi gledao u šiše ili bi dizao i zagledao desnu ruku požutjelu i otanjilu kao oklagija.

- Mašallah, mašallah! Bogu fala, krenulo je! Još malo, pa ćeš se dići! - tješio bi ga Avdaga.

Kad je došlo do toga da je mogao sjediti u dušeku i mnogo bolje govoriti, najuži krug ahbaba ponekad bi i posijelio uz njega. Zima je napolju bila stegla, a snijeg zatrpao, pa je u toplu halvatu, uz vatrene krompire, suhi sir i bestilj, uz vreo čaj i lijep razgovor bilo ugodno, a i Mula-Mustafi je bilo mnogo običnije. Mestvica je i tada svojim pripovijedanjem i šejtanlucima unosio raspoloženje i vedrinu, pa bi se svi od srca nasmijali. Ni MulaMustafu, bilesi, nije puštao na miru.

- Vallahi, Mula Mustafa, ti nas sviju privari! - veli on jedne večeri.

- Kako, čime? - upitaće neko.

- Pa zar, boni, ne vidite? On će svu zimu preležat' i prespavat', a kad grane proljeće, kraja mu bit' neće! Izići će u čaršiju k'o nov! K'o da je jako ispod čekića! Nemojte se nimalo začudit' ako bude hotio da se ženi! On sad leži i kuvvet pribire!

Ni Mula Mustafa ne može, a da se u svom jadu ne nasmije.

- Eno ga, de! Smije se! Rekoh li ja da njemu nije vjerovat' !

Ponekad bi derviš Selim svojim zanosnim glasom potegao kakvu ilahiju ili kasidu. Svi bi tada padali u ašk, dok bi džamovi na pendžerima zvonili i podrhtavali, mada glasa nije ni upola puštao.

U dva-tri navrata među njih je dolazio i šeh Nasir, a uvraćao bi se i Nurhodža. Kad bi izbio šeh Nasir, u halvatu bi zavladalo drukčije raspoloženje. Razgovor bi postajao tiši i odmjereniji i svi bi čekali šta će on reći. Jedne večeri, kad su svi bili na okupu, neko usput spomenu Ermene i Almas-čauša, na šta Mula Mustafa uzdahnu i podnimi glavu u dušeku. Na to se Nurhodža okrenu šeh Nasiru, pa će:

- Svojim sam očima gled'o kad je Almas-čauš u vatru ugazio! Niko se od enlikih insana i ne mače da pomogne onoj hudnici, već se nađe on! A dobro znamo ko je i kakav je bio, da mu se dragi Allah

smiluje...

- A veliš, svi znamo kakav je bio - priupita šeh Nasir.

- Jah-h, da Bog zakloni i sačuva, svašta je radio...

- Malo mi o njemu znamo, moj Nurhodža, malo! - trpko će šeh Nasir.

Svi u čudu digoše glave.

- Kad ga svi znamo, kako ti kažeš, reci mi, ondar, šta ga je one noći navelo da skače u vatru i da izbavlja nekoga, koga, haman, nit' je znao nit' poznav'o? 'Vamo, neuzubillah, insane zubima klao, a tamo živ u vatru skak'o da bi drugoga iz vatre kutarisav'o! Okle to, ha?

- I ja se pitam... - zamišljeno će Nurhodža.

- Pa kad je tako, ondar ne treba govorit' da ga svi dobro znamo! Ne znamo mi ni sama sebe, a nekamoli druge, moj Nurhodža! Insan ponekad uradi i ono za šta misli da nikad uradio ne bi! Nekoga na to natjera nevolja il' strah, a nekoga dobrota koja se u njemu odjednom probudi. A ono, što je Almas-čauš te večeri uradio, golemo je. Golemo!

- Ja kako ti to, šeh-Nasire, odbenetaš? - javi se Mestvica.

Šeh Nasir pošutje.

- U njemu je one noći prepuklo. Baš k'o kad svjetlica u mraku sijevne pa osvijetli sve oko sebe, tako je i u njemu sijevnulo. Sve je u trenu sagled'o. Sav svoj život! I uradio je ono što je uradio. Bog mu kroz to more oprostit' sve ono što je prije toga zgriješio. A ljudi ne moraju. Njihovi su dugovi i aršini drukčiji. Jer, baška je Božije, a baška insansko!... A ona huda djevojka koju je te noći pošo da izbavi, lahko mu, s Božijom pomoću i milošću, more džennet otvorit'.

Neko se od prisutnih značajno iskašlja.

- Neka se niko ne čudi! Džennet se ne otvara imenom koje nosimo, već srcem kakvo je u nama!... Ja, eto, tol'ko. A on je svoje šerbe ispio. Neka mu se Allah, dželešanuhu, smiluje...

Kako niko ništa ne reče, šeh Nasir se okrenu derviš Selimu:

- Eh, derviš-Selme, bi l' mog'o koji bejt?

Derviš Selim sklopi ruke na prsima i smjerno se pokloni, pa

pusti glas. Učio je kao rijetko kad.

Sijelo se te noći pokasno razišlo. Uz Mula-Mustafu je ostao da bdije Mestvica. On je to s lahkoćom obavljao, a i Mula-Mustafi je bilo najdraže kad bi on ostao. Obično bi pripovijedao do neko doba noći i svojom bi pričom obigrao čitavo Sarajevo. Ništa mu nije moglo promaći. Tek kad bi vidio da je Mula Mustafa zakunjao, i on bi ušutio, da poput zeca skoči na svaki njegov pokret.

- Eh, šta je? Treba l' šta? Reci slobodno, meni nije teško!

Kad bi Numan zanoćio, bilo bi sasvim drukčije. On bi sjedio težak i zamišljen, duboko spuštene glave, a kad bi šta i progovorio, obično bi to bilo kakvo pitanje koje ga je razdiralo i na koje je tražio odgovor. Kad bi ga Mula Mustafa ponekad ispod jorgana provirio, strah bi ga spopao. Činilo se kao da Numan bdije kraj mejita, pa nit' se miče nit' se tiče.

Ni derviš Selim nije bio težak. On bi opet sjedio kao poslušno dijete, skačući na svaki Mula-Mustafin mig i jedva čekajući da mu kakav hizmet učini. Po čitavu noć ne bi oka sklopio ni glave spustio.

Kao i svakoj hasti, i Mula-Mustafi je bilo najteže noću. Nema šta mu tada nije na pamet padalo, dok bi budan žmirio ili u šiše gledao.

- Hoću li, Allahu moj, više ikad saći u čaršiju i ikad išta zapisat'? - s tugom bi pomišljao na svoj dućančić - pisarnu dolje kraj Begovih hala, i na onaj požutjeli tefter u koji je tolike godine zapisivao sve što se zbivalo u Šeheru. I dobro i nevaljalo, i pošteno i nepošteno, i veselo i neveselo. Nek' ostane i nek' se pamti i zna - običavao je sam sebi reći kad bi završio zapis i sklopio tefter.

Za sve vrijeme dok je ležao, sin mu je povremeno obilazio dućan i muteveliji redovno plaćao dućansku kiriju, što je Mula Mustafu još više ispunjavalo nadom da de se jednoga dana ponovo dići i saći u čaršiju.

Onda bi se, po Bog zna koji put, vraćao u mislima Buzadži hadži-Hasan džamiji, svojoj džamiji! Bože, koliko je puta stao u njezin mihrab, da Allah, dželleŠanuhu, kabul učini i u sevab upiše! Ko zna hoće li više ikad stati u mihrab, uspeti se na minber ili na ćurs, dok ga tolike oči gledaju i tolike uši pažljivo slušaju.

Sjedao bi se onda bezbrojnih ahbaba, komšija i poznanika koje je kroz minule godine ispradao na njihov posljednji put do na Bakije i na Hambinu carinu, na Nišan, Alifakovac i ostala sarajevska groblja. Malo je još parnjaka na životu ostalo, malo! A kad ti parnjaci počnu umirat', il' pomru, spremaj se i ti, vakat ti je!

I sve tako, s jedne misli na drugu, nekad i po čitavu bogovetnu noć, dok ne počne svanjivati. Tad se i njemu razgali pa se, ko đoja, probudi i javi onome ko je uz njega proveo noć.

Kad je nastalo proljeće, a on se bio već dobro davranisao pa mogao i da ustaje, tvrdo se ponadao da mu se nafaka još nije ukinula. I dok bi se gladne pijavice još po koji put pripijale uz njegove mršave noge, uzdahnuo bi gledajući ih - Allahu alemu, ja kako li će bit' u crnoj zemlji, kad navali i crv i mrav!

Gotovo čitavo ljeto proveo je sjedeći čas u avliji čas u bašči, dočekujući ponekog od ahbaba, ili bi se zabavljao sa starim lugastim mačkom, koji bi pospano otvarao svoje pametne oči i kao zamišljen čovjek gledao u Mula Mustafu. Ponekad bi, opet, satima pratio let pčela i hod mrava, njihove susrete, dodire i sporazume, poluglasno razmišljajući: - Allahu moj, velik li si! - Pratio je kako šljive rude, a jabuke jedraju, kako ptice dolijeću i odlijeću, noseći ptičadima hranu u kljunu, dok napokon nije dočekao toliko očekivani dan da sađe u čaršiju. Osjećao se toliko snažan, da ga ništa nije moglo odvratiti od te namjere.

- Babo, da pođemo zajedno, još si zaif - veli mu sin.

- Jok, niko mi ne treba, sam ću!

- Hajde makar s malim Avdom, ako nećeš sa mnom!

- Ama, ne treba mi niko, kad ti kažem! Vidi ga!

- Dobro, kako hoćeš, samo...

- Da nisam dobro, ne bi ni salazio. Znam, nisam maksum!

Želio je da bude sam, da osjeti nepodijeljenu radost dana za kojim je toliko žudio.

Prije nego je krenuo, podugo je stajao na kućnoj divhani i osluškivao daleki šum grada, satkan od mnogih glasova i zvukova koji su dopirali odozdo iz čaršije, pa se stapali i brujali kao dalek, nevidljiv roj. Pogled mu za tren privuče Hajrija Logavijina, jedna od

najljepših sarajevskih cura, koja je u susjednoj avliji podvezivala ružine grane. Bila je lijepa i skladna poput sevlije, pa je Mula Mustafa lijepo osejri. Onda se trže, i gledajući ustranu, brzo i zbunjeno prošapta: - Šejtane, nalet te bilo! - pa s Bismillom sađe niz basamake. Osjedao je kako mu srce uznemireno kuca. Kad bi nasred avlije, nevjesta za njim doviknu:

- Babo, ti baš ode?

- Odoh jah, s Božijom pomoći!

Čim je iskoračio iz kuće, radosno mu pritrčaše dvojica komšija.

- Mašallah, Mula-Mustafa, mašallah! Ti, s hajirom, ustade i izađe! Pa, kako si, kako si?

- Dobro, ako Bog da, dobro! - odgovarao je razdragano, jer mu je taj prvi i svaki novi susret izgledao kao poseban doživljaj. Čak i sama mahala, pa i svaka kuća, pričinjali su mu se nekako veselije i drukčije.

Kad dođe do harema, zastade i prouči Fatihu. Ozarenim pogledom obuhvati svoju džamiju. Od alema do ulaznih haremskih vrata. Oči mu se ispuniše suzama, pa umalo što glasno ne zaplaka. Brzo sastavi džubu na prsima i dlanom otra oči. Učini mu se da mu je džuba postala nekako duža.

- Belćim se srastam - pomisli i obazrije se oko sebe. Usput se osvrnu na veliku kamenu češmu ugrađenu u podzid džamije, pa joj se s osmijehom javi. Kad se ne bi plašio hladnog kamena, najradije bi sjeo kraj nje i s merakom gledao kako voda, u snažnom mlazu udara iz njezine lule.

- Ja ljepote, Allahu moj! - razdragano uzdahnu, krenuvši prema čaršiji.

Kad sađe u čaršiju, dočekaše ga vreva, šarenilo i glasovi. To ga malo zbuni, kao da se prvi put našao među svjetinom. Mjeseci ležanja i tišine bili su ga odvikli od čaršijske buke i vreve.

Prolazio je široko otvorenih očiju. Poznavao je svaki dućan i svaki lik. Vješte ruke pognutih majstora hitro su ukivale i prošivale, a svud po ćefencima visjela je nanizana roba: oble crvene i tute firale, mehke i lahke mestve, nježnožuti tomaci, crveni opanci, silahi i

bensilahi, bisage i šarpelji, pletene kandžije i kuburlije, sedla i nalune, i napokon lahke ženske papučice, zaokrugljene i ljupke poput golubica. Ekmeščije i salepčije, prodavaoci nane i buze, ulični trgovci škembeta i druge mačje hrane, glasno su se nadvikivali, a živa rijeka konjanika i pješaka, pomiješanih vjera i staleža, od građana do seljaka, od bogatije obučenih aga do srebrenokose uleme, kuljala je čaršijom, nestajala u sporednim sokacima, hanovima, trgovinama i kahvama. Nekoliko ahbaba i poznanika ugledaše ga i istrčaše pred njega, pozdraviše ga i zahvališe Bogu što je ustao na noge i sišao.

Kad ga sve to zamori, Mula Mustafa skrenu u harem Begove džamije, pa utonuvši u tišinu i hlad velikih lisnatih stabala, najednom se osjeti smireniji i lakši.

Priđe Gazijinu turbetu i prouči Fatihu, pa po staroj navici proviri u unutrašnjost turbeta. I sad, kao i uvijek, kad god bi ugledao nadgrobnu kuburu s velikim kaukom na bašluku, uvijek bi osjetio dostojanstvo i veličinu čak i mrtvog Gazije.

- Blago ti se njemu! - šapnu i pođe niz harem.

- Mula Mustafa, stander! - viknu neko za njim.

On se okrenu i ugleda Asimagu Očaktana kako mu dolazi u susret.

- Nuto sad! - pomisli u čudu. Očaktane nije trpio, kao što ih nisu trpjele ni druge Sarajlije, jer su davali novac na kamatu i bezdušno se bogatili. Asimagu je poznavao po tome što mu je umrlom jedincu sinu ispisao tarih na nišanu, za šta ga je Očaktan baš fukarski nagradio. Bilo mu je došlo da vrati hediju, ali se onda sjetio da je smrt po srijedi, pa ušutio i prešao preko toga.

- Čuo sam da si bio hasta? - unese mu se Očaktan u lice, i Mula Mustafa prvi put vidje da mu je preko desnog oka navučena mrena. Glava mu je bila tanka i duga kao u konja, a brada prorijedena i drhtava kao švrakin rep.

- Jah, jesam. Al' elhamdulillah, sad je dobro! - odgovori Mula Mustafa i pređe rukom preko brade.

- Bilo te kucnulo, ha? - raspitivao se Očaktan.

Mula Mustafa ušutje. Uhvati ga nekakva huja, ali se suzdrža.

Očaktan se oprezno obazrije i turi ruku u čakšire, pa gurnu zatvorenu šaku u džep Mula-Mustafine džube. - Na, nek' ti se nađe!

Čulo se kako novac zazveča. Uz Mula-Mustafu liznu plamen.

- Aferdesum, ja nisam muhtač! Ja ne primam! Kad to reče, najednom mu pred oči izađe đevdir pun žuta kravljeg masla i velika drvena kutija poravnjena pirinčom, što ih je maločas gledao u Ablakovu dućanu, okićenu nizovima osušene bamlje koje se nije ko zna otkad okusio. Pa i pilava i mnogo čega, jer se uvijek, a pogotovo posljednjih mjeseci, baš potanko živjelo.

- Neka čoj'če, uzmi kad ti dajem!

I dok se on snađe, Očaktan se okrenu i ode. Mula Mustafi ne ostade ništa drugo već da okrene prema dućanu, ne usudujući se da metne ruku u džep.

- Allahu dragi, šta li bu mi! - razmišljao je usput.

- Ah, vidi Mula-Mustafe, mašallah! - prekide ga u mislima Husein Kilo, koji je povazdan sjedio na džamijskim sofama, čekajući i čuvajući mejte i uvijek kandišući na ćafuriju.

Mula Mustafa mu odzdravi, ispita se s njim i usput upita šta ima novo, a Kilo poče da se tuži:

- Ama ništa, br'te, ništa, Boga mi! Ako ćeš mi vjerovat', svijet nekako slabo umire! Razišlo se po selima, pa ako ko i umre, to ti je fukara!

Mula Mustafa zagrabi u džep, napipa Očaktanove pare, pa i ne gledajući šta je i koliko, spusti ih Kili u šaku.

- Na, ovo ti je od Asimage Očaktana! Dao mi je da ti dam. Ako živ budeš pa dočekaš da ga snesu prid džamiju, prouči mu štogod prid dušu. Sevab ti je... Pa i ne čekajući šta će Kilo reći, brže-bolje se okrenu i pođe u dućan.

Komšije ga ugledaše i okupiše se. Saletješe ga pozdravima, čestitanjem i pitanjima, a Avdaga berber pođe da ga ruži što je toliko pohitio da silazi.

- Neka, Avdaga, dina ti! Da nisam siš'o, haman bi mi nešto bilo. A neće zar...

- Neće ako Bog da, neće! Nek si ti nama doš'o! - dočekaše komšije.

On im se nekako iskopa, pa skide katanac s dućanskih vrata i uđe. Dočeka ga zadah memle i ustajalosti. Od papira izrezane zvijezde i mjesec, kojima je poodavno okitio unutrašnjost dućana, bili su požutjeli i visjeli s već opučenih zidova. Sve ostalo bilo je na svom mjestu: niska sećija zastrta komadom izblijedjele čohe, pred njom, peštahta i na njoj divit, kitabi i tefteri, a u udubini zida plitak tas i na njemu hrpica akči što ih je ostavljao za dućansku kiriju.

Sjede na sećiju i odahnu od umora. Činilo mu se kao da godinama nije zavirio u pisarnu. Sve mu je bilo poznato, a sve opet drago i novo. Pruži ruku pa dohvati tefter i strese prašinu s njega. Onda ga otvori i poče da čita. Pažljivo je čitao bilješku po bilješku, ali mu je sada, poslije duga ležanja i nepisanja, izgledalo kao da čita tuđe riječi, čiji mu je prizvuk bio odnekle poznat.

- Jah, ovako će jednoga dana, kad mene više ne bude, neko čitat' šta sam ja pisao - pomisli sa sjetom i ostavi tefter. Onda izvadi tespih i poče da uči. Učio je polahko i smireno. Zrno po zrno, riječ po riječ, dok mu ruka ne klonu, a usne prestadoše da šapuću...

Kad se trže i pribra, osjeti da je gladan. Opet se sjeti bamlje iz Ablakova dućana i sam se sebi potiho nasmija. Onda pogleda na tas s kirijom, pa ustade. Priđe zidu i sasvim ozbiljno, kako je to mnogo puta i prije činio, otpoče svoj neobični razgovor.

- Selamun alejkum, Gazi Husrevbeže! - reče smjerno, baš kao da stoji pred živim Gazijom.

- Alejkumu-s-selam, Mula Mustafa! Merhaba ti. Kako si, je l' ti bolje?

- Allahu šućur, dobro je. Dobro, ako Bog da! Već, hotio sam nešto...

- Hajrola! Reci slobodno, da čujem!

- Ma eto, otanjilo se, moj lijepi Gazija! A nije ni čudo, kad se mjesecima nije ništa radilo. A i sin mi, Mustafa, ima svojih briga. Nije da me nije pazio, al' šta se more na britvi, kad mu je kuća puna čeljadi? Već, hotio sam te zamolit' da mi uzajmiš koju akču od kirije. A ja ću to pošteno vratit', vjeruj se!...

- Ama, Mula Mustafa! Uzmi, br'te, slobodno! Pa kad vratiš!

Mula Mustafa istrese tas u šaku, prebroja akče i okrenu se

zidu.

- Dva groša i deset akči! I vel'ka ti fala, dragi moj Gazija! Neka ti dragi Allah lijepi džennet da! A ja ću, nek' znaš, pošteno vratit'. K'o što sam i dosad vrać'o.

Posjedio je još neko vrijeme nepomičan i zagledan u zelenom bojom ispisanu levhu iznad vrata. Onda se diže, dohvati šišu s murećefom, pa je promućka i nasu murećef u divit. Pažljivo zareza trstiku, uze tefter i presavi ga preko koljena, pa zamočivši trstiku u murećef poče pisati.

Isprva je pisao polahko, a zatim sve brže. Misli su mu navirale i utapale se u sitne harfove koji su se nizali i kitili jedan uz drugi. Tu i tamo, jedva čujna škripa trstike, nadjačala bi njegov šapat, kojim je poluglasno sricao pojedine misli.

- Evo me - pisao je - s Božijom pomoći opet u svom dućanu. Onaj koji me je dao na ovaj prolazni svijet, ostavio mi je da još poživim, iako sam ponekad mislio da mi je došao vakti-sahat.

Za ovo vrijeme dok sam bolovao, nastojao sam da zavirim i s one strane, jer insan, dok je zdrav i dok mu je dobro, obično živi samo za dunjaluk, a malo za ahiret. Zbog toga se mnogi zaboravi pa izgubi dušu i hoda dunjalukom i bez srca i bez duše. Takvi su, kao što jednom reče šeh-Nasir, kao bačen kamen: na koga nalete, taško se njemu!

Ja sam, koliko znam - a Bog zna - nastojao da svoj život uskladim s Njegovim zakonima i da ga ljudski i pošteno proživim. Hvala Onome koji me uputi na pravi put! Ne kažem, ponekad sam pokleknuo, pa i zabasao, ali insan sam, a Milosnik je milostiv, oprostiće. Koliko ja znam, nikome zla svjesno uradio nisam, a onoliko pameti i snage koliko mi je dato, nastojao sam da okrenem na dobro. I sebe, i drugih.

Po mome znanju, jedna je stvar u životu najpreča: ne čini zla, da te zlo ne stigne! Ima i drugih stvari, ali, ova je ponajglavnija!

Nafaka mi je, Bogu šućur, bila onolika kolika je trebala da bude. Jer, šta ga znaš: da sam imao više, možda bi se osilio, a ljudska sila i zulum koji iz nje izbija, najgora su stvar na svijetu! Ja sam se u svom životu mnogo takvih nagledao. I eno ih, mnogima se ni za trag

ne zna, a ako ih neko i spomene, po zlu ih spomene. Teško njima! Neka im se Milosnik smiluje! Koliko je takvih ova zemlja i dunjaluk zapamtio! A zar im je to trebalo? Šta ćeš, mnogi se umisle pa kažu: - Ja, pa ja! Sve je na dunjaluku za mene i zbog mene! - Jest, sve je za insana, ali kako? Na Božije zadovoljstvo, a to će reći ljudski i pravedno. Zato, kad takvi umiru, samo buhe s njih pobjegnu. A oni, hudi, mislili: dunjaluka će poslije njih nestati!

Koliko se meni čini i koliko ja mogu da dokučim, najviše dunjalučkog zla potječe od ljudske gladi za dunjalukom i od ljudske sebičnosti. Jednima je malo zemlje, kuća, dućana, robe, stoke i zlata; drugima je malo vlasti nad ljudima i zemljama, pa ih to neprestano tjera na novu glad, na nove nepravde i grijehe koje čine i nad sobom i nad drugima.

Koliko sam se puta zamislio nad nekima i nekima dok su ih onako gole, zamotane samo u ćefin, spuštali u kabur.

- Eh, moj žalosni brate - mislio sam - a šta sad?... Baška ono što te čeka, a baška ono što si iza sebe među ljudima ostavio i po čemu će te oni spominjati. Hajvan ugine i zla iza sebe ne ostavi, a što da ga ti ostavljaš? Otimao si se za mal i za vlast, činio zulum i nepravde, žalostio i rasplakivao druge, Božije zakone gazio, a nisi, a nisi jadan ne bio, znao, da ni te firale što su ti na nogama, ni to oko što ti je u glavi, nisu tvoji! Prosjak umre, pa i iza njega nešto ostane, a ti se bojao da ti ne bude malo. Eto ti sad! Jednom sam slušao kako je bogati i moćni vladar Omer ibn Abdu-l-Aziz tražio da mu poslije smrti ne zamotavaju raku. Kad su ga u čudu upitali zbog čega, on će:
- Neka ljudi vide da ništa od čitava bogatstva nisam mogao ponijeti...
- Ko je pametan, razumjeće.

Slušao sam, opet, kako je nekakav bogat trgovac pred smrt pozvao sinove i zadrečao:

- Djeco, ja ne smijem prve noći sam u kabur! Tako vam velikog Boga, zatvorite prve noći nekoga sa mnom, da ne bih bio sam u mezaru! Biće mi makar malo lakše.

Hele, sinovi ga poslušaju i nađu nekog siromašnog hamala, koji za dobru nagradu pristade da s trgovcem provede prvu noć u kaburu. Da se ne bi udušio, prometnu mu čunak kroz kabur. Kad je

sutradan svanulo, oni ti dođu i izvade hamala iz kabura. Bio je živ, ali sav kao ovca bijel! Zubi su mu jednako cvokotali.

Kad su ga pozvali kući da mu dadnu obećanu nagradu, on odbi: - Nemojte, braćo, živi bili! Dok sam noćas račun položio i dževap dao za ono što sam na hamalskom užetu zaradio, sav sam osijedio! Baš tako je rekao. A ja bih dodao i upitao: ja kako li će račun položiti oni koji su tuđi hak jeli i s tuđih leđa kožu gulili!

Ja sam svake noći, Allah mi je svjedok, pod jorganom sviđao svoje račune i mislio šta sam za dana uradio i poradio, i šta je od toga dobro i korisno po mene i po druge, a šta nije. Jer, ako ćemo pravo, ima stvari koje insan i od sebe krije, a nekamoli da ih pred drugima kazuje. Zbog toga i treba sam sa sobom sviđati račune. U samoći, pod jorganom. Jer, insan je sebi najbolji sudac. Baška je ono šta pred ljudima izigrava, a baška ono šta sam o sebi zna i pod jorganom o sebi misli.

Pa, kad dobro svidim šta sam za dana uradio, pomislio ili poželio, pa rastavim pljevu od žita, onda zamolim Allaha da mi oprosti sve što je bilo ružno, tobe dođem i šehadet potegnem. Mnogo sam puta zaplakao i jastuk suzama natopio! Jer, insan je insan: i crn i bijel, ni melek ni šejtan, pa začas pogriješi. Allah ga je takva stvorio i zadužio da se bori protiv zla i u sebi i oko sebe.

Koliko sam puta čuo kako za nekog kažu: - Blago si ga njemu, nema mu sreće na daleko! - A jadna ti je njegova sreća! Ogradio se malom, i to mu je sve! Po meni je sreća nešto drugo: kad sam ja u sebi skladan, čist i pravedan; kad pošteno živim i radim; kad na mene niko ne uzdiše niti prstom upire; kad se veselim zori i beharu, a smiren liježem iza jacije, znajući da Onaj koji je iznad zemlje i nebesa zna za mene i vodi računa o meni - eto, to je moja sreća!

Bog me je dao merhametli, hvala Mu i na tom daru! Kad god vidim da nekoga gone, ja Boga zamolim i za njega i za one što ga gone. Jer, ko zna je li on kriv ili su gonioci krivi! Treba, brate, praštati! Kako ćeš se nadati i od Allaha milost tražiti, kad sam nisi milostiv? Čovjek je i prema hajvanu dužan da bude milostiv, a nekamoli prema insanu!

I još sam nešto htio da kažem. Nikada se u životu ne treba za nešta previše otimati, a niti se od nečega premnogo braniti. Ne zna se, po Bogu si brat, šta de na kraju izaći. Zato, uradi onako kako ti pamet i srce kazuje i kako si dužan da učiniš, pa onda reci: - Ako je hairli neka i bude, a ako nije, neka i ne bude! Imao sam ja u životu stvari za koje sam vruće želio da se pošto-poto dogode, a poslije, kad nije bilo tako, zahvaljivao sam Bogu što je ispalo drukčije. Ima ih, opet, koji povazdan Bogu dove upućuju, a kad bi Bog sve te njihove dove kabul učinio, dunjaluka bi odavno nestalo! Vjeruj se da je tako!

Već kako god smislim, čini mi se da nisam duga vijeka, da se je i moje primaklo. Godine su tu, a i ozajifilo se. Insan to počne predosjećati i spremati se. Bog je, belćim, dao insanu da to osjeti. Sve ima svoj vakat i On najbolje zna kad je čemu vakat. Jer, ni velika starost nije lahka. A zašto? Zato što staru insanu pomru akrani pa nema s kim podijeliti uspomene, pošto star insan nema budućnosti, već samo uspomene na prošlost. Onda ti se u dušu uvuku tuga i usamljenost, pa ti je još teže. Pa još kad onemoćaš i na tuđi hizmet spadneš! Sreća je što insan, dok je mlad, mnogo toga ne zna, jer ne bi valjalo da zna. Život bi mu onemilio. Usahnuo bi prije nego što i procvjeta! Ovako, sve u svoj vakat!

Ja se smrti ne bojim, jer je to kapija kroz koju se prolazi u drugi život. Samo se bojim da ta kapija ne bude tijesna, pa da se prolazeći ne napatim! Zato sam uvijek Boga molio da me sačuva od duga loga i teška bola. A smrti se, dina mi, ne plašim, jer Allah je vrelo milosti i dobrote i na Njegov poziv svako će se morati odazvati. On najbolje zna kakav sam bio i šta sam ovdje, na dunjaluku, radio. Nisam od onih koji misle: kad te zemlja zaspe, sve je svršeno, ko će te onda oživiti? Ja kažem: Onaj koji me je i prvi put oživio! Zar i voćka svake zime ne zamre, pa na proljeće opet oživi i obehara?

Ja se Allahovoj milosti tvrdo nadam i u nju neizrecivo vjerujem. Za one, koji su Njega vjerovali i po Njegovim zakonima se ravnali, rečeno je: - Za njih nema straha i oni ne treba da se žaloste!... - Zato smiren čekam svoju smrtnu čašu koja nikoga nije mašila niti će mašiti. Smrt će svi okusiti.

Kad bi me neko upitao šta mi je na ovom svijetu najžalije

ostaviti, rekao bih: sabaha, behara i iftara. Ko zna kakva se ljepota u tome krije, razumijeće.

Mnogo toga bih imao i želio da napišem, ali ne znam kako? Misao mi je bistra i duboka, ali riječ je mehka i plitka, pa nikako da iskažem ono što bih želio.

Allahu moj, mislim se nešto hoće li neko jednoga dana čitati ovaj moj tefter i ove moje zapise? I šta li će redi? Hoće li ljudi tada biti bolji, pravedniji i pametniji, ili će se motati po dunjaluku kao što se i danas motaju i uvijek nešto tražiti, samo, na krivoj strani?

Na tom mjestu Mula Mustafa duboko uzdahnu i nehotice zapisa:

- Eh, Allahu moj, al' sam umoran!...

Iza toga klonu i zaspa na sećiji. Trstika mu ispade iz ruke i preko otvorenog teftera otkotrlja se na pod. Ostadoše ispisani reci, ali tako drhtavo i nečitko napisani, da ih niko kasnije nije mogao pročitati....

TUMAČ

turcizma i manje poznatih riječi

A

abdest - obavezno ritualno pranje prije molitve
ačkosun! - bravo! živio!
adet - običaj
afedersun! - oprosti! izvini!
aferim! - bravo! odlično!
af učiniti - oprostiti, izviniti
aga - dobrostojeći građanin, posjednik
ahar - staja
ahbab - prijatelj
ahiret - onaj svijet
ahmak - glupan
ahmedija - čalma, turban
ajan - prvak, odličnik
ajet - odlomak iz Kur'ana
Ajetu-l-kursija - odlomak iz Kur'ana u kojemu se spominju neka Božija svojstva
akča - para
akran - vršnjak, podjednak
akšam - prvi mrak, večernja molitva poslije zalaska sunca
Allah - Bog
Allahu alemu - Bog zna
Allah dželleŠanuhu - Svemogući Bog

Allah rahmetejlje - Bože, smiluj mu se!
Allahu šućur - Bogu hvala
Allah selamet - da mu je Bog na pomoći
alaj - puk, masa
alamet - predznak
alčak - vragolan
alčački - vragoljanski
alem - bekreni ukras na vrhu džamije
alem-kamen - dragi kamen
amidža - stric
aminati - moliti se „amin"
anduz - mirisna biljka, mandragora
An-ka - čudotvorna ptica
anterija - gornja muška haljina
araba - teretna zaprežna kola
Arefat - visoravan u okolici Mekke
arslan - lav
arsuz - čovjek ljutite naravi
arsin - mjera za dužinu, 68 cm
arzuhal - predstavka, molba
asija - objesnik
ašćija - kuhar
aščinica - javna kuhinja
aščikaduna - kuharica
ašere - izvjestan broj stavki iz Kur'ana
ašikluk - ljubavni razgovor
ašk - češnja za nečim, zanos
avaz - glas
avdžija - lovac
avlija - kućno dvorište
azab - muka, patnja
Azrail - anđeo smrti

B

babo - otac
bahnuti - iznenada doći
baklava - slatka pita
bakrač - bakreni kotao
bakrsuz - bakreni sud sa kojeg se ogulio kalaj
baksuz - zlosrećan
bamlja - jelo od mahunastog ploda istoimene biljke
bandak - nesvjestica
banjica - kućno kupatilo
bardak - zemljani sud za vodu
barhana - svirka, skupno veselje
basamak - stepenica
baš-aga - zapovjednik, starješina
bašeskija - isluženi jeničar
baška - napose
bäšluk - nadgrobni kamen iznad glave
bazditi - zaudarati
bazerđan - trgovac uvoznom robom
bećar - ne ženja
bedevija - kobila arapske pasmine
begenisati - svidjeti se
bejt - stih
belaj - nesreda
belćim - možda, valjda
belegija - kamen za oštrenje
bendati - priznavati
beli vala - baš je tako, zaista
bensilah - širok kožni opasač
benzer - sličan
bestilj - gust pekmez od šljiva
bet-dova - kletva, prokletstvo
bez - platno
bezbeli - dabome
bigajri hak - na pravdi Boga
bihuzur - uzneiniren - ometen

bin-bir halka - muzički instrument
binliš - široki ogrtač
birvaktile - nekad, u staro vrijeme
Bismilla - u ime Boga
boj - kat
bön - bolestan
borija - truba
boščaluk - dar koji se sastoji od odjevnih predmeta umotanih u komad platna
bradva - tesarska sjekira
bujrum - izvol(te)!
bujrutija - pašina naredba
buljuk - četa vojske, grupa
burek - mesna pita
butum - sav, ditav

Č

čajluk - čajnik
čakmak - kresalo
čapraz - sudar pri klizanju saonicama
čardak - velika soba na katu s lijepim vidikom
čaršija - trgovačka četvrt
čauš - pomoćnik starješine zanatskog ceha, naredni
čekmedža - mali drveni sanduk
čelenka - vrsta metalne perjanice
češma - izvor, fontana
čevrma - ziatom izvezen rubac
čevrntija - okretanje uokrug
čifuthana - geto
čikovi - rezanci
čirak - svijednjak
čivija - klin, ekser
čok jaša mašallah! - dugo živio! dobro došao!
čugelj - palica za miješanje

čunak - vodovodna cijev
čvrknut - luckast

Ć

Ćaba - Kaba, sveti hram u Mekki
ćafurija - kamfor
ćage - papir
ćahija - vrsta luksuznog kruha
ćasa - dublja posuda polukružnog oblika
ćatib - pisar, administrativni službenik
ćefenak - dućansko krilo
ćehaja - starješina jednog zanatskog ceha, zastupnik vezira
ćehrubar - jantar
ćeremit - krovni žljebasti crijep
ćibarast - dopadljiv, ugodne vanjštine
ćitab - knjiga
ćola - dječja igra
ćorav - slijep na jedno oko
ćosav - čovjek bez brade i brkova
ćul - debela zavjesa obrubljena kožom
ćulah - kapa od valjane vune
ćulluhu - u bestrag
ćuprija - most
ćurak - muški kaput postavljen krznom
ćurčija - krznar
ćurčibaša - starješina ćurčijskog ceha
ćurdija - ogrtač postavljen krznom
ćurs - propovjedaonica
ćuskija - željezna poluga

D

daidža - ujak
daira - sazivanje džinova, skup trgovačkih magaza oko

jednog dvorišta

dalga - val
damar - bilo, puls
damlaisan - šlagiran, uzet
davranisati se - snaći se, doći sebi
dedo - djed
defiti - utišati, umanjiti
demir - prozorska rešetka
demirlija - velika bakrena tepsija, koja služi kao sinija (sto)
denjiz - more
dernečiti - provoditi se
derviš - pripadnik derviškog reda, skroman i pobožan čovjek
deverati - proturati se
devlet - carstvo, država
dimije - široke ženske hlače posebnog kroja
dibiduz - potpuno, do kraja
din i iman - islamsko vjerovanje
dini-islam - vjerozakon
divan - vijeće, savjet
divanija - sulud
divhana - široko predsoblje na katu
divit - pisaći pribor
dizdar - zapovjednik tvrđave
dohaberiti - dojaviti
dohakati - dodi nekome glave
dokunisati - dodijati, naškoditi
dolaf - zidni ormar, plakar
dost - prijatelj
došlo - došljak
dova - molitva, blagoslov
dovale - zbogom
dram - mjera za težinu, 3,207 grama
dunjaluk - ovaj svijet
dušek - vunena postelja
duvar - zid

Dž

džaba - besplatno, uzalud
džaiz - dopušteno
Dželaluddin Rumija - islamski filozof i mislilac (1207-1273)
džam - staklo
džan - duša
džanfez - vrata svilene tkanine
džehennem - pakao
dželep - stado
dželepčija - trgovac stokom
džem - žvale
džemat - skup vjernika koji zajednički obavljaju molitvu
džematile - zajednički
džematlija - član jedne vjerske općine, jedan od onih koji skupno obavljaju molitvu
dženaza - muslimanski sprovod
džennet - raj
džennetlija - onaj koji je zaslužio raj
dževap-odgovor, račun
džin - duh, demon
džoka - vrsta kaputa
džuba - mantija
džuzdan - novčanik

Đ

đelabija - vrsta duge košulje
đemija - lađa, brod
đerđef - drveni okvir na kojem je razapeto platno za vez
Đerdelez Alija - legendarni muslimanski junak
đevđir - posuđe za cijeđenje
đizlija - bludnica
đoja - tobože

đugum - bakreni sud za vodu, veći
đul - ruža
đulsija - ružina vodica
đunah - grijeh

E

Ebu Bekir - prvi od četvorice velikih halifa poslije Muhammeda, a.s.
edžel - sudnji das, smrti
efendija - gospodin
efendisi benum - gospodin moj
efendum - gospodine moj
ej - dovale - zbogom, s vašim blagoslovom
ekmešćija - pekar
eksikluk - kob, nesreda, Božja kazna
El-Fedžr - sura iz Kur' ana
emer - zapovijed, odredba
esnaf - zanatski ceh
esnafbaša - starješina zanatskog ceha
ešek - magarac
ešraf - prvaci, aristokracija
evet - tako je
evlad - potomstvo, djeca, dijete
evlija - sveti čovjek
ezan - poziv na molitvu
ezijet - uznemiravanje, kinjenje

F

färz - stroga islamska zapovijed
Fatiha - prvo sure Kur'ana
feredža - vrsta ženskog ogrtača od dohe za izlazak iz kuće
ferman - sultanov ukaz
fetva - šeriatsko-pravna decizija

fermen - vrsta prsluka
firale - lahka obuda
firaun - Cigan
firdevsi - raj
frća - četka
fukara - siromah
furda - utroba zaklane životinje
fürsat - samovolja

G

gajb - nevidljiv
Gazi Husrevbeg - turski namjesnik u Bosni (od 1521-1541. godine), osnivač brojnih zadužbina vjersko-prosvjetnog, kulturnog, privrednog i utilitarnog karaktera, te veliki graditelj Sarajeva
gazija - junak, pobjednik
gasal - onaj koji kupa mrtve
gedželuk - vunena kućna haijina, noćna odjeća
gibet - ogovaranje
gizdati se - kititi se, dotjerivati se
glibav - ljigav
groš - srebreni novac
grohnuti - oslabiti
guräbija - okrugli kolad

H

haber - vijest
ni habera - ni brige
habit - fratarski ogrtač
hafiz - onaj koji zna cijeli Kur'an napamet
harambaša - nadrabin
häir - sreća, dobro
hairli - sretno
hair-sahibija - dobrotvor

hajat - hodnik
hajdarija - vrsta gornje derviške odjeće
hajrat - dobro djelo, dobročinstvo
hajrola! - koje dobro
hajvan - životinja, stoka
hak - pravo, pravda
hal - stanje
hala - zahod, nužnik
halakati - vikati, derati se
halaliti - oprostiti
halka - kolut, karika
halva - slatko jelo
halvat - velika soba u prizemlju
halvatić - mala soba u prizemlju
hamal - nosač
hamam - kupatilo
hamamdžija - upravitelj kupatila
ham-pamuk - fini pamuk
hamsin - drugi period zime, od 31.1 do 21.111.
hamur - tijesto
hanedan - gostoljubiv domaćin
hanuma - gospoda
haraba - ruševan
haram - zabranjeno, griješno
haramiti - prokleti
harem - ograđeno džamijsko dvorište, žensko odjeljenje u kući
harf - slovo
haruniti se - obijestiti se
hasna - korist
hasta - bolesnik, bolestan
hasati - poricati
hator - volja, misao
haufli - turobno, mračno
hava - zrak

havadis - novost
hazna - blagajna
hazreti Israfil - melek koji će objaviti početak Sudnjeg dana
hazreti Mevlana - počasna titula za islamskog učenjaka i filozofa Dželaluddina Rumija
hazreti Omer - drugi veliki halifa poslije Muhammeda, a.s.
hedija - dar
hefta - sedmica
hićaja - priča
hilafetnama - ovlaštenje, svjedodžba, diploma
hizmet - dvorenje, služenje
hliniti - plakati, sliniti
hodža - muslimanski svećenik
horoz - pijevac
horoziti se - praviti se važan
hrka - gornja haljina postavljena pamukom
hrsuz - lopov
hud - jedan
hudnik - jadnik
hudnica - jadnica
hudjeti - jaditi, žaliti, bolovati
huja - ljutnja, srdžba
huktati - pri derviškom obredu izgovarati „Hu-Hu" (Allah, Allah!)
hurija - rajska djevica
hurma - datulja
hurmet - poštovanje

I

Ibadet - moljenje Bogu
ibrik - bakreni sud za vodu (manji)
ićindija - treća dnevna molitva, između podneva i večeri
idara - izdržavanje
iftar - večera kojom se završava dnevni post

igirmiluk - sitni turski dukatić (dvadeseti dio dukata)
ihvan - brat u derviškom redu
ikrariti- odlučiti se za odlazak na hadž u Meku
iladž - lijek
ilahija - pobožna pjesma
ilham - nauka, znanje
imam - muslimanski svećenik koji predvodi u skupnoj molitvi
imamluk - vršenje imamske dužnosti
imaret - javna dobrotvorna kuhinja
insan - čovjek
insansko sure - ljudski oblik
inšallah - ako Bog da!
istigfar - pokajanje, traženje oprosta
isijot - začin za salep
iskandžijati - istući kandžijom
išaretiti - sporazumijevati se mimikom
išehati se - procvjetati
itikad - vjerovanje
iz ćusteka - s mjesta
izdegenečiti - istući
izdegenečiti - istući
izun - dopuštenje

J

jabandžija - stranac, tuđin
jacija - posljednja večernja molitva, dva sata nakon zalaska sunca
jag - mirisno ulje
jalan - lažan
jagluk - duguljasti zlatom izvezeni rubac
jangija - požar
japija - drvena građa
Jasin - 36. sura Kur' ana

jašmak - bijela koprena
jehudija - Jevrej
jekdur Allah! - Bog je jedan
jalandži-dolma - nadjev od pirinča, luka i peršuna u listu vinove loze, pržen na ulju
jazuk - šteta
jazija - pismo
janičar - rod turske vojske
jazuk ti bilo! - sram te bilo!
jeničarski aga - jeničarski zapovjednik
jeničarski Sadžak - jeničarski štab
jemek - pripremljeno jelo
jemenija - veliki rubac za podvezivanje glave
jemin - zakletva

K

kabast - krupan, velik
kabul - uslišan
kabur - grob, raka
kaderija - pripadnik derviškog reda, čiji je osnivač Abdul-Kadir
kadićevci - puritanci
kadija - šeriatski sudac
kahva - kafa, kafana
kahve-odžak - otvoreni odžak gdje se priprema kahva
kajsar - crveno obojena kozja koža
kalaisan - prevučen kalajem
kamarija i kamerija - vrsta balkona okrenuta prema dvorištu
kamilavka - visoka kapa pravoslavnih svećenika
kanat - krilo vrata
kandilj - kandilo
kandisati - zaudarati
kantar - vaga
kanun - zakon, pravilo

kapija - vrata
kapudan - (ponorski) kapetan
kasap - mesar
kasida - pjesma u kojoj se neko pohvaljuje ili uzvisuje
katil - ubica, krvnik
katul-ferman - smrtna presuda
kauk - kapa od debele vunene ili pamučne tkanine
kaum - skupina, narod
kaurma - vrsta prženog (konzerviranog) mesa
kazan - veliki bakreni kotao
kavaz - svilar, posamentir
Kevser-vrelo - džennetsko vrelo
Kibla (kibla) - strana svijeta prema kojoj se muslimani okreću pri obavljanju molitve (Kaba u Meki)
Kijametski dan - Sudnji dan
kirija - zakupnina
klanjati - moliti se Bogu
kođoja - tobože
kol-ćehaja - zapovjednik strafe
komšija - susjed
komšiluk - susjedstvo
kona - susjetka
konak - rezidencija
konšipka - vratašca u susjednu bašču
kontuš-ćurak - vrsta kaputa
koporan - vrsta gornje odjeće
korkaluk - ograda
krneta - duhački instrument, klarinet
krzatma - jelo od dinstanog mesa s varivom
kubura - nadgrobni sanduk presvučen čohom
kaburlija - mala puška koja se zadijeva za pojas, futrola
kucnuti - šlagirati se
kudret - Božja moć
kudret-deve - tajanstvene, nevidljjive deve
kumaš - vrsta platna

kumrija - vrsta ptice
Kur'an - muslimanska sveta knjiga
Kur'ani-azimušan - uzvišeni Kur'an
kurban - brave ili goveče kolje se koje uz muslimanski praznik Kurban-bajram
kušanma - svečanost prilikom prevodenja šegrta u kalfe i kalfi u majstore
kušatisavanje - opasivanje novih kalfi odnosno majstora pregačom prilikom kušanme
kutarisati se - riješiti se, spasiti se
kuvet, kuvvet - snaga, sila

L

lata - tanki hodžinski ogrtač
leden - lavor
levha - kaligrafski ispisan i uramljen citat iz Kur'ana ili kakva mudra izreka
log - ležaj
lola - skitnica

M

madžnn - uvaren med, afrodizijak
magaza - magacin
magfiret učiniti - biti oprošten, oprostiti
mahala - gradska četvrt
mahaljani - stanovnici mahale (ulice)
mahrama - ubrus
mahsuz - poseban, naročit
maksum - nejako dijete
mahzar - peticija
mal - imetak
malimejt - rasprodaja zaostavštine iza umrlog
mandal - zavor

mangala - sud posebnog oblika u kojem se drži žeravica
mani - zavidan
marifetluk - vještina, majstorija
mašallah! - izraz radosti ili dopadanja
matuh - senilan
maven ili mavi - modar, plav
mazlum - naivčina
medresa - viša muslimanska vjerska škola
mehkema - sudnica
mejit - mrtvac
mekteb - muslimanska osnovna vjerska škola
melek - anđeo
memla - vaaga
meraja - ledina
merdevine - stepenice
merhaba - muslimanski pozdrav
merhametli - milostiv
Mesnevija - filozofsko-mistični spjev islamskog mislioca i filozofa Dželaluddina Rumija
mestve - duboka obuća od mehke kože bez peta
mešhur - cijenjen, poznat
mezar - grob
mevlevija - pripadnik derviškog reda čiji je osnivač Mevlana Dželaluddin Rumi
mihrab - mjesto u pročelju džamija odakle imam predvodi skupnu molitvu
millet - narod, nacija
minber - džamijska govornica
minder - sećija
mizan-terezije - vaga na kojoj de se na Sudnjem danu mjeriti dobra i zla djela
mlivo - brašno
mrena - bijela navlaka na oku, katar
mrven - malo
muderris - profesor, nastavnik medrese

mudželit - knjigovezac
muftija - najveći muslimanski svećenik u jednom okrugu ili pokrajini (kao kod kršćana biskup)
muhanat - osjetljiv
muhareba - gužva, rat
muhtač - ovisan
muhtar - starješina gradske mahale ili sela
mula, mulla - vrhovni kadija u sjedištu provincije, učen čovjek
mumdžija - svjećar
mumin - vjernik, musliman
munafik - licemjer
munasib - umjesno
murećef - vrsta tinte
murtat - izdajica
Musaf - ispisan Kur'an
musafir - gost
mušebak - drvene rešetke na prozoru
muštuluk - bakšiš za dobru vijest
mutevelija - upravitelj vakufa (vjerske zaklade)
mutvak - kuhinja

N

nadolmljen - nadjeven
naduravati se - natezati se
naerendan - nastrugan
nafaka - opskrba
nafakali - lagodna izdržavanja
nahoš - neraspoložen, nezdrav
naj - tanka, dugačka frula od trske
nakastiti - naumiti
naklati - ujesti
nakrke - na leđima
nalet ga bilo - proklet bio

naletosum - đavo ga odnio
nalune - vrsta drvene obuće
nam - ponos
namli - ponosan
namaz - obredna molitva
nana - metvica
nargila - istočnjačka naprava za pušenje
nasihat - savjet
nauditi - naškoditi
nefs - strast, seks
nejse - kako mu drago, makar
neuzubillah! - Bože sačuvaj
nijaz - naklon
nimet - Božja blagodat, jestivo
nišan - nadgrobni kamen

O

obaška - posebno
odaja - soba
odbenetati - protumačiti
odunluk - drvenica
ofukariti - osiromašiti
oka - mjera za težinu (1,285 kg)
okaharen - rastužen, tužan
oklagija - štap za razvijanje tijesta
okokati - provesti se
okujisati - pozivati (s munare) na molitvu
opervažen - uokviren, obrubljen
ordija - vojska
otur - sjedi
ovarisati - nabasati, pogoditi
ozajifiti - oslabiti
ozuhuriti - pojaviti se

P

papučluk - prostor kod ulaznih vrata u kuću gdje se skida obuća
parmak - grubo istesana daska na ogradi
parnjak - vršnjak
pasvandžija - noćni čuvar
paščinje - psi
patlidžan - paradajz
pehlivan - akrobat na žici
peke! - dobro! važi!
pendžer - prozor
perda - pregrada
peškun - okrugli stolić
peštahta - vrsta klupe za knjige i spise
peštemalj - pregača
pezevenk - svodnik, pokvarenjak
pilav - gusto svarena riža
pir - starješina derviškog reda
pirinač - riža
plah - dopadljiv
plaho - lijepo, dopadljivo
pomiljati se - pojaviti se, izbiti
poselamiti - pozdraviti
post - mjesto
postule - lagana plitka obuća
potvoriti - obijediti
povekiliti - opunomoćiti
prekardašiti - pretjerati
prijevornica - zavor
prtokal - narandža
prva - prvak
pula - dugme, glava od klinca
pusat - oružje
pustekija - učinjena koža bravčeta sa koje nije ostrižena vuna

R

rahat - zadovoljan, smiren
rahmani - na pravom putu
rahmetli - umrli, pokojni
räht - konjska oprema
raja - nemuslimanski podanici u Turskoj Carevini
razgaliti - riješiti se brige
razi - saglasan, zadovoljan
raziluk - saglasnost, zadovoljstvo
rezil učiniti - osramotiti
ridžal - dostojanstvenik velikaš
rijaluk - licemjerje
rohnuti - željeti, zadovoljan biti, cvasti od veselja
rospija - bludnica
rušvet - mito

S

sabah - zora, prva dnevna molitva
saburiti - biti strpljiv, savladati se
sadaka - milostinja
saf - red vjernika za vrijeme obavljanja zajedničke molitve
sahan - bakreni tanjur
sahat-kula - toranj sa satom
salavat - prizivanje Božjeg blagoslova na Muhammeda, sallallahu alejhi ve-s-selem - (Bog mu se smilovao i spasio ga)
salep - toplo zasladeno piće od korijena istoimene biljke
salepčija - prodavač salepa
santrač - kamen ograda oko groba
sarač - zanatlija koji izraduje predmete od kože
saraf - mjenjač
sarafnica - mjenjačnica
saransak - bijeli luk

saz - kardofoni muzički instrument, vrsta tambure s dugačkim vratom

sehara - drveni sanduk ukrašen obojenim limom i kožom

seiriti - posmatrati, pratiti, uživati gledanjem

selamluk - muška odaja u muslimanskoj kući

serdžada - manji ćilim na kojem se obavlja molitva

serdengečtija - jeničar, jurišnik

sermija - glavnica

sevab - dobro djelo, Božja nagrada za dobro djelo

sevdisati - voljeti

sevlija - čempres

sidžil - sudski protokol

sijeda - stara

silah - široki kožni opasač za novac i oružje

simahana - prostorija u tekiji u kojoj se obavlja derviški obred-zikr

sirat-ćuprija - most iznad pakla

sobet - razgovor, sijelo

sofa - uzdignuti prostor uz džamiju

softa - učenik vjerske škole, medrese

soha - kolac

sokak - ulica

spahija - posjednik, leuski konjanik

stelja - osušeno bravče

stojnik - starosjedilac

streha - dio krova koji se pruža preko zida na ulicu ili dvorište

sudžuka - kobasica od bravljeg ili goveđeg mesa

sultanija - princeza, careva kćerka

sunetiti - obrezivati

sur - truba koja de najaviti Sudnji dan

sure - oblik, slika

surgunluk - progonstvo

svjetlica - munja

Š

šadrvan - vodoskok
šargija - vrsta tambure
šarpelj - kožna torba
šart - osnovna stvar
šćemlija - niska stolica
šeftelija - breskva
šeh - starješina tekije
šehadet - osnovno vjersko svjedočenje
šehadet-kelima - rečenica kojom se izriče osnovno vjersko osvjedočenje
šehadet potegnuti - izreći šehadet-kelimu
šeher - veliki grad
šehit - mučenik, onaj koji je poginuo za vjeru
šeho - pravednik, pobožan čovjek
šejtan - vrag
šejtanluk - vragolija
šejhu-l-islam - vrhovni vjerski poglavar u Turskoj Carevini
šemadan - l. vrsta društvene igre, 2. sviječnjak
šerbe - slatki napitak
šeriat - islamsko pravo
šilte - vuneni dušečić (madrac) za sjedenje
šinik - šuplja mjera za žito
šiša - boca (flaša)
šiše - tavanica
škembe - želudac
šljeći - saći
šmagati - željeti
štaka - štap
štogoderce - štogod
štrecnuti - stresti se, prepasti se
šubha - sumnja
šućur - hvala
šuplja tahta - sto za kupanje mrtvaca

T

tabak - obrtnik koji štavi (učinja) kože
tabati - gaziti, hodati
tabija - bastion
tabiriti - tumačiti
tabor-imam - vojni svećenik
tabut - mrtvački lijes
tabutčija - onaj koji pravi lijesove
tadž - kruna
tafra - galama, napad riječima
takiša - vrsta kruške
takum - pribor, servis
talambas - vrsta bubnja
tamburati - svirati uz tamburu
tarabe - ograda od dasaka
tarih - kronogram
tarih ebdžed hesabom - kronogram u kojem zbir brojčane vrijednosti slova daje određeni datum (smrti, izgradnje)
tas - vrsta metalne posude (za piće ili u kupatilu za polijevanje)
tatar - glasnik, poštonoša
teferič - zabavljanje u prirodi
teferičli - dopadljivo, zabavno
tefter - bilježnica
tekbir - ponavljanje riječi „Allahu ekber„ (Bog je najveći)
tekija - zgrada u kojoj se sastaju derviši
temenna(h) - pozdrav rukom
tenešir - stol za kupanje mrtvaca
terđah - stol, tezga
ters - prznica, čovjek prijeke naravi
terzija - krojač
tesavvuf - mistika
teslim-taš - derviški amblem

tespih - brojanice
testija - zemljani sud za vodu
tevećelija - luckast čovjek
teviliti - tumačiti
titizluk - tvrdičluk
tobe doći - pokajati se
tomake - visoka ženska žuta cipela od mehke kože bez peta
topal - hrom čovjek
topalast - hrom
topčija - artiljerac, onaj koji ispaljuje topove
toprak - domovina
tug - znak pašinskog dostojanstva
tuhaf - čudnovat, na svoju ruku
Tundžina salavat - posebna dova (molitva) za oprost i spas
turbe - mauzolej
turbedar - čuvar turbeta
Turkuša - Turčin (posprdno)
turnadžija - rod jeničarske vojske

U

uberebatiti se - izvršiti nuždu u gaće
učiti - čitati (Kur' an)
učkur - svitnjak
uditi - škoditi
ugursuzluk - neurednost
ular - podvodac za konja
ulema - množina od alim - učen čovjek, teolog
umeračiti - žudjeti za nečim
unkas - prednji dio sedla, jabuka
ureziliti - obrukati
uzajmiti - posuditi

V

vakat - vrijeme, dnevna molitva
u vakat - na vrijeme
vakti sahat - smrti čas
vallahi! - tako mi Boga!
valija - guverner
vaziti - pripovijedati
vekil - zastupanje
ve-la havle ve-la kuvvete - pobožna izreka kojom se izražava čuđenje
veremiti - duboko čeznuti
vezir - ministar, guverner pokrajine
vudžud - tijelo, organizam

Z

zagarija - gunj od smeđeg sukna (iz bugarske Zagore)
zahašati - zanijekati
zaif - slab, iscrpljen
zaintačiti - navaliti s pitanjem ili zahtjevom
zajordamiti - uzoholiti se
zakapariti - zaključati
zalim - nasilnik
zamandaliti - zatvoriti vrata mandalom - zavorom
zaptija - stražar
zar - kocka
zgodan - dopadljiv, bogat
zijafet - gozba
zijaret - obilazak, posjet
zikr - veličanje Boga pri derviškom obredu
zil - muzički instrument
zimija - nemuslimanski podanik u Turskoj Carevini
zulum - nasilje
zumurlut - smaragd
zurla - vrsta svirale

MAHALE I OBJEKTI

Buzadži-hadži-Hasan mahala - sadašnja Kaukčije Abdulah-efendije ulica (Logavijina).

Dženetića konak - nalazio se nedaleko od Tržnice u M. Tita ulici, na mjestu sa sadašnje zelene pijace. Porušen 1942. godine.

Gazi Husrevbegov hamam - sadašnji Hamam-bar kod Katedrale.

Gazi Isabegov hamam - istoimeno javno kupatilo pokraj Careve džamije.

Hadži Sinanova tekija na Vrbanjuši - postoji i danas, a nalazi se na uglu ulice Remzije Omanovića i Golobrdica ulica.

Jahja - pašina mahala (Ćurčića mahala) – današnja dr. Jovana Kršića ulica.

Jalija - prostor uz lijevu obalu Miljacke, iznad Gradskog kupatila.

Kapija (jeničarski štab) - nalazio se na mjestu gdje se danas nalazi Kadetrala.

Latinluk - predjel uz desnu obalu Miljacke, na prostoru između Principova mosta i mosta Ćumurija.

Mevlevijska tekija na Bembaši - nalazila se na desnoj obali Miljacke, nasuprot željezne brane. Porušena 1957. godine.

Soukbunarski gaj - prostirao se na padinama ispod i iznad sadašnje željezničke pruge, između ulica Podgaj i Soukbunar.

Šeherćehajina ćuprija - most kod Vijećnice.

Tašlihan - veliki kameni han, nalazio se na prostoru gdje je sada bašča hotela. „Evropa" Izgorio u velikom požaru 1879. godine. Ostaci zidina vide se i danas

Tvrđava - nalazi se iznad Vratnika, pri vrhu sadašnje Alekse Šantića ulice, nasuprot Višegradske kapije. Tvrđava, koju je restaurirala bivša austrougarska vojska, postoji i danas.

Buzadži-hadži-Hasanova džamija - nalazi se na uglu Svetozara Markovića i Kaukčije Abdulah-efendijne ulice.

EL-KALEM